

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN HASBİLİK DÜZEYLERİ İLE
DİNİ TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ**

Mesut ÖZTÜRK

Danışman

Doç. Dr. Ercümen ERSANLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Haziran 2018

TELİF HAKKI

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren.....(.....) ay sonra tezdin fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı :Mesut

Soyadı :ÖZTÜRK

Bölümü :Eğitim Bilimleri

İmza :

Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı :Üniversite Öğrencilerinin Hasbik Düzeyleri İle Dini Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

İngilizce Adı :Investigation of the Relationship between Philanthropy Level and Religious Attitudes of University Student.

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Mesut ÖZTÜRK

İmza: .....

KABUL VE ONAY

Mesut ÖZTÜRK tarafından hazırlanan “Üniversite Öğrencilerinin Hasbik Düzeyleri İle Dini Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Ercümen ERSANLI

Sosyal Hizmet, Ondokuz Mayıs Üniversitesi

.....

Başkan: Prof. Dr. Seher Balcı ÇELİK

Eğitim Bilimleri, Ondokuz Mayıs Üniversitesi

.....

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ömer KARAMAN

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Ordu Üniversitesi

.....

Bu tezin Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Tarihi: __/__/__

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

(İmza ve Mühür)

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN HASBİLİK DÜZEYLERİ İLE DİNİ TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Mesut ÖZTÜRK

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Haziran, 2018

ÖZ

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin hasbilik düzeyleri ile dini tutumları arasındaki ilişkiyi incelemek, bu ilişkinin cinsiyet ve öğrenim görülen bölüm bağımsız değişkenleri ile ne düzeyde farklılaştığını tespit etmektir. Bu çalışmada betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini 2017-2018 eğitim öğretim döneminde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan öğrenciler oluşturmaktadır. Bu evrende amaçsal örnekleme yöntemiyle belirlenen Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü (136), Türkçe Eğitimi Bölümü (96) ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü'nde (90) öğrenim görmekte olan kişiler örnekleme oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu", Ok (2011) tarafından geliştirilen "Ok-Dini Tutum Ölçeği" ile Öztürk ve Ersanlı (2018) tarafından geliştirilen "Hasbilik Ölçeği" kullanılmıştır. Veriler Pearson Korelasyon Testi, Spearman Sıra Farkları Korelasyon Testi, Kurskal Wallis, Mann-Whitney U ve MANOVA uygulanarak analiz edilmiştir. Bulgularda bireylerin hasbilik düzeyleri ile dini tutumları arasında pozitif yönde zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişki bireylerin öğrenim gördükleri bölümlere göre farklılık gösterirken cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Elde edilen bulgular ilgili literatür doğrultusunda tartışılmış ve ilgililere, araştırma sonuçlarına bağlı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler :Hasbilik, Tutum, Dini tutum, Prososyal davranış, Özgecilik.

Sayfa Sayısı :93

Danışman :Doç. Dr. Ercümen ERSANLI

İkinci Danışman :

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PHILANTHROPY LEVEL AND RELIGIOUS ATTITUDES OF UNIVERSITY STUDENTS

MS Thesis

Mesut ÖZTÜRK

ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

June, 2018

ABSTRACT

The purpose of this research is investigation of the relationship between philanthropy level and religious attitude of university students and explain how this relationship has changed in terms of gender and undergraduate program. Descriptive research method is used. Students who were in Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Education in 2017-2018 academic year are the population of the study. The sample was 322 students composed of who were studying in Psychological Counseling and Guidance (196), Turkish Education (96) and Social Studies (90). A purposeful sampling method was used in the research. “Personal Information Form”, prepared by the researcher, “Philanthropy Scale” (Öztürk and Eranlı, 2018) and “Ok-Religious Attitude Scale” (Ok, 2011) were used in the research as data collection tool. Data analysis was made by Pearson Correlation Test, Spearman Rank-Order Correlation, Kruskal Wallis, Mann-Whitney U and MANOVA. There is positive and weak relationship between religious attitude and philanthropy level. There is relationship between religious attitude and philanthropy in terms of undergraduate program. But there is not relationship between philanthropy and religious attitude in terms of gender. The findings were discussed in the light of the relevant literature and suggestions based on the results of the research were presented.

Key Words :Philanthropy, Attitude, Religious attitude, Prosocial behavior, Altruism.

Number of Pages :93

Advisor : Assoc. Prof. Dr. Ercümen ERSANLI

Co-advisor :

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI.....	III
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	III
KABUL VE ONAY	IV
ÖZ.....	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
SİMGELER VE KISALTMALAR	X
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
I. GİRİŞ	1
1.1 Problem Durumu	1
1.2 Problem Cümlesi	4
1.3 Alt Problemler	4
1.4 Denenceler	5
1.5 Sınırlılıklar	5
1.6 Sayılıtlar	5
1.7 Tanımlar	5
1.8 Araştırmanın Önemi	6
İKİNCİ BÖLÜM	9
II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	9
2.1 Olumlu Sosyal (Prososyal) Davranışlar.....	9
2.1.1 Hasbilik.....	10
2.1.2 Özgecilik	11
2.1.3 Diğerkamlık.....	13
2.1.4 Empati.....	13
2.1.5 Sempati	16
2.1.6 Koşulsuz Kabul	17
2.2 Din.....	18
2.2.1 Dini Davranışların Kaynakları.....	24
2.2.2 Dindarlık.....	26
2.3 Tutum	28
2.3.1 Tutumlarla İlgili Özellikler.....	32

2.3.2 Tutumlara Yönelik Kuramsal Bakış.....	33
2.3.3 Tutumların Oluşmasında Rol Oynayan Faktörler.....	36
2.3.4 Tutumun Öğeleri	38
2.3.5 Kalıp Tutum - Önyargı	39
2.4 Dini Tutum.....	41
2.4.1 Dini Tutumun Öğeleri.....	42
2.4.2 Dini Tutumların Oluşması ve Gelişimi.....	43
2.5 Yurt İçi ve Yurt Dışında Yapılmış Çalışmalar	46
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	54
III. YÖNTEM.....	54
3.1 Araştırmanın Modeli.....	54
3.2 Evren ve Örneklem.....	54
3.3 Veri Toplama Araçları.....	55
3.3.1 Kişisel Bilgi Formu	55
3.3.2 Hasbik Ölçeği.....	56
3.3.3 Dini Tutum Ölçeği	56
3.4 Verilerin Toplanması ve Analizi	57
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	59
IV. BULGULAR.....	59
4.1 Üniversite Öğrencilerinin Hasbik Düzeyleri İle Dini Tutumları Toplam Puan ve Alt Boyut Puanları Arasında Anlamli Bir İlişki Vardır	59
4.2 Denence 2: Üniversite Öğrencilerinin Hasbik Düzeyleri İle Dini Tutumları Toplam Puan ve Alt Boyut Puanları Arasındaki İlişki Öğrenim Gördükleri Bölümlere Göre Anlamli Bir Farklılık Göstermektedir.....	60
4.3 Denence 3: Üniversite Öğrencilerinin Hasbik Düzeyleri ile Dini Tutumları Toplam Puan ve Alt Boyut Puanları Arasındaki İlişki Cinsiyete Göre Anlamli Bir Farklılık Göstermemektedir	65
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	66
V. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER	66
5.1 Tartışma	66
5.1.1 Denence 1'in Tartışma ve Yorumu	66
5.1.2 Denence 2'nin Tartışma ve Yorumu	69
5.1.3 Denence 3'ün Tartışma ve Yorumu	72
5.2 Sonuç ve Öneriler	75
KAYNAKÇA	78
EKLER.....	89

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyet ve Öğrenim Gördükleri Bölümlere Göre Betimleyici İstatistikleri.....	55
Tablo 2: Dini Tutum ve Hasbilik Ölçeklerinin Çarpıklık Basıklık Katsayısı.....	57
Tablo 3: Üniversite Öğrencilerinin Hasbilik ve Dini Tutum Düzeylerine İlişkin Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Testi Sonuçları	59
Tablo 4: Hasbilik ve Dini Tutum Ölçeklerinin Alt Boyutlarının Pearson Momentler Çarpımı ve Spearman Sıra Farkları Korelasyon Testi Sonuçları.....	59
Tablo 5: Hasbilik ve Dini Tutum Ölçeklerinin Alt Boyutlarına İlişkin Betimsel İstatistikler	60
Tablo 6: Üniversite Öğrencilerinin Hasbilik Düzeyleri ile Dini Tutumları Arasındaki İlişkinin Öğrenim Görülen Bölüme Göre İncelenmesine Yönelik MANOVA ve Kruskal Wallis Testi Sonuçları	62
Tablo 7: Anlamlı Farklılaşmanın Hangi Alt Boyutlarda Olduğuna Yönelik Etki Testi Sonuçları	63
Tablo 8: Dini Tutumun Bilişsel Alt Boyutu Hasbiliğin Çıkarırsızlık ve Samimiyet Alt Boyutu ve Hasbilik Toplam Puanının Homojenliği	64
Tablo 9: Anlamlı Farklılaşmanın Hangi Gruplar Arasında Olduğuna Yönelik Çoklu Karşılaştırma.....	64
Tablo 10: Üniversite Öğrencilerinin Hasbilik Düzeyleri ile Dini Tutumları Arasındaki İlişkinin Cinsiyete Göre İncelenmesine Yönelik MANOVA Sonuçları.....	65
Tablo 11: Dini Tutumun Bilişsel Alt Boyutunun Cinsiyet Bazında İncelenmesine Yönelik Mann-Whitney U Testi Sonuçları.....	65

SİMGELER VE KISALTMALAR

PDR	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
FR.	Fransızca
SPSS	Statistical Package for the Social Sciences
ANOVA	Varyans Analizi
MANOVA	Çok Değişkenli Varyans Analizi
AFA	Açımlayıcı Faktör Analizi
DFA	Doğrulayıcı Faktör Analizi

BİRİNCİ BÖLÜM

I.GİRİŞ

Araştırmanın bu bölümünde araştırmada yer alan problem durumu, problem cümlesi, alt problemler, denenceler, sayıltılar, sınırlılıklar, araştırmanın önemi ve tanımlar yer almaktadır.

1.1 Problem Durumu

Yıllar boyunca kentler, medeniyetler, kültürler oluşturabilen insanlar birbirlerine yönelik olumlu davranışları geliştirebilme konusunda pek başarılı olamamıştır. Bu konuda insanların birbirine karşılıksız yardım eden, ahlaklı bir karakter kazanabilmeleri için filozoflar, din adamları, bilim adamları çeşitli eserler yazmışlar, olumlu sosyal davranışların artırılması için uğraşmışlardır. Bu olumlu sosyal davranışlara özgecilik, diğerkâmlık, hayırseverlik, iş birliği, dostluk, yardım etme vb. davranışlar örnek gösterilebilir (Hogg ve Vaughan, 2014).

İnsan bir yandan da toplumsal bir varlıktır ve sürekli iletişim ihtiyacı içerisindedir. İnsanın, sosyal çevrede sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürdürmek için ihtiyaç duyduğu iletişim; ruhsal ve bedensel ihtiyaçlarının doyurulması için gereklidir. Aynı zamanda toplumsal düzenin oluşmasında, toplumsal yasa ve kuralları sağlıklı bir şekilde işletebilmenin yolu da iletişim kurmaktan geçmektedir. İnsanların yaşamlarında karşı karşıya kaldıkları sorunların büyük çoğunluğu başarısız iletişimden kaynaklanmaktadır. İnsanoğlu, sürekli etkileşim ve iletişim içerisinde olmasına rağmen, çoğu zaman bu süreci sağlıklı bir şekilde yürütememektedir. Bu etkileşim ağındaki zayıflıkların önemli bir nedeni ise olumlu sosyal davranışlardaki yetersizliklerin olduğu söylenebilir.

Prososyal davranışın (olumlu sosyal davranış); bir kişi ya da grubun yararına ve isteğe bağlı olarak yapılan davranış, neme lazım tavrının tersi yönünde toplumun yararı ve iyiliği yönünde olan davranış, topluma veya diğer insanlara yönelik faydalı davranış şeklinde tanımları vardır (Bilgin, 1988; Hogg ve Vaughan, 2014; Penner, Dovidio, Piliavin, Schroeder, 2005). Bazı psikologlar tarafından prososyal davranış

yerine yardım etme davranışı ifadesi de kullanılmaktadır. Buna göre prososyal davranış ile olumlu sosyal davranış ifadeleri eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Akbaba, 1994).

Olumlu sosyal davranışlardan biri olan hasbilik kelime anlamı olarak gönüllü ve karşılık beklemezsizin iş yapmak anlamına gelmektedir. Hasbi bir davranışta ana motivasyon çıkar ve menfaat değil, samimiyet ve fedakarlık duygusudur. Hasbilik gönüllülük, beklentisizlik demektir (Açık, 2000). Şentürk' ün (1994) ifadesiyle hasbilik, karşılıksız olarak iyilikte bulunmak, birilerine yardım etmek, bir işi sırf Allah rızası için yapmak, menfaatçiliğin zıddı gibi manalara gelir. Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü'nde hasbi kelimesi gönüllü ve karşılıksız yapılan iş, gönüllülük anlamlarında tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011).

Kayıklık'a (2000), göre hasbî olmayan insanın kişiliğinde korku duygusu hâkim olacaktır. Bu nedenle iletişim içerisinde bulunduğu bireylere, olaylara karşı sevgiyle yaklaşmadığından korkularıyla hareket eden bir birey olacağını ifade etmektedir. Var olan bu korkunun, bireyde önyargılı bir tutum oluşturacağını, önyargılarıyla yaşayan insanların da daima kişiliklerinin üzerinde birer maskenin bulunacağını belirtmektedir.

Araştırma konusunun diğer bir kavramı olan din olgusunun ne olduğu ile ilgili çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Bunlar felsefe, dini bilimler, psikoloji, sosyoloji gibi farklı bilim alanlarında farklı şekillerde olabilmektedir. Arslantürk ve Tayfun Amman (2013) dini şu şekilde tanımlamaktadır:

“Düşüncenin temelinde akıl bulunur. Aklın yetersiz kaldığı durumlarda tasavvur, aklın ötesine geçerek yeni durumlara uymayı sağlar. Bu aşamada inanç olgusu devreye girer ve düşünmeyi etkisi altına alır. Din inanç olgusuna dayanır. Ancak dini inanç, bilgi ve iman bütünlüğü çerçevesinde, ifadelerin (dini dogmaların) doğru olduğuna inanmaktır. Bu özelliği ile de dini inanç, diğer inanç türlerinden ayrılır” (s.316).

Din, bazı inanç ve uygulamaların bir kilise olarak adlandırılan tek bir ahlaki topluluğa ve bu topluluğa bağlı unsurlara bağlanan bir yapıdır. Bunun yanı sıra kutsal şeylere yönelik olan inanç ve uygulamalar bütünüdür (Durkheim, 2012). Freud

(2015), dinin gerçekliği kanıtlanamaz bir Şey, bir yanılısama olduğunu ve sanrılara benzediğini söyler. Bir diğer tanım ise aŐkınılıđına inanılan bir varlık ve ona inanan insan arasındaki duygusal ve fiziksel iletişim Őeklinedir (elik, 2012).

Din, inanç ile sıkı sıkıya bağlı bir konudur. İnsan davranışlarını belirleyen en önemli içsel faktörlerden olan tutumlarımız, inanlarımızla ilgili olduğu için insanları belli bir hedefe ulaŐmak üzere davranışa yönlendiren en önemli harekete geçirici g, inanlarımızdır. Hiçbir Şeye inanmayan kişi herhangi bir davranışa geçmek için gerekli içsel enerjiyi bulamayacaktır (Certel, 2014). Davranış ve faaliyetlerimizi inanç ve tutumlarımıza göre yönetiriz. Bu davranışlar çalışma hayatı, dini merasimler, siyaset ve saldırganlık gibi çeŐitlilik gösterebilir. Tutumların bu denli önemli bir etkiye sahip olması, insanların sosyal davranışlarını incelerken mutlaka göz önünde bulundurmamız gereken bir faktör olduğunu göstermektedir (Krech ve Crutchfield, 1994).

İnsanların, günlük yaŐamdaki tüm konularda olduğu gibi din konusunda da tutum içinde olması doğaldır. İçerisinde olacağı bu tutum pozitif ya da negatif olabilir. Kişi dini tutuma bilişsel gelişiminin değişik seviyedeki etkileri ile ya da okulu, aile, arkadaŐları, dini bilgileri, kitle iletişim araçları ile ulaşır (Apaydın, 2001).

Dinin amacı hayata anlam kazandırmak ve insanların mutlu bir yaşam sürmesini sağlamaktır. Bu zellikleri incelendiğinde dinin insanlarla ilgili bir konu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla din, bir tutum konusu ve objesidir. İnsanlar din ve dinle ilgili diğer konularda (ibadet vb.) birbirinden faklı tutumlar geliŐtirirler. Örneğin, din sayesinde huzurlu ve mutlu bir yaşam sürdüren insan olumlu, dinin yasaklar ve sınırlılıklar bütünü olduğunu düşünen birisi ise olumsuz tutumlar geliŐtirecektir. (Sain, 2014). Peker (2011) dini tutumu kişinin dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzı olarak açıklamaktadır. Yani bireyin din olgusu ile ilgili bilgi ve inanışları (bilişsel öğe) dinin tamamından yahut herhangi bir parçasından hoşnut olması – olmaması (duygusal öğe) ve din olgusu ile ilgili davranışları o kişinin dini tutumunu oluşturur.

Ayrıca dini tutumların kişi ve toplum üzerinde, oluşturduğu bazı işlevleri vardır. Kişilerin sahip oldukları tutumların diğer insanlar gözündeki değeri ölçüsünde sosyal çevrelerinden pozitif ya da negatif dntle karşı kaŐıya kalırlar. Tutumların diğer

insanlar gözündeki değeri toplumdaki topluma farklılık gösterir. Bu durum da kişinin içinde bulunacağı topluma göre tutumunu değiştirebileceğini gösterir (Arslan, 2009).

Birçok araştırma olumlu sosyal davranışların (empati, yardım davranışı, özgecilik gibi) dini tutum ve dindarlık düzeylerinin birbiriyle ilişkili olduğunu göstermektedir (Ayten, 2009; Elmas, 2017; Fenster, 2003; Harputlu, 2015; Midlarsky, Mullin ve Barkin, 2012 Smith, 2007). Yurt içi ve yurt dışında yapılmış olan bu araştırmalara katılan bireyler 15-16 yaşlarındaki lise öğrencisinden yüksek lisans veya doktora eğitim seviyesindeki bireylere kadar değişmektedir. Sonuçlar, daha dindar ve/veya dini tutumları daha olumlu olan bireylerin olumlu sosyal davranışlarda bulunma konusunda daha ileri düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tüm bu açıklamalar dikkate alındığında; hasbiliğin insan ve toplum yaşamındaki yeri ve önemi anlaşılmaktadır. İnsanların bireysel ve toplumsal yaşamdan haz alması, bir çıkar gözetmeden çevresine sunduğu ve yüzünü ekşitmeden gösterdiği fedakârlıklarla yakından ilgili olduğu bilinmektedir. Ersanlı'nın "İnsan, ancak var ettiği kadar vardır." (Ersanlı, 2012) sözünde ifade ettiği gibi, var etmenin temel koşulu da büyük ölçüde hasbice davranışla mümkün olur.

İnsanı insan yapan erdemler içinde önemli bir yeri olan hasbiliğin temel dayanağı ve kaynağının başında hiç şüphesiz ki, din gelmektedir. Bu nedenle dini tutumla hasbilik arasındaki ilişkinin sağlıklı olarak belirlenmemiş olması gerek sosyal psikoloji gerekse psikoloji ve psikolojik danışma hizmet alanları açısından belli başlı bir sorun olarak görülmektedir.

1.2 Problem Cümlesi

Üniversite öğrencilerinin hasbilik düzeyleri ile dini tutumları arasında cinsiyet ve devam edilen bölüm değişkenine göre anlamlı bir ilişki var mıdır?

1.3 Alt Problemler

Araştırmada esas probleme dayalı olarak aşağıda belirtilen alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Üniversite öğrencilerinin hasbilik düzeyleri ile dini tutumları toplam puan ve alt boyut puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. Üniversite öğrencilerinin hasbîlik düzeyleri ile dini tutumları toplam puan ve alt boyut puanları arasındaki ilişki öğrenim gördükleri bölüme göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

3. Üniversite öğrencilerinin hasbîlik düzeyleri ile dini tutumları toplam puan ve alt boyut puanları arasındaki ilişki cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

1.4 Denenceler

1. Üniversite öğrencilerinin hasbîlik düzeyleri ile dini tutumları toplam puan ve alt boyut puanları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2. Üniversite öğrencilerinin hasbîlik düzeyleri ile dini tutumları toplam puan ve alt boyut puanları arasındaki ilişki öğrenim gördükleri bölüme göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

3. Üniversite öğrencilerinin hasbîlik düzeyleri ile dini tutumları toplam puan ve alt boyut puanları arasındaki ilişki cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

1.5 Sınırlılıklar

1. Araştırmanın bulguları “Hasbîlik Ölçeği” , “Ok-Dini Tutum Ölçeği” ile sınırlıdır.

2. Araştırmanın bulguları 2017-2018 eğitim öğretim döneminde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, Türkçe Eğitimi Bölümü ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü’nde öğrenim gören öğrenciler ile sınırlıdır.

1.6 Sayılılar

1. Araştırmaya katılan bireyler ölçekteki maddeleri yansız, samimi ve gönüllü şekilde cevaplamışlardır.

2. Araştırmanın uygulandığı çalışma grubu evreni temsil eder.

3. Kullanılan ölçekler hedeflenen ilişkiyi ölçer.

1.7 Tanımlar

Hasbîlik: Herhangi bir karşılık beklemeksizin bir başkasına yardım edebilme, o kişinin iyiliğini isteyebilme ve tüm bunları samimi, dürüst duygu ve düşüncelerle

davranışa dönüştürebilme halidir.

Diğerkamlık: Çıkarlarını gözetmeksizin ve isteyerek ihtiyacı olduğunu düşündüğünüz bir bireye fayda sağlamayı amaçlayan davranış ve affedebilme davranışdır (Ersanlı, 2012).

Özgecilik: Herhangi bir biçimde ödüllendirilme beklentisi olmadan bir başkasına yardım etmedir. (Freedman, Sears ve Carlsmith, 2003).

Tutum: Belirli bir sosyal nesne konusunda bireyde var olan bilişsel, duygusal, yargısal ve davranışsal bileşenlerden oluşan gizil eğilimlerdir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2017).

Dini tutum: Kişinin dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzıdır (Peker, 2011).

1.8 Araştırmanın Önemi

Türkiye ve dünya üzerinde sosyal yaşantıların niteliğini incelenmek istendiğinde en geniş bilgi şüphesiz gazete, dergi ve internet üzerinden yayınlanan haberlere bakılarak alınabilir. Bu haber kaynaklarında hemen her gün fizyolojik ve psikolojik şiddet, anlaşmazlıklar hatta cinayetler görülmektedir. TÜİK verilerine göre 2016 yılı sonunda, yaklaşık 33.320 kişi yaralama ve öldürme suçlarından cezaevlerinde bulunmaktadır. Suçlu sayısı bir önceki yıla göre %13.2 oranında artmıştır (TÜİK, 2017). Tüm bu yaşananlar medeni bir toplumun kaderi olmamalıdır. Temelinde yatan nedenlere bakmak gerekir. Yaşanan bu olumsuzlukların temel nedenlerinden birisi şüphesiz ki iletişimsizliktir. Haberlerde görülen ya da belki bizzat içinde bulunduğumuz bu şiddet olayları dünya üzerindeki sadece belli toplumları, kültürleri, ırkları ya da toplumlar içerisinde belli yaş, cinsiyet, eğitim ve inanç durumundaki bireyleri değil tüm insanları ve insanlığı ilgilendiren bir sorun olduğu görülmektedir.

“Doğayı severiz, insanları da severiz (en azından bir kısmımız) ama sevmek yeterli değil. Anlamak da gerekli. Anlayarak sevmek, büyük bir erdem olsa gerek. Hiçbir şeyi sevmiyormuş gibi gözükenler de herhalde birilerini ya da bir şeyleri kendilerince seviyorlardır.” (Dökmen, 2008, s.19). Bu ifadeler insanların olumlu duygu ve davranışlara ihtiyacı olduğunu aynı zamanda da bu duygu ve davranışlara eğilimli

olduğunu anlatmaktadır. Sevmek, anlamak, tutum ve davranışlarımızı da bu yönde harekete geçirmek mutlu insan ve toplum olmanın gereklerindedir. Ersanlı (2012) olumlu sosyal davranışların önemi ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Aileden millete kadar uzanan çeşitli topluluklar ve toplumlar, insanların birbirleri ile kurdukları ilişkiler sonucu meydana gelir. Bu sosyal yapıların meydana gelmesi rastgele olmadığı gibi, topluluklar içindeki ilişkiler de tesadüfi değildir, belli kurallar ve ilkeler içinde yürümekte ve yürütülmektedir. Huzurlu ve verimli bir yaşam ancak insan ilişkilerinin hoşgörü, sevgi ve saygıyla biçimlendiği bir ilişkiler ağı içinde gerçekleşmektedir. İnsan, kendisini de başkalarını da sevgi, saygı ve hoşgörü ortamında doğru anlar. Böylece kendisiyle olduğu gibi çevresiyle de barışık olur. Yani ruh sağlığı yerinde bir kimse olur. Bu kimseler psikolojik dünyalarını iyilik, doğruluk, alçak gönüllülük, saygı, dayanışma, bağlılık, tolerans, sabır ve sevecenlik gibi insan ruhunu asilleştiren haslet ve özelliklerle donatır.” (s.25).

İncelenen diğer bir nokta ise bireylerin dini tutumlarıdır. Din şüphesiz pek çok insanın hayatında duygu akışını ve davranışlarını en çok etkileyen olgudur. Bu yönüyle incelemeye çalışılan hasbiliği ne derecede yordadığı çalışmanın önemli bir sorusunu oluşturmaktadır. Aşıkoğlu (1998), şu ifadelerle dinin toplum ve insanlar üzerindeki, İslamiyet’in Türk insan ve toplumu üzerindeki etkisini anlatmıştır:

“İnsan toplumlarını birbirinden ayıran en önemli vasıfların başında, dil ve din birliği gelmektedir. Bunun yanında coğrafi şartlar da insan toplumlarını birbirinden ayıran önemli bir özelliktir. Kısaca din, dil, tarih, hukuk, edebiyat, sanat ve ahlak gibi bir arada yaşayan insanların oluşturdukları ortak değerler ve bunların birleşmesiyle oluşan, ortak duygu ve düşüncelere dayanan bir kültür vardır. Sözümlü ettiğimiz bu kültürün oluşmasında ve ahlak anlayışının gelişmesinde inanılan dinin de büyük ölçüde belirleyici ve o kültürü şekillendirici rolü bulunmaktadır. Müslüman bir toplum olarak içinde yaşadığımız toplumun örf ve adetlerinde, edebiyatında, sanatında, ahlak anlayışında İslam dininin büyük rolü ve etkisi vardır.”(s.45).

İnsanı ilgilendiren bir konu olmasına nedeniyle din, tutumların da bir konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla insanlar dine ve dini duygu, fikir ve davranışlara yönelik çeşitli tutumlar geliştireceklerdir. Örneğin dinin inanlığa huzur, mutluluk gibi olumlu duygular getirdiğine inanan bir birey dine yönelik olumlu tutuma sahip olurken, dinin insanların bilimsel ve sanatsal açıdan geri kalmasına neden olduğuna inanan bir birey dine yönelik olumsuz tutumlara sahiptir (Certel, 2014).

Bazı çalışmalar dini inanışların insanları depresyon, intihar gibi durumlardan koruduğunu göstermektedir (Koenig ve diğerleri, 1998; Kuroda ve Wilcox, 2017; Nishi, Susukida, 2017). Bu çalışmalara benzer yönde olan, dini inanışların bireyleri daha mutlu insanlar yaptıklarına yönelik çalışmalar da bulunmaktadır (Akgül, 2004; French ve Joseph, 1999; Laurencelle, Abell ve Schwartz, 2002; Lewis, Lanigan, Joseph ve De Fockert, 1997).

Kendilerini daha iyi ifade edebilen, huzurlu ve sağlıklı insanların bulunduğu bir toplum şüphesiz tüm milletlerin öncelikli isteklerindedir. Bunun sağlanabilmesi için sevgi, saygı gibi temel duygularla birlikte belli olumlu sosyal becerilerin insanlarda geliştirilmesi, bu becerilerin sosyal hayata yansıtılması gerekmektedir. Bu yönde verilen psiko-eğitim, seminer, konferans vb. etkinliklerde aktarılabilecek bir çalışma olması ve hasbilik kavramını tanımlama, dini tutum ve diğer bağımsız değişkenlerle (yaş, cinsiyet vb.) ilişkisini inceleyerek topluma katkıda bulunmak çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

Alan yazın incelendiğinde, dini tutumlarla ilgili çok sayıda araştırmaya rastlanmaktadır. Hasbilikle ilgili olarak da kavram tanımlanmasından öte bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bir yandan hasbilik düzeyinin belirlenmesi, diğer yandan da hasbilikle dini tutum arasında olabileceği ileri sürülen ilişkinin belirlenmesi, varsa bu ilişkinin bazı değişkenler açısından incelenmesi sonucun elde edilecek bilgilerin; psikolojik danışma hizmetleri, psikoloji ve sosyal psikoloji alanına önemli katkıları olabileceğini söyleyebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde araştırma konusunu oluşturan kavramlara ilişkin kuramsal açıklamalar, yurt içi ve yurt dışında yapılmış olan çalışmalar yer almaktadır.

2.1 Olumlu Sosyal (Prososyal) Davranışlar

1960'lı yılların başlarında insanların, yardıma muhtaç bir kişiyi gördüklerinde nasıl davranışlar sergileyeceğinin incelendiği araştırmalar özgecilik kavramının temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu araştırmalar yapıldığı sıralar, bütün yardım etme tutum ve faaliyetlerini içine alan bir kavram bulunması konusunda zorluk yaşandığından antisosyal davranışa zıt anlam olarak bir olumlu sosyal davranış tanımı bulunmuştur (Bilgin, 1988).

Olumlu sosyal davranışların bazı tanımları şu şekildedir:

- Başkalarına yardım niteliğinde olan ya da yardım niteliği taşıyan her türlü davranış (Freedman, Sears ve Carlsmith, 2003).
- Başkalarına yardım etmek üzere yapılan davranışlardır (Kail 2010).
- Başkasına faydası olan veya olumlu toplumsal sonuçları olan her türlü davranış (Masaroğulları ve Koçakgöl, 2011).
- Yardım edenin niyetine ve güdülerine bakılmaksızın başkalarına yardım eden ya da etmeyi açıklayan bütün davranışlardır (Taylor, Peplau ve Sears, 2007).

Olumlu sosyal davranışlarla özgeci davranışın karıştırıldığını belirten Taylor, Peplau ve Sears (2007), olumlu sosyal davranışın özgeciliğe göre daha geniş bir tanım olduğunu belirterek her olumlu davranışın özgeci davranış olarak tanımlanamayacağını ifade etmiştir. Olumlu sosyal davranış yardım alanla veren arasındaki ilişkiden etkilenir. Sevgi, toplumsal zorunluluk, kişisel çıkar ya da empati nedeni ne olursa olsun tanıdığımız ve bildiğimiz insanlara bilmediklerimize oranla daha çok yardım ederiz.

Olumlu sosyal davranışlar aynı zamanda kişilik özellikleri ile de yakından ilişkilidir. Örneğin utangaç insanlar başkaları ile iletişim kurmakta güçlük çekmektedir. Bu sebeple prososyal davranışları ortaya koymakta daha fazla zorlanacakları

düşünülmektedir. Sıklıkla sosyal fobi yaşayan bu bireyler başka kişilerle ilişkilerinde daha kısıtlı iletişim sağlamaktadır (Özdemir, 2010).

2.1.1.Hasbilik

Hasbilik gönüllülük, beklentisizlik demektir (Açık, 2008). Şentürk (1994), hasbiliğin karşılıksız olarak iyilikte bulunmak, birilerine yardım etmek, bir işi sırf Allah rızası için yapmak, menfaatçiliğin zıddı gibi manalara geldiğini ifade etmektedir. Türk Dil Kurumu'nda hasbi kelimesi gönüllü ve karşılıksız yapılan anlamında tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011).

Hasbilik kavramı bağışta bulunma, karşılıklı yardım etme, sevgi ve sempati besleme, ahlaki sevinç, ideal hasbilik kavramlarının bir bütünü olarak tanımlamaktadır. Bu noktada ideal hasbilik bireyin kendisi ile benzer idealde (din, millet vb.) olan bireye hasbi davranış gösterme eğilimi olarak tanımlanmıştır (Şemin, 1979).

Hasbi kelimesi Türkçeye Arapçadan geçmiş bir kelimedir. Açık'a (2008) göre hasbilik kavramının lügat manasını kapsamlı bir şekilde tespit edebilmek için "h s b" kökünden türetilmiş kelimelerin manalarını dikkate alma mecburiyeti vardır. Buradan yola çıkarak hasbi kelimesinin manaları şu şekilde sıralanabilir: tahmin etmek, saymak, hesap etmek, yetinmek, hayırlı işin sevabını Allah'tan beklemek, birinin çirkin işini reddetmek, karşılığı dünyada değil, ahrette Allah'tan almak, bir işi yalnız Allah için yapmak, bir şeye Allah için niyetlenmek, olumsuz şartlarda derhal sevabını Allah'tan bekleyerek teslimiyet ve sabırla salih işler yapmak.

Türk-İslam kültürünün öğretilerinden olan hasbilik İslamiyet'in kutsal kitabı olan Kuran'da geçmektedir. Kuran'da hasbi kelimesi şu anlamlarda kullanılmıştır: Çok, yeterli, hesap (Kur'an 78:36), karşılık (Kur'an 26:113), hesap günü, azap (Kur'an 78:27), şahit, hesap soran (Kur'an 17:14), Allah'a sunmak (Kur'an 14:41), sayı (Kur'an 10:5), hareket etmek, dönmek (Kur'an 6:96), zannetmek (Kur'an 2:214), beklemek, ummak (Kur'an 65:3), yetmek (Kur'an 8:62). Kuran'da imanın kayıtsız ve şartsız –hasbi- olması gerektiği anlatılmaktadır. Belirli şart ve koşullarla iman olmayacağı, eğer belirli şartlar sunarak inanırsak bir pazarlık içerisine girmiş olacağımız anlatılmaktadır. Şart ve koşula bağlı olarak iman etmek isteyenlerin durumu Kuran'da şu ayette anlatılmaktadır: "Sen Allah'ı bize göster biz de inanalım." Bu kişiler iman edemeyen insanlar olarak adlandırılmıştır (Kur'an 4:153).

Temellerini bu ayetlerden ve peygamber yaşantılarından alan hasbilik benzer samimiyeti ve koşulsuz sevgiyi günümüz insanından da beklemektedir.

Kayıkılık (2000), hasbi bir ilişkinin önemini anlatırken niyeti sağlam, doğru, hasbî olmayan insanın kişiliğinde korku duygusu hâkim olduğunu karşılaştığı kişi ve olaylar karşısında sevgi ve inançla değil de korkularıyla hareket ettiği için bilinçli veya bilinçsiz olarak kendisini koruma çabasına girer ve hemen önyargıya dayanan bir tutum oluşturacağını anlatmıştır. Önyargının hâkim olduğu bir kişi daima maske takarak yaşamak zorundadır. Çünkü kendisini korumak için kişiliğinin etrafına bir savunma duvarı örer. Bir iyiliği yapmak, yardımda bulunmak ya da saygı ve sevgi gösterirken bu işi bir yük olarak görmemek, içten ve samimi bir şekilde yapabilmek hasbi kişinin önemli özelliğidir.

2.1.2 Özgecilik

Özgecilik (altruizm) Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük'e göre kişisel yarar gözetmeksizin bir başkasına yardım etme davranışı olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011). Budak (2003), özgeciliği kişinin kendi çıkarları, herhangi bir ödül beklentisi gibi durumları göz önüne almadan hatta belki bedel bile ödeyerek karşımızdaki insanların iyiliğini isteme, Cevizci (2002), insanlığı çıkar gözetmeksizin sevmek, kişinin kendisini başka insanların ve toplumun refahına, genel iyiliğine adanması tavrı; başkalarının iyiliğini temel alan diğer insanlara karşı iyiliksever iyi niyetli, hoşgörülü ve yardımsever olmayı bir tavır olarak ön plana çıkaran başkası için yaşamak formülüne göre davranmayı öneren ahlak anlayışı olarak tanımlamıştır. Hançerlioğlu (1986), özgecilik kavramının Fransız düşünür Aguste Comte tarafından ileri sürülen bencillik karşıtı bir davranışı tanımladığını ifade etmiştir. Comte'a göre 1789 Fransız devriminin getirdiği bireycilik ve onun zorunlu sonucu olan bencillik (Fr. Egoisme) toplumda bir başsızlık (Fr. Anarchie) doğurur bu başsızlığı gidermek için yeni bir toplum düzeni gerekmektedir. Bu düzen toplum erkidir (Fr. Sociocratie). Bu düzenin dini de toplum dini (Fr. Sociolatrie) olmalıdır. Bu dinin başlıca ilkesi başkaları için yaşamaktır (Vivre pour autrui). Comte'un özgecilik dediği budur. Kail (2010), özgeciliği birine herhangi bir karşılık beklemeden yardım edebilme olarak ifade etmiştir.

Hiçbir ödüllendirilme beklentisi olmadan insanlara yardım etme özgecilik olarak tanımlanır. Diğer bir deyişle, size bir çıkar sağlayabileceği düşüncesiyle bağışta

bulunursanız ya da birilerini etkilemek, gösterişte bulunmak için para yardımı yaparsanız söz konusu olan gerçek anlamda özgeci davranış değildir. Kuşkusuz, hala başkalarının yararına bir davranıştır ama özgeci davranış değildir. Özgeci davranışta başkalarına yardım eden ya da yardımı amaçlayan her türlü davranışı içeren daha geniş bir davranışlar sınıfıdır. Yardım eden ya da etmeyi amaçlayan davranış arasındaki fark yardımı alan kişi için önemli olmayabilir. Fakat bu iki tür davranışa ilişkin açıklamalar oldukça farklı olabilir (Freedman, Sears ve Carlsmith, 2003).

Latane ve Darley'e göre güdülere bakılmaksızın ihtiyacı olan bir kimseye yarar sağlayıcı herhangi bir davranış diğerkam bir davranıştır. Macaulay ve Berkowitz'in (1970) tanımına göre ise dış ödüller beklemezsizin bir diğerine yarar sağlamak amacıyla yapılan davranışlar diğerkam veya olumlu sosyal davranış olur. Akbaba (1994) özgeciliğin yardım etme, sorumluluk üstlenme, bağışta bulunma gibi birçok olumlu sosyal davranışı içerdiğini ifade etmiştir. Diğerlerinin iyiliği için kendinden ödün veren ve bu ödünlerin karşılığında hiçbir beklentiye girmeyen, fedakarlık yapan kişiye 'özgeci' denir (Kasapoğlu, 2013).

Eğer empati temelli yardım etme davranışında yukarıda belirtildiği haliyle egoist ve özgeci olmak şeklindeki güdüler bir arada yer almaktaysa bu iki güdüden ilki psikolojik iyiliği muhafaza etmeye, diğeryse yardım davranışında bulunma konusundaki toplumsal değerlerin sürdürülmesini sağlıyor olabilir. Sokaklardaki dilenen insanlara yardım davranışında yukarıda bahsedilen güdülerin etkileri şu şekilde tartışılabilir: Farz edelim yolda görünüşü normal olan bir dilenci görüldü; görülen bu dilenciye özgeci duygularla yardım davranışında bulunulur. Çünkü yoksul insanlara yardım davranışında bulunmak sosyal değerlerden biridir. İnsanlar sokakta her zaman bu tür dilencilerle karşılaşmaz bazı zamanlarda da sakat olmaları üzerinden yardım dilenen insanlar görülebilir. Kol ve bacakları yara içinde ya da kesilmiş olan bu insanlar, organlarının korkunç görüntülerine aldırmdan ellerini insanlara doğru uzatır ve yardım dilenirler. Onların bu davranışları insanların vicdanlarına dokunur. Bu durumu görüyor olmak insanların korkmasına neden olur ve belki de bu korkudan kurtulmak için de dilenen kişiye yardım edebilirler. Toplumda özgeci bir tutum sergilerken, insanlara yardım ederken görünüş oldukça önemlidir ve güdülerin yönü görünüşe göre şekillenir. Bu şekildeki yardım davranışlarının arkasında egoistik güdülerin bulunduğu düşünebilir. Bazı

zamanlardaysa dilenen insanlara, egoistik ve özgeci güdülerin birlikte kaynaklık ettiği yardım davranışları sergilenebilir. Ancak sebebi egoist ya da yardımsever güdüler olsa bile tüm yardım etme davranışları kişiler arası ilişkileri olumlu etkiler. Fedakarlık seferberliğine varmadığı sürece her yardım, bireyler arasındaki bağları güçlendirir (Dökmen, 1998).

2.1.3 Diğerkamlık

Ersanlı (2012), diğerkamlığı çıkarlarını gözetmeksizin ve isteyerek ihtiyacı olduğunu düşündüğünüz bir bireye fayda sağlamayı amaçlayan davranış ve affedebilme davranışı olarak nitelendirmektedir. Ayrıca diğerkamlığın insanı insan yapan en değerli kişilik özelliklerinden biri olduğunu insanlarla iletişimde de temel davranışlardan biri olması gerektiğini ifade etmektedir. Var olmak için var etmek gerektiğini dolayısıyla da sevmek, saygı duymak, insanları ötekileştirmemek ve paylaşmayı bilip tüm bu davranışları hoşgörü zemininde yerine getirmenin önemini vurgulamaktadır. İşin özünün diğerkam olabilmek yani isteyerek verebilmek olduğunu belirtmektedir.

Marshall'ın (1999) diğerkamlık tanımında diğer insanların beklenti ve çıkarlarını gözetken, egoizme, bencil olmaya ve bireyci düşünceye zıt davranış ifadeleri yer almaktadır. Freedman, Sears ve Carlsmith (1989) diğerkamlığı, hiçbir ödül almayı düşünmeden insanlara yardım edebilme şeklinde ifade ederek, bir fayda ve çıkar beklenen yardım davranışından ayırmıştır.

2.1.4 Empati

Empati kavramını ilk defa 1987 yılında Theodor Lipps dışarıdaki bir objeyi kendine mal etme süreci olarak tanımlamıştır. Daha sonraki çalışmalarında ise empatinin insanın kendini bir nesneye mal etmesinden daha öte bir tanımı olduğunu düşünerek insanların kendi çevrelerindeki insan ve nesnelere algılaması sırasında da olabileceğini ifade etmiştir. Lipps'e göre insan için nesnelere ilişkin kişinin kendisine ilişkin ve diğer insanlara ilişkin olmak üzere üç tür bilgi vardır. Diğer insanlara ilişkin olan bilgilerde empatiyi kullanır (Karamuk, 2015).

Akkoyun (1982), empatik bireyin özelliklerini çevresindeki insanlarla olan ilişkisinde onların tepkilerine karşı duyarlı olma, bu ilişkilerdeki olumlu ve olumsuz bütünleşmeleri algılayabilme, bir çatışma durumunda derindeki saldırganlığı

görebilme, bir sınıftaki mutsuz bir çocuğun farkında olabilme, aile içerisinde eş ve çocukların ilişkilerinin ince ayrıntılarını anlayabilme özelliğine sahip olan kimse olarak tanımlamıştır.

Farklı kuramcılar empatiyi farklı şekillerde açıklamaya çalışmışlardır. Bazı araştırmacılar empatiyi bir kişilik özelliği olarak anlatırlar. Yani başka insanların hissettiklerini hissetmeye ve başkalarını içeriden anlamaya bir yatkınlık olarak görürler. Bu anlayışa göre bir takım insanlar diğerlerine göre daha beceriklidirler. Bazı araştırmacılar başka insanların duygu ve deneyimlerini anlamaya yönelik olan bir duygu durumu olarak görürler. Yani danışmanlık sürecinde isteyen danışanlar kendilerini bu duygu durumuna nasıl getireceklerini öğrenebilirler (Egan, 2011).

Empatide ifade edilen duygunun gücüne dikkat etmek gerek ve o duygunun şiddetine uygun bir tepki vermek gereklidir. Yine empati kurarken sadece kişilerin sözel tepkilerine değil, ses tonuna, konuşma temposuna, jest mimiklerine ve beden duruşuna dikkat etmek gereklidir. Empati diğer kişinin gözleriyle dünyaya bakmak olduğu halde empati kurarken nesnelliği yitirmemek, danışanın korku, kaygı, incinme, öfke vb. duygularıyla bunalmamak gerekir (Voltan Acar, 2009).

Dökmen (1998), çalışmasında aşamalı empati sınıflamasına göre dört temel empati basamağından bahsetmiştir. Bu basamaklar onlar basamağı, ben basamağı, sen basamağı ve biz basamağıdır. Bu basamakların her birisi de kendi içerisinde duygu ve düşünce basamağı olarak ayrılmaktadır. Bu basamakların içerikleri sırasıyla şu şekildedir:

- Onlar basamağı: Bu basamakta kendisine problem anlatılan kişi probleme fazla yoğunlaşmaz, problemini anlatan kişinin duyguları üzerinde fazla kafa yormaz ve kendi fikirlerinden de bahsetmez. Problemi dinleyen problemlili kişiye öyle bir geribildirim verir ki bu geribildirim içeri o an ortamda bulunmayan üçüncü bir kişinin bakış açısını yansıtır yani dinleyen kişinin söylediği şeylerin içeriği toplumun genel kanısını ya da bu konu hakkında herhangi birinin söyleyeceği fikirler şeklindedir. Bu basamakta verilen düşünce düzeyindeki empatik tepki toplumun genel kanısını taşır. Genellikle atasözleri ve deyimler kullanarak cevaplar verir. Duygu düzeyinde ise toplumun bu konu üzerindeki duygularını anlatır. Bu

basamakta tepki veren kişinin ya kendi fikri yoktur ya da kendisine anlatılan fikirleri kendi fikirlerinden üstün görerek karşısındakine de bunu anlatmakla meşgul olur.

- Ben Basamağı: Bu basamak düzeyinde tepki veren kişi egosantrik bir kişidir; kendisine duygu ve fikirlerini anlatan kişinin üzerine eğilmek yerine kendi fikir ve düşüncelerini karşı tarafa aktarmakla meşgul olur. Bu basamağın düşünce düzeyindeki tepkisini veren kişi karşısındaki bireye ayaküstü teşhis koyar, eleştirir, akıl verir örneğin “aynı dert bende de var” der. Duygu basamağında ise kişi anlatılanlara yönelik kişisel duygularını karşı tarafa aktarır.

- Sen Basamağı: Bu basamağın düşünce düzeyinde kişi karşısındaki kişinin anlattıklarıyla ilgili düşüncelerine ya da duygularına odaklanmak yerine kendisini karşısındaki kişi yerine koymakla meşguldür. Onun ne düşündüğünü anlamaya çalışır. Duygu düzeyinde ise kişi yine aynı şekilde karşısındaki kişinin yerine kendini koyarak aynı duygulanımı yaşamaya çalışır.

- Biz Basamağı: Bu basamaktaki birey düşünce düzeyinde bir olay karşısında birbirlerinin ne düşünebileceklerini, nasıl tavır takınacaklarını doğru tahmin edebilirler. Duygu düzeyine ulaşmış iki kişi ise belli bir olay karşısında birbirlerinin ne hissedebileceğini doğru tahmin edebilirler, gerektiğinde birbirlerine yardım ederler.

Kendisine bir problem anlatılan kişinin verebileceği empatik tepkileri en az etkiliden en çok etkiliye doğru sıralayan Dökmen (1998) sıralamasını şu şekilde yapmıştır:

- Senin problemin karşısında başkalarının fikir ve duyguları: Kendisine duygularını anlatan kişinin anlattıklarını tamamen toplum yargıları ve öğretileri konusunda irdeler, atasözleri ve deyimler söyleyerek akıl verir.

- Eleştiri: Kendisine problemini anlatan kişiyi kendi bakış açısına göre eleştirir ve yargılar.

- Akıl Verme: Karşısındaki kişiye akıl verir ona ne yapması gerektiğini anlatır.

- Teşhis Koyma: Kendisine problemini anlatan kişiye teşhis koyar. “senin bilinçaltında şu var”, “sen kıskançsın” gibi.

- Bende var: Anlatılan problemin aynısının kendisinde olduğunu söyleyerek kendi derdini yanmaya başlar.

- Benim duygularım: Dinlediği problemler karşısında kendi duygularını sözel ya da davranışsal olarak aktarır.
- Probleme eğilme: Kendisine anlatılan probleme eğilir, problemi irdeler, anlamaya çalışır ve sorular sorar.
- Destekleme: Karşısındaki kişinin ne anlattığına tam olarak hakim olmadan ona destek olmaya başlar ona katıldığını ifade eder.
- Tekrarlama: Kendisine anlatılan duygu ve düşünceleri karşısındaki kişiye yüzeysel duyguları da ifade ederek mesaj şeklinde iletir.
- Derin duyguları anlama: Karşısındaki kişinin anlattıklarındaki derin duyguları da anlayarak ona geri iletir. Empati kuran kişi bu basamakta kendisini empati kurduğu kişinin yerine tam anlamıyla koyup onun belli bir konuya ilişkin belirgin olarak ifade edebildiği ve edemediği duyguların tam olarak farkına varır.

Kuzgun (2013), empatik tepkinin iletilmesinde ölçülü davranmak gerektiğini ifade eder. Danışanın anlayış düzeyinin çok gerisinde veya ilerisinde olmamak gereklidir. Başlangıçta açıkça ifade edilen duyguların anlatılması uygunken danışma oturumları ilerledikçe gizli olarak ve genellikle sözel olmayan yollarla açıklanan duyguların yakalanması, tanılanması ve danışana iletilmesi söz konusudur. İleri düzeyde empatik tepki verebilmek için bu alanda eğitim görmek ve deneyim sahibi olmak gereklidir.

2.1.5 Sempati

Eski Yunanca'daki "sympatheia" teriminden İngilizce'ye geçen kelimenin anlamı birisiyle birlikte acı çekebilme. İlk olarak 18. Yüzyılın ortalarında David Hume ve Adam Smith tarafından inceleme konusu yapılmıştır. Bir insana sempati duymak demek karşımızdaki insanda var olan duygu ve düşünceleri aynısına sahip olmak anlamına gelir yani karşımızdaki kişi acı çekiyorsa onunla birlikte acı çekiyor olduğumuz anlamına gelir. Empati kurduğumuzda ise karşımızdaki kişinin duygu ve düşünceleri anlamak esas olmalıdır. Sempatide ise önemli olan kendimizi karşısındakinin yerine koyup duygularını anlamak değil ona yandaş olmaktır. Bir insanı anlamak farklı bir şeydir, ona hak vermek farklı bir şeydir. Empatide önemli olan anlamak iken sempatide önemli olan kişi haklı da haksız da olsa ona hak vermektir (Dökmen, 2000).

Sempati ifadesinin, empatik anlayış yerine şefkat, acıyı paylaşma ve avutma ile daha çok ortak özelliği vardır. Bunlar tümüyle insani özellikler olsa da her zaman fayda sağlamaz özellikle psikolojik danışmanlık gibi profesyonel bir yardım mesleğinde sempati uzlaşma anlamına gelirken empati kişinin karakterini anlama ve kabul etme anlamına gelir. Sempatinin insan ilişkilerinde belli bir yeri vardır ama danışmanlıkta kullanımını sınırlıdır (Egan, 2011).

2.1.6 Koşulsuz Kabul

Psikolojik danışmanlıkta bugünkü kullanılan anlamı ve şeklinin temelini atan Carl Rogers'ın temsil ettiği hümanistik psikoloji, insan doğasının iyi olduğunu ilke olarak kuramının başına koyar (Topses, 2012).

Tan (2014), koşulsuz kabul davranışının kendine has bir birey olarak insana karşı duyulan sevgi ve anlayış duygusu olduğunu belirtmektedir. Bunun genel bir insan sevgisi değil, etkileşim içinde bulunan o kişiye karşı duyulan sevgi ve saygı olduğunu belirtmektedir. Bu sevgi ve anlayış duyguları arasında yakın bir ilişki vardır. Kabul, danışanı bir insan olarak değerli saymak ve onun özel olabilmesine olanak sağlamak ona karşı yargılayıcı ve eleştirel olmaktan uzak olmamızı sağlamaktadır. Yam'ın (2014) tanımında koşulsuz kabul kişinin din, dil, ırk, siyasi görüş, kültür farkı gözetmeksizin ve yaptığı seçimleri eleştirmeden onun dünyasını olduğu gibi kabul etmek olduğunu ifade etmiştir.

Ayrıca Maslow kendini gerçekleştiren insanın özelliklerinden birinin kendini ve başkalarını koşulsuz kabul edebilmek olduğunu söylemiştir (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012). Bu anlamda koşulsuz kabul, saygı ve sevgi bir psikolojik danışmanlık becerisinden çok insanların birbirlerine karşı geliştirmesi gereken sosyal hayatta olmazsa olmaz özelliklerden birisidir.

Hackney ve Cormier'in (2008) danışmanlıkta geliştirdikleri destekleyici tepkiler tekniğinde danışanla ilgili olumlu bir özellik veya tavrı yorumlayan ve danışana bir şekilde teşvik veya destek sağlayan ifadeleri kullanmamız gerektiği anlatılmaktadır. Bunun danışmanlık becerisi olduğu kadar sosyal iletişim becerisi de olduğunu belirtmektedir. Destekleyici tepkilerin iletişim üzerinde güçlü bir etkisi vardır. Seçici ve içten bir şekilde kullanıldıklarında en büyük etkiye sahip olurlar. Hakkınızda daima güzel şeyler söylenen birisiyle ilgili duygularınızı bilirsiniz bu nedenle sürekli

kullanılırlarsa da etkilerini yitirirler. Hackney ve Cormier, okuyucusuna koşulsuz kabulümüzü ve destekleyici tepkilerimizi fark etmemiz ve bunu geliştirmemiz için alıştırma önerisinde bulunmaktadır.

2.2 Din

Farkı bakış açılarına göre din olgusunun birbirinden farklı birçok tanımı yapılmıştır. İlahiyatçılar, filozoflar ve sosyal bilimciler arasında yapılmış olan bu tanımlamaların üzerinde ortak bir görüşün oluşmadığını belirten Hökelekli (2005), din olgusunun çok yönlü ve karmaşık oluşunun net bir tanımının yapılmasını zorlaştırdığını, yapılan tanımların genelde dinin tek yönüne odaklandığını dolayısıyla da tatmin edicilikten uzak olduğunu belirtmektedir.

Latince religio (din) terimi, religare fiilinden türetilmiştir. Böyle bir etimoloji dinin her şeyden önce insanı tanrıya bağlayan bağ olduğunu söyleme imkanını vermektedir. Ancak dilbiliminin günümüzdeki durumunda bu etimoloji artık kabul edilebilir değildir. Religio terimi, neglere'ye zıt olan regere'den gelmektedir. Regere fiili Roma İmparatorluğu'nun son dönem Latince'sinde colere taparcasına saygı duyma, ateşli bir tutku duyma anlamını kazanmıştır. Şüphesiz bu özen ve saygı varlığa ve insan kaderine değer verilmesi fikri, dinde ana fikirdir (Bumin, 2002). Türkçede kullanılan din kelimesi Arapça bir kelime olup ceza ve yargı, usul, adet ve tutulan yol anlamlarına gelmektedir (Peker, 2008).

Din, psikoloji literatürünün en önemli konularından biridir. Pek çok ünlü psikolog (Freud, James, Allport, Jung, Fromm, Maslow, Frankl, Hill vb.) dinin göz ardı edilmemesi gereken bir konu olduğunu ileri sürmüştür (İslambay, 2014). Din sadece tinsel (spiritual) bir olgu olmayıp aynı zamanda örgütlü bir toplumsal gruplaşma ve yaşam biçimini de oluşturmaktadır (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2009).

Din, bilim ve sanat gibi temel insani kurumlardan biridir. Hatta belki dinin tarihi, bilim veya sanatın tarihinden daha eskidir. Din, insan ve evren hakkında metafizik konularında bilgi veren bir sistemdir. Aynı zamanda insana bu bilgiye uygun bir yaşam tarzı teklif eder hatta emreder. Bu da dinin bir ahlak sistemi olduğunu gösterir. Nitekim bazıları bundan hareketle dine dayanmayan bir ahlak sisteminin var olacağını kabul etmezler. Öte yandan dinler insanlara verdikleri bu metafizik veya ahlaki bilgileri, onların özel bir ruh hali içinde anlamalarını ve kabul etmelerini yani

inanmalarını isterler. Bazı felsefeciler her tür dinin özünün neyin bilindiği değil nasıl bilindiği, neye inanıldığı değil nasıl inanıldığı olduğunu düşünmektedirler (Arslan, 2002).

Dinin insanlık tarihi kadar eski bir sosyal kurum olduğunu ifade eden Bolay (2004), en ilkel toplumlardan en uygar toplumlara kadar dinin daima var olduğunu ve bu dinlerin inanma, ibadet ve eylem üzerine ilke ve uygulamaları olduğunu belirtmiştir. Bolay'a göre her din bir tez ile gelir. Bu tez, kişileri ruhen temizlemek ve zihniyetlerini değiştirerek ahlakını yükseltmek; dolayısıyla toplumu manevi ve ahlaki yönden yüceltmek amacındadır. Ayrıca din hayatın her yanıyla ilgilenir ve çeşitli bilim alanlarının içerisinde yer aldığını ifade etmektedir.

Fromm (1997), dinin insanı doğru yönde davranmaya yöneltebiliyorsa bir sürü doktrin ve ideoloji yığınından daha değerli bir olgu olacağını belirtmektedir. Bu değerinin yanında dini davranışlarımız karakter yapımızın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Çünkü insan, yücelttiği değerlere bağlıdır ve davranışlarına yön veren, bu yüceltilen şeylerdir. Bireyler çoğu zaman toplumda yaygın olan inançları kendi gerçek inançları sandıkları için kendi içlerinde yücelttikleri şeylerden habersizdirler.

Din sosyal bir üst yapı kurumudur. Dini uygulama ve inançlar, en basit ve/veya en karmaşık tüm toplum ve topluluklarda varlığı yadsınamaz bir olgudur. Tüm bireyler dindar değildirler ancak yine de şu veya bu şekilde din olgusundan etkilenirler. Tarih boyunca din insanlar üzerinde yaptırımlara neden olmuştur. Örneğin, eski Türklerde "şaman", "baksi" denilen din adamları, o zamanlarda toplumları yönlendirmişlerdir. Yine eski Mısır'da firavunların dinsel kişilikleri vardı. Tek tanrılı dinlerin ortaya çıkmasıyla, Hıristiyanlıkta kilisenin emir ve yönlendirmesi ile engizisyon mahkemelerinin kurulduğu, haçlı seferlerinin düzenlendiği tarihsel bir gerçektir (Voltan Acar, Yıldırım ve Ergene, 1996).

Din ve dine ait konular hem kişinin diğer kişilerle olan ilişkisinden, diğer kişilere olan bakış açısından, yaşamı anlama ve algılama biçiminden etkilenir hem de toplumsal, sosyal, siyasi ve ekonomik konularla sürekli etkileşim halindedir. Bu etkilerin ve ilişkilerin anlaşılabilmesi için sosyal bilimler alanında birçok araştırma ve çalışma yapılmaktadır (Akşit, Şentürk, Küçükural ve Cengiz, 2012). İnsanların

davranışları, sosyal olaylar ve sosyal olgular tanrı merkezli düşünce yapısından etkilenir. Bunun sonucunda din, tanrı-insan ilişkisi olmaktan, insan-insan ilişkisine dönüştüğü zaman, sosyolojik bir olgu olur. Diğer bir ifade ile din bir yandan sosyal olay ve olguları etkilerken, diğer yandan kendisinin bir sosyal olgu ve kurum olarak toplumda yerini alması, onun diğer sosyal olgular ve kurumlarla ilişkisini gündeme getirmektedir (Arslantürk ve Tayfun Amman, 2013).

Felsefî düşüncenin din, bilim ve sanatla çok yakın ilişkileri vardır. Felsefe -normal olarak- dinin her zaman duygusal ve pratik olarak yaptığı şeyi, yani insan hayatını, insanın içinde bulunduğu evrenle belli ölçüde doyurucu ve anlamlı bir ilişkiye sokma ve insani ilişkilerin yürütülmesinde birazcık bilgelik sağlama çabasını entelektüel planda gerçekleştirme girişimidir (Randall ve Buchler, 1982).

Hume (1979), din olgusuna yönelik görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Yaban ve eğitim görmemiş insanların akılsızlığı, doğanın öylesine yakından bildikleri belirgin yapıtlarına bakıp da egemen bir yaratıcı görmeyecekleri kadar büyük olmakla birlikte, iyi anlayışlı herhangi bir kimsenin bir fikri bir kez kendisine anlatılınca, yadsıması pek olanaklı görünmüyor. Her şeyde bir maksat, bir niyet, bir tasar olduğu besbellidir; kavrayışımız, bu akla yakın sistemin ilk ortaya çıkışını düşünebilecek ölçüde genişleyince de en güçlü inanişle bütün bunların zeki bir nedeni ya da yaratıcısı olduğu fikrini benimsememiz gerekir.” (s.77).

Descartes (2002), yaratıcı olan Tanrı üzerine fikirlerini şu ifadelerle anlatmıştır:

“Sonsuzun özü sonlu düşünceler tarafından anlaşılamayacak biçimde olduğu için henüz bu olgunlukları anlamamıza karşın, yine onları özdeksel nesnelere daha açık ve seçik olarak anlamaktan geri kalmayız.”, “Tanrı’nın varlığının kanıtlanması için yalnız yaşamımızın süresi yeterlidir.”, “Tanrı cisimli değildir, insanoğlu gibi duyuların yardımıyla bilmez ve günah işlemez”, “Tanrı’nın var olduğunu bildikten sonra, yaratıkların bilgisine geçmek için kendi anlayışımızın sonlu ama Tanrı’nın gücünün sonsuz olduğunu hatırlamak gerekir” ve “Tanrı’nın her şeyi bir öncesizlik içerisinde ezelden düzenlediğini kesin olarak biliyoruz.” (s.63-65).

İnsan zihninin en eski ve en evrensel faaliyetlerinden birisi şüphesiz ki dindir. Bu yüzden, insan kişiliğinin psikolojik yapısıyla ilgili her türlü psikolojinin, dinin sadece toplumsal ve tarihsel bir olay olmayıp, aynı zamanda çoğu kimse için hatırı sayılır derecede kişisel bir ilgi konusu olduğu gerçeğine dikkat edilmelidir (Jung, 2006). Ayrıca Jung (1998), kendisine yardım için gelen hastası eğer dindar biriye kendisine mutlaka günah çıkarması -yani dini bir ritüelde bulunması- yönünde tavsiyede bulunduğunu söyleyerek dini ritüellerin insanın psikolojik durumunu olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Bununla birlikte yaşanan bir dinsel deneyimin eski dönemde ya da günümüzde olması fark etmeksizin en çok değer verilen deneyim türü olduğunu belirtmiştir.

Dinin temelinde insana yönelik bir sistem olduğunu ve insanlara ilahi öğretilerin ışığında bir hayat sürmeyi öğütleyen dolayısıyla da toplumsal hayatın önemli bir unsuru olduğunu ifade eden Çekin (2013), insanın inanç, düşünce ve davranışlarını konu edinen bu sistem içerisinde insanın her yeteneği ile gelişmesi ve olgunlaşmasının amaçlanmakta olduğunu belirtmektedir. Din olgusu etrafında insanların aynı duyguları paylaşarak, benzer davranışlar göstererek, belirli sosyal olayları benzer şekilde algılayarak dinin bireysel olduğu kadar toplumsal yönünün de olduğunu göstermektedirler.

Peker (2008), çok çeşitli olan dini tanımlamaların ortak özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

- Her şeyden üstün ve kuvvetli bir varlığın (veya varlıkların) kabul ve tasdik edilmesi.
- Kabul ve tasdik edilen bu varlığın, bilgi ve akıl gücünün üstünde olması.
- İlahi (kutsal) varlığın, insandan yapmasını istediği ve istemediği talepleri.
- Bunları kabul ve tasdik sonucu dini bir hayatın teşekkül etmesi.

Dinlerin, aralarındaki farklılıklara rağmen birleştikleri en önemli nokta insan ile aşkın bir varlık arasında belli bir münasebetin varlığının kabul edilmiş olmasıdır.

Psikologlar, dini incelerken din olgusunun ne olması gerektiğinden daha ziyade bireylerin dini nasıl anlamlandırdıkları ve din olgusunun insanların ruhsal (psikolojik) yapılarını ne şekilde etkilediği üzerinde durmuşlardır. Yapılmış olan tüm “din” tanımlamalarının ortak özellikleri, dinin psikolojik olarak insanı ve toplumu

etkilediği ayrıca insan, toplum ve bu ikisinin daha üzerinde olan aşkın bir boyutunun olduğudur (Köse ve Ayten, 2018).

İnsanlardaki din duygusunu anlatırken Pazarlı (1993) din duygusu bir insanın kutsal tanıdığı varlık karşısında duygulanması ve duyarlılığıdır. Bu bakımdan dini duygu da diğer duygular gibi insanın tabiatına ve yaratılışına bağlı bir duygudur. Duygulanma öğretilmez, başkasından alınmaz. İnsanın yaratılışına bağlıdır. İnsanın tabiat ve yaratılışı herkeste ve her yerde birdir. Bazı psikologlar din duygusunun diğer duygular gibi doğal bir içgüdü olduğunu ileri sürmüşler buna karşılık bazı psikologlar da bu iddianın yanlış olduğunu, din duygusunun insan hayatının derinliklerinde özel ve ayrı bir duygu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Din duygusu içgüdü değildir, içgüdüler insan ve hayvanda ortak olarak bulunan bir türe mahsus olan sabit ve değişmez kuvvettir. Din duygusu ise yalnızca insana mahsus olan gittikçe gelişen özel bir kabiliyettir diyerek din duygusunun ne olup olmadığına yönelik açıklamalar yapmaktadır. Dine yönelik -dolayısıyla Tanrı'ya yönelik- olan sevginin yalnızlık duygusundan kaynaklandığını belirten Fromm (2011), yalnızlık duygusundan doğan korkunun da bir olma isteğiyle giderildiğini belirtmiştir. Tanrı sevgisi diye tanımlanan sevgi biçimi, psikolojik açıdan bakıldığında diğer sevgilerden farklı olmadığını da ifade etmiştir. Bu sevgi de yalnızlıktan kurtulma, beraberliğe ulaşma ihtiyacından doğar. Tanrı sevgisinin de insan sevgisi gibi birçok değişik özelliği ve yönü olduğunu ve tek Tanrı düşüncesinde Tanrı'nın adı olmayan biricik, sözcüklere sığmayan, bütün evrenin esasını oluşturan tüm varlıkların nedeni olan birlik olduğunu ifade etmiştir.

Allah'ın (Tanrı) varlığı ve dinin psikolojik, sosyal etkileri ile ilgili olarak Fromm (2011) şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Tanrı'nın varlığına inanılan bütün sistemlerde –Tanrıtanımaz mistik sistemlerde bile- insanı aşan, tinsel bir dünyanın varlığı ortaya atılır. Bu, insanın tinsel güçlerine, Tanrı yardımı ile günah ve suçtan kurtulma, yeniden doğma ile ilgili özelemlerine anlam ve değer katar. Tanrıtanımaz bir sistemde insanın dışında kalan ya da onu aşan tinsel bir alan yoktur. Sevgi, akıl ve adalet alanı sadece insanın bu güçlerini kendi evrimi boyunca geliştirebilmesi ölçüsünde vardır. Bu görüşe göre insanın yüklediği anlam dışında yaşamın hiçbir anlamı yoktur; insanlar tümüyle yalnızdır ve yalnızlıktan, ancak

birbirlerine yardım ederek kurtulabilirler. Tek Tanrılı dinlerden alınan sonuçlarla, Tanrıtanımaz tinsel gerçekliğe duyulan mutlak ilgiden doğan sonuçların farklı, farklı olmalarına karşın bunların birbirleriyle çatışmamaları gerekir.” (s.85-86).

Dini bilmek ve dine inanmak birbirinden farklı şeylerdir. Dini inancın temelinde bir kabul ve iman varken dini bilgi herkes için bağlayıcılığı olmayan, ikincil bir epistemik değere sahiptir.. Dini bilgi, dine ilişkinin doğru veya ilkesel olarak doğruluğu ortaya konulabilecek, ispatlanabilecek önermelere referansta bulunur (Yediyıldız, 2012).

Fromm (1997), dini inançla ilgili olarak, insan türünün doğal bir özelliği olduğunu ifade etmektedir. Buna ek olarak insan da tıpkı şempanze, bir at ya da kırlangıç gibi, kendine özgü özellikleri olan bir canlı türüdür. Her tür, anatomik ve fizyolojik olarak kendi özelliklerine ve karakteristik yönlerine sahiptir. Ben, insan türünün yani insan doğasının bir de psikik tanımlamasının yapılmasından yanayım diyerek dini inancın insan türünün –diğer türler gibi- kendine has bir özelliği olduğunu vurgulamaktadır.

Certel (2014), insanların dini kabul etmesini sağlayan unsurların ve dini inanç ve davranışlarımızı oluşturan zihinsel, duygusal ve sosyokültürel etkenlerin neler olduğunu şu şekilde sıralamıştır:

- Sosyal etki ve sosyal uyma
- Çaresizlik ve ilahi yardım beklentisi
- Ölümsüzlük arzusu
- Bağlanma ve sığınma ihtiyacı
- Zihinsel tatmin
- Suçluluk ve günahkarlık duygusu
- Ahlaki değerleri koruma endişesi

Dini bilgilerin niteliği konusunda Freud (2015), dini bilgilerin kişiye, kişinin kendi başına keşfedemediği durumlardan bahseden, kişinin inancına sahip çıkan olgular ve dışsal ya da içsel gerçeklik koşulları hakkında öğretiler ve savlar sunduğunu ifade eder. Freud’a göre yaşamımızda bize neyin daha değerli ve iyi olduğu bilgisini verdiği için dolayı dine yüksek değer biçilir. Toplumca dini konuda bilgi sahibi olmayan kimse cahilken bilgili kimse de zengin sayılır. Eğer dinin neyin üzerine

kurulu olduğunu sormaya kalkarsak eskiden en ağır cezalarla cezalandırılırdık, bugün de toplum tarafından şüphle yaklaşmaktadır. Alacağımız cevaplar ise tutarsız üç madde şeklindedir:

- Atalarımız bunlara inandıkları için biz de inanmalıyız.
- İlkel zamanlardan bu yana gelen kanıtlar bulunmaktadır.
- Doğruluğunun kanıtlanmasını yönünde istekte bulunmak yasaktır.

İnanma fenomeni günlük hayatta başlar. Günlük hayat ilişkilerinden inanma kaldırıldığı zaman hayat altüst olur. Hatta insanlar arasındaki normal hayat ilişkileri ortadan kalkar. Günlük hayatta başlayan inanma derece derece yükselir en sonunda insanüstü bir varlığa inanma şekline girer. İnanma fenomeni, tıpkı bilgi ve devlet kurma fenomenleri gibi insanın varlık yapısına, insan olmaya özgü bir fenomendir; insan hangi kültür düzeyinde bulunursa bulunsun, hiçbir yerde eksik değildir. Nitekim inanma fenomeni, en ilkel insan topluluklarında bile vardır. Yalnız inanmanın şekli ve içeriği değişir (Megüşoğlu, 1997).

Dini konulardaki inanç yani iman, bireyin dini meselelere yönelik kabul etme, reddetme ya da şüphle etme durumlarının bir sonucudur. Bu nedenle dini inançların yani imanın esas noktası kabul etmek ve tasdik etmektir. Arkasından dinin bildirdiği esaslara itaat ve uyum gelir. Diğer inanç türlerinde olduğu gibi dini inanışlarda da kuvvetlilik ve zayıflık söz konusudur. Ayrıca dini inancın özelliklerinden biri somut gerçekliklere dayanmadığı, bağlı olmadığı için gözlem ve deneylerle kanıtlanamaz oluşudur (Peker, 2008).

Dini bilgi ve dini iman konusunun bilgi boyutuna yönelik olarak Freud (2015), dini bilgilerin doğruluğunu ispatlamak imkansızdır, bu geçmişte de böyleydi. Atalarımız da bizimle benzer fikir ve kuşkuları taşımalarına karşılık üzerlerindeki baskı o denli yoğundu ki söylemeye cesaret edemediler ya da çok büyük yaptırımlarla karşılaştılar. Bu da geçmişte ve günümüzde incelenmeye değer bir psikolojik olgu olmuştur. Bu yüzden dini bilgilere kuşkuyla yaklaşmak gerekir.

2.2.1 Dini Davranışların Kaynakları

Dini inanışlarımızın kaynakları konusunda Hökelekli (2005), insanı dine inanmaya iten nedenlerin çoğu zaman akli aştığını çünkü bu güdülerin sadece teorik olmayıp aynı zamanda insanı içten ilgilendiren bir konu olduğunu ifade etmektedir.

2.2.1.1 Motivasyon (Güdülenme)

Motivasyon, insanı içten harekete geçirerek belli bir yönde davranışa sevk eden ve ilgi, istek, ihtiyaç, arzu, dilek, emel, amaç, dürtü, ideal, tutku gibi kelimelerle ifade edilir. Bunlar bilinçli ya da bilinçsiz olarak duygusal, düşünsel, fizyolojik veya sosyal nitelikler taşıyabilir. Güdülerin kişiyi belli bir hedefe iten, bu hedefe ulaşması için davranışa sürükleyen ve hedefe ulaştıran olmak üzere üç farklı yönü bulunmaktadır. Dinin bir isteklilik ve arzuya mı var olduğuna, yoksa dinin bir ihtiyaç gereği mi var olduğuna yönelik tartışmalarda din ihtiyacı kavramının tek başına ele alınmasının yetersiz bir açıklama olacağını ifade eden Hökelekli (2005), bireydeki dini eğilimlerin ancak onun niyetine bağlı olarak arzu haline dönüşürse, dini davranışının güdüleyici olabileceğini belirtir. Bireydeki dini arzu, inanan kişinin içsel bağlılığıyla ve ruhi durumlarının bir değişime uğramasıyla oluşur. Dolayısıyla dini inanış kaynağında güdülenme faktörü olarak dini ihtiyaçtan daha ziyade dini arzudan bahsetmenin doğru olacağını vurgular.

2.2.1.2 Dini Güdüler

Dini güdüler “engellenme ve dini davranış”, “ahlaki motivasyon”, “kimlik arayışı ve bütünlük arzusu”, “sıkıntı ve dini güvenlik”, “zihinsel motivasyon”, “sosyal uyum ve ahlaki değerlerin korunması” ve “dini motivasyonların değeri” başlıkları altında incelenmiştir. Tabiat, dünya, toplum (sosyal mahrumiyet) ve ölüm korkusu (ölüm korkusu ve ölümsüzlük arayışı) insanlarda çeşitli engellenmelere yol açarak çaresizlik duygusu oluşturur. İnsanlar bu çaresizlik duygusuna karşı motivasyonlar geliştirmektedirler. Bu motivasyonlar da insanların dini davranışlarına kaynaklık eder. Dini inanç insanın ahlak anlayışı için psikolojik bir faktördür. Ahlaki hayata inanç boyutunun eklenmesi insan yaşamına oldukça önemli etkileri olur. Ayrıca ahlaki sorumlulukların bir sonucu olarak ortaya çıkabilecek suçluluk duygusu da dini yaşayışı etkileyen ahlaki güdülerdendir. Bu güdü çoğu zaman bireyi olumlu ahlaki tutumlara iten bir etkenken aşırı şekilde yaşanması olumsuz şekilde etkileyebilmektedir (Hökelekli, 2005).

Kimlik arayışı ve bütünlük arzusu yönünde dini inanışlar bireylere belli çerçeveler oluşturur. Bu nedenle kimliğin ve kimlik bütünlüğünün oluşuma etki eder. Dini inanç ve Allah’a sığınmanın bireylerin yaşadıkları sıkıntı ve bunalımlardan kurtulmalarına yönelik olumlu etkileri vardır. İnsanın Allah’a yaklaşması, kendini güvende

hissetmesini sağlamaktadır. Yapılmış bazı araştırmalar bu durumu göstermektedir (Allport, 1948; Stouffer, 1949; Vanaerde, 1972). İnsanın içinde bulunduğu dünya ve evreni açıklama, anlama sürecinde dini inanış insanın kendini bir yere yerleştirmesine imkan verir. Bu durum insanın zihinsel motivasyonunu açıklamaktadır. Din, yalnızca insanların varoluş ve algılama yönündeki entelektüel merakını açıklayan bir bilgi değildir. Sosyal uyum sağlaması yönüyle bireyler yaşadıkları toplum içinde yaygın dini inanca göre yaşadıklarında kendilerini sevgi, güven ve onaylanma ortamı içerisinde bulurlar (Hökelekli, 2005).

2.2.2 Dindarlık

Dindar olabilmek için hiç şüphesiz bir dini inanca sahip olmamız gerekmektedir. İnanç, inanmak fiilinden türemiştir. İnanma, düşünme ve duygulanma gibi insanın ruhsal işlevlerindedir yani bir tür zihinsel faaliyettir. İnanç kelimesi ise bir hüküm, haberi, bilgiyi kabul ve tasdik etmek anlamını taşır. İncin özel bir yönü olan dini inanca ise iman denir. Diğer bir ifade ile Allah, peygamber, melek vb. dini olgulara ait inançlara dini inanç denir (Certel, 2014).

Din, insanların yaşamlarını şekillendiren bir sistemdir ve öznel bir gerçekliktir. Dindarlık ise dini kuralların bireysel ve toplumsal bazda sosyal yaşantıya uygulanmış halidir. Dindarlığın biçimleri dinlere göre farklılık gösterebilir çünkü her din kendi inanç ve ibadet sistemine sahiptir. Din ile dindarlık arasındaki en temel fark dindarlığın dinamik bir süreç olmasıdır yani bireye, dinin temel ilkelerine ve kültüre göre farklılıklar gösterebilmesidir (Köse ve Ayten, 2018).

Dini tanımlamada yaşanan zorluğun dindarlığı tanımlamada da yaşanacağını belirten Ilgaz (2015), karmaşık bir tanım olan dindarlığı bireyin pratik ve öznel dünyasında oluşan göreceli bir kavram olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla bireylerin günlük yaşamlarından yapılan gözlemlerle bir dindarlık tanımının yapılmasının zor olacağını ifade etmektedir. Dinin kutsal bir öğreti olduğunu düşünürsek dindarlığın da bu kutsal öğretilere uygun şekilde oluşturulan davranışlar olduğu düşünülebilir. Bu açıdan dindarlık daha kapsamlı bir ifadeyle, inanılan dinin emir ve yasakları ve kuralları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibadet, etki gibi boyutları olan bir olgu olarak anlaşılabilir.

Dewey'e göre bir dini olmakla dindar olmak farklı şeylerdir. Dewey'e göre insanın bir dininin olması belli dogmaları savunan ve belli dinsel pratikleri uygulayan bir gruba ait olmasıdır. Dindar olmak ise bilinçli olarak temel bir davranış türünü, bir tavrı benimsemek demektir. Buna göre dindarlıktan veya dinsel bilinçten tamamen yoksun olarak bir dine itaat etmek mümkünken aynı şekilde bir dine itaat etmeksizin dindar olmak da mümkündür (Randall ve Buchler, 1982).

Bir insanın dindarlık düzeyi, dinin birey üzerinde ne kadar etkili olduğu yani bu etkinin yoğunluğu olarak tanımlanabilir. İnsanların yaşamlarında yaptıkları seçim ve tercihler, yaşam stilleri, tutum ve değerlerin oluşması ve gelişmesi konularında dindarlık düzeyleri çok büyük etkiye sahiptir (Voltan Acar, Yıldırım ve Ergene, 1996).

İslam ve diğer dinlerin bilim insanları, kişilerin dini yaşayış ve dindarlık biçimlerini farklı şekillerde sınıflandırmaktadırlar. Tek bir dindarlık sınıflandırmasından söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle dindarlık konusunda yapılmış sınıflandırmalar, bu sınıflandırmaların yapıldığı çalışma alanlarına göre farklı şekilde karakterize olmaktadır. Yapılacak olan dindarlık sınıflandırmalarının hangi faktör göz önüne alınarak yapılacağına göre farklı dindarlık sınıflamaları ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak, din ve dine bağlı olarak gelişen diğer değişkenlerin, bağımlı veya bağımsız değişken olarak değerlendirilmesi de farklı dindarlık yapılarını oluşturur (Yapıcı 2002).

İman etmiş olmak yaratıcıya güven duygusu içerisinde olma davranışıdır. Dindar olduğunu düşünen bir insan alçakgönüllülük ve tapınma ile Rabb'inin istek ve arzuları önünde eğilen, onun gücünü kendi isteklerine tabi tutmayan kişidir (Bumin, 2002). İnsanların hayatında oldukça önemli bir yer kaplayan din olgusu farklı insanlar tarafından yorumlanıp yaşanmaktadır. Bu özelliğiyle psikolojinin de ilgilendiği konulardan olan din ve dindarlık biçimlerinin farklı şekillerde ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca insan yaşamının temel nedenini bulmak ve hayatını bu yönde tasarlamak karşımıza dinsel yaşayışı ve dindarlığı çıkarmaktadır. Dini değerler yaşamın amacına, içeriğine ve biçimine dair temel kaideleri koymaktadır (Acar, 2014).

Dindarlığın günümüzde şekil değiştirdiğini ifade eden Arslan (2006), bunun nedeninin geleneksel kültürün temelinin zayıflamasına bağlamaktadır. Bu nedenle yeni dinsel ve ruhsal formlar ortaya çıkmaktadır. Modern dünyanın getirisi olan rasyonelleşme, güvensizlik, hızlı değişimler toplumdaki inanç boşluğu ile birleşerek toplumda bir anlam boşluğu yaşanmasına neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak da yeni mistik, büyüsel ve sözde dini oluşumlar başlamaktadır. Bunda iletişim araçlarının çok ilerlemiş olması da etkili olmaktadır.

2.3 Tutum

“Tutum sözcüğü Latince “aptus” sözcüğünden türemiştir. Eylem için uygun ve hazır anlamına gelmektedir” (Güney, 2012, s.120). Tutumlar uzun yıllardır sosyal psikolojinin ana konularından biri olmuştur. Bunun nedeni hem sosyal algımızı hem de davranışlarımızı etkilemeleridir. Bu yönüyle tutumlar belirli bir sosyal nesne konusunda bireyde var olan bilişsel, duygusal, yargısal ve davranışsal bileşenlerden oluşan gizil eğilimler şeklinde tanımlanabilir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2017). Dikkat edilmesi gereken nokta tutumların bilgiler toplamından ibaret olmadığıdır. Tutumların bilgiye göre ayırt edici özelliği, değerlendirme ve duygu ögesini barındırmasıdır. Bir bilim adamı dünyayla ay arasında 376 bin kilometrelik bir yılın bulunduğu ya da insan hücresinde kırk altı kromozomun bulunduğu inanır ancak bir duygu geliştirmez. Ayrıca işlevsel olarak da bilgi ve tutumlar farklılık göstermektedir. İşlevsel olarak aralarındaki temel fark bir kez geliştikten sonra tutumların değişime çok daha dirençli olmasıdır.

Tutum, bireylerin herhangi bir tutum objesine yönelik olarak geliştirdiği tepkisel ön eğilimdir. Birey, herhangi bir konuda tutum sahibi olabilmek için ya tutum objesi hakkında doğrudan yaşantılar geçirir ya da dolaylı yollardan tutum sahibi olur. Ayrıca bireylerin tutumlar hakkında bilgi sahibi olmak aynı zamanda o bireyin davranışlarını önceden tahmin edebilme şansını doğurur (Göksu, 2007).

Belirli bir durum ya da nesne karşısında bireyin zihinsel organizasyonu olarak tanımlanabilecek ve belirli şartlar altında direnç ve tutarlılık göstermesi beklenen tutum kavramı aynı zamanda kişinin içinde bulunduğu toplum içinde bir yer edinmesine, o topluma adaptasyonuna yardımcı olan ve kişinin davranışlarına kılavuzluk eden dinamik bir kavramdır (Coşkun, 2012).

Tutumlar, insanların sosyal davranışlarının en önemli örneklerinin arkasında bulunur. Bu nedenle birçok psikolog, sosyal psikolojinin esas çalışma konusunun insanların tutumlarının tespit edilmesi olarak görmektedir. Tutumlar psikolojik süreçlerimizin davranışa dönüşmesinde önemli bir görev üstlenmektedir (Krech ve Crutchfield, 1994).

Sosyal hayatımız tutumlar ve ilişkilerden oluşmaktadır ancak ilişki ve tutum kavramları arasında farklılıklar bulunmaktadır. İlişkiler objektif, tutumlar ise subjektif durumlardır. Çünkü tutumlar kişiden kişiye değişiklik göstermektedir. Tutum, kişilerin objektif bir nesne karşısında o durumla ilgilenmeleri sonunda kendi davranışlarını belirleme tarzlarıdır. Tutumlar sosyal anlamda bireylerin ilişkilerini kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı işlev görmektedir. Aynı duyguyu paylaşan insanları birleştirmesi yönüyle tutumlar sosyal ilişkileri kolaylaştırabilirken kişileri birbirinden ayıran tutumlar sosyal ilişkileri zorlaştırıcı niteliktedir (Sanay, 2014).

Tutum olumlu ve olumsuz değerlendirme ya da duygusal öge içeren, bütünü merkezi ya da tutum nesnesiyle ilgili bir düşünce, inanç ve bilgiler toplamıdır. Bu bilgi ve duygu toplamı belirli bir davranışa yol açma eğilimindedir (Freedman, Sears ve Carlsmith, 2003). Tutum, bireyin çevresinde bulunan canlı ya da cansız her varlığa yönelik geliştirdiği bir ön eğilim olduğu için çevresi ile olan ilişkilerini ve çevreyi anlamasını kolaylaştırıcı etkiye sahiptir. Tüm bireyler kişilik yapısı ve kuralları paralelinde ön eğilimler oluşturur ve bu ön eğilimler doğrultusunda davranışlar içerisinde olur. Bunun yanı sıra tutumlar, kişinin toplumun bir parçası olmasını ve kişi veya grupların toplumun bütünü içerisinde bir yer edinmesini sağlar. Çünkü insanlar grup ya da toplumsal yapıya uygun tutum geliştirmek zorundadırlar (Güney, 2012).

Tutumlarımızın hangi koşullar altında davranışlarımızı belirleyebildiği yönündeki bir sorunun muhtemel birkaç cevabı şu şekildedir:

- Tutumların ve davranışların ölçülmesindeki uyumsuzluk: Tutumlarla ilgili araştırma yaparken neyi ölçmek istenildiği ve ne tür sorular sorulması gerektiğinin iyi belirlenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde somut şekilde gözlenebilir özelliği olmayan tutumları ölçerken net veriler alınamaz dolayısıyla davranışların ne şekilde etkilendiği yönünde bilgileri de tam olarak alınmamış olur.

- Zaman faktörü: Tutum ile davranışı ölçme arasında geçen zaman ne kadar uzunsa, o kadar çok tutum-davranış ilişkisini etkileyecek değişkenler için içerisine girer. Dolayısıyla tutumla davranış arasında tutarlılık gözlenme olasılığı düşer.
- Tutumların güç derecesi: Her tutumun bir gücü (şiddeti) vardır. Bir tutumun gücü zihinsel, davranışsal ve duygusal öğelerinin gücünün toplamı olarak düşünülebilir. Genellikle köklü ve aşırı tutumlar daha güçlü olma eğilimindedir. Güçlü tutumlar, davranışın tahmin edilmesinde daha belirleyicidir. Yapılan araştırmalar bir tutum hakkında bilgi sahibi olmak ve tutum objesiyle olan güçlü ilişkinin tutumun gücünü artırdığı yönündedir.
- Tutumun ulaşılabilirliği: Tutumların bellekten çağrılma ve bilinç düzeyine ulaşma hızı olarak tanımlanabilen tutumların ulaşılabilirliği tutumların güçlenmesinde önemli bir faktördür.
- Farkındalık: Kişilerin kendi tutumları hakkında farkında olma derecesini ifade eder. Farkındalık düzeyi yüksek olan bireylerin tutumlarının gücü diğerlerine göre daha yüksek olmaktadır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2017).

Tutumun bilişsel ve davranışsal boyutları arasındaki ilişkiye yönelik olarak Cüceloğlu, son zamanlarda yapılan çalışmalarda tutumların bilişsel boyutu ile davranışsal boyutu arasında sıkı bir bağ olduğunu, bu durumun şu dört koşul yerine geldiğinde ortaya çıktığını ifade etmektedir: Tutumun kuvvetli olması, bireyin kişisel yaşantısına dayalı olması, birey için önemli olan diğer kişilerce destekleniyor olması ve sık sık kendini ortaya koyma şansının olması. Bu faktörlerden bir ya da bir kaç eksik olduğunda bahsedilen bu ilişki aksar. Cüceloğlu'na (2010) göre aşağıdaki faktörler olduğunda davranışla tutum arasındaki ilişki artar:

- Tutum konusunda kendinize güveniniz varsa ve bu konudaki düşünceleriniz gayet açık ve seçikse.
- Tutumunuzun konusu olan kişi, grup veya nesneyle kişisel bir yaşantı varsa.
- Yapmaya niyetlendiğiniz belirli bir davranış varsa.

Tutum, bir bireyin psikolojik bir objeye yönelik olumlu yada olumsuz; sevgi, nefret, hoşlanma veya hoşlanmama şeklindeki eğilimleri olduğunu ifade eden Arslantürk ve Amman (2013), bir tutumda şu üç özelliğin olduğunu ifade etmiştir:

- Tutum tek bir kişiye aittir yani tutum kişisel bir olgudur. Ancak kişi bazında ölçülen bu tutumlar bütün olarak bir grubun tutumunu oluşturabilir hatta tutumlar gruplar arası karşılaştırılabilir. Sonuç olarak herkesin tutum objelerine yönelik tutumları vardır ama bu durum her bireyin aynı tutum objesine yönelik aynı tutumu bulunduğu anlamını taşımaz.
- Tutum psikolojik bir objeyle ilgili. Her obje, kişi için her zaman bir anlam taşıyabilir. Bu nedenle psikolojik obje kişinin farkında olduğu ve kişi için bir anlam taşıyan objedir.
- Tutum bir eğilimdir. Eğilimler davranışın hazırlayıcılarıdır. Eğilimler doğrudan gözlenemezler. Davranıştan hareketle varsayılırlar.

Tutum bireye atfedilir çünkü bireyin zihinsel mekanizmasındaki bir yapı olduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla çalışmalar tekil bireyler üzerinden tasarlanmaktadır ama tutum ölçekleri gibi yöntemler kullanılarak, çok sayıda bireyin tutumları ölçülebilmekte ve grup tutumlarından bahsedilebilmektedir. Tutum aynı zamanda bir eğilimdir çünkü doğrudan gözlenebilir bir özelliği olmadığı için davranışlardan çıkarsama yapılarak bireye atfedilen bir eğilimdir. Dolayısıyla tutum, bir davranış değil davranışa hazırlayıcı bir eğilimdir (Arkonaç, 2005).

Bir tutum ortaya çıktıktan sonra iki düzeyde var olabilir. Bunlar açık ve örtük tutumlardır. Açık tutumlar insanların bilinçli olarak sergiledikleri ve kolaylıkla anlatabildikleri tutumlardır; örtük tutumlar istem dışı, kontrol edilemeyen ve en azından kimi zaman bilinçdışı olan tutumlardır. Örneğin bir insan genel olarak dindarlara yönelik olumlu tutuma sahip olmasına rağmen bazı konularda farkında olmadan dindarların bazı yönlerine yönelik olumsuz tutum sergileyebilir (Aronson, Timothy ve Akert, 2012; Ok, 2011).

Tutum kavramının özellikleri incelendiğinde yapılmış tanımlamalar, tutumların 4 temel özelliği olduğuna dikkat çekmektedir. Bunlar: Tutumların bireyleri tepki vermeye hazır duruma getirmesi, tutumların güdüleme gücüne sahip olması, tutumların durağan olması ve tutumların her birinin birer değerlendirme içermesidir. Tutumların bireyleri tepki vermeye hazır duruma getirmesi özelliği herhangi bir tutum objesine yönelik geliştirdiğimiz tutumların, bizi o tutum objesi karşısında tepki vermeye hazır hale getirmesini anlatmaktadır. Tutumların güdüleme gücüne sahip olması özelliği de herhangi bir tutum objesi konusunda sahip olduğumuz tutumun

bizi davranışa götürme konusunda bir güdülenme olduğunu ifade etmektedir. Durağan olması özelliği, sahip olduğumuz tutumların değişmemesi yönünde çaba sarf etmek isteyeceğimizi anlatmaktadır. İnsanların davranışa dönüşen tutumları değerlendirme sürecinden geçtikten sonra oluşmaktadır (Sakallı, 2001).

2.3.1 Tutumlarla İlgili Özellikler

- Tutum konusu: Her tutumun bir konusu vardır. Bu konular genel olarak ikiye ayrılır: Soyut ve somut konular. Bir kişi, eşya, siyasi parti gibi konularda somut veya muhafazakarlık, sosyalizm vb. konularda soyut tutumlarımız olabilir (Göksu, 2007). Krech ve Crutchfield (1994), tutum konuları arasında en önemli olanın kişinin kendisine yönelik olan tutumları olduğunu ve bu tutumların kişinin psikolojik dünyasının bir yansıması olduğunu ifade etmektedir.

- Tutumun gücü: Bireyin, var olan bir tutuma ne derece bağlı olduğu ve o tutumun kişi için ne derece önemli olduğu ile ilgili bir kavramdır. Bir tutum konusu ile ilgili fazla bilgi, ilgi, doğrudan deneyim ve kişinin kendini tanıma derecesinin yüksek olması tutumun güçlü olmasını sağlar (Sakallı, 2001). Bir tutumun gücü, üç öğesinin (duygusal, bilişsel, davranışsal) toplam gücü olarak kabul edilir. Ayrıca yerleşmiş tutumların ve aşırı tutumların gücü diğer tutumlara göre daha yüksek olur. Bunun yanı sıra güçlü tutumların değişmesi daha zordur (Göksu, 2007).

- Tutumun yönü: Her tutumun bir yönü bulunmaktadır. Bu yön olumlu, olumsuz, ya da nötr olabilmektedir. Olumlu tutumlarda tutum objesine yönelik yaklaşma olurken olumsuz tutumlarda tutum objesine karşı uzaklaşma yaşanır (Göksu, 2007). Tutumun yönünün olumsuz olması durumunda birey yalnız uzaklaşma yönünde bir davranış geliştirmekle kalmayıp, tutum objesini yıkma, tahrip etme yönünde bir davranış geliştirebilir (Certel, 2014).

- Karmaşıklık: Tutumlar basit tutumlar ve karmaşık tutumlar olarak ikiye ayrılabilir. Bu ayırım tutumu oluşturan üç öğenin (bilişsel, duygusal ve davranışsal) sayısı ve gelişmiş olması durumuna göre belirlenir. Eğer bir tutum üç öğeden oluşuyorsa ve tam gelişmiş bir tutum ise karmaşık tutum olarak değerlendirilir (Silah, 2005).

- Tutumlar arası ilişki ve merkezilik: Bazı tutumlar bireylerde çok belirgin bir hal alarak, kişinin diğer tutumlarını da etkisi altına almaktadır. Tutumun, bireyin bir çok davranışını etkilemesi, yön vermesi ve hayat görüşünü şekillendirmesi durumu tutumun merkeziliğini gösterir (Certel, 2014). Merkezilik gösteren tutumların çevresinde kalan diğer tutumlar kenar tutum olarak adlandırılır (Göksu, 2007).
- Tutum öğeleri arası tutarlılık: Tutumların öğeleri (bilişsel, duygusal ve davranışsal) arasında bir tutarlılık vardır. Tutarlılık, öğeler arasındaki devamlılığı ve düzenliliği ifade eder (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2017).
- Tutumlar arasında tutarlılık: Kişide var olan bir tutum konusuyla ilgili olan diğer konularda da benzer tutumlara sahip olacaktır. Bu durum kişide var olan tutumların birbiriyle tutarlılık gösterdiğini anlatır (Göksu, 2007).
- Devamlılık: Tutumların özelliklerinden olan devamlılık olmasaydı bireyler içinde buldukları her yeni durumda yeni birer insan olurlardı, insanların karakterlerinin oluşmasında tutumların devamlılık göstermesi önemli bir etkidir (Krech ve Crutchfield, 1994).

2.3.2 Tutumlara Yönelik Kuramsal Bakış

Güney (2012), tutumların oluşması sürecine yönelik var olan kuramsal yaklaşımları “tutumları şartlanma ve pekiştirme yolu ile açıklama yaklaşımı”, “tutumları özendirme ve çatışma yolu ile açıklama yaklaşımı”, “tutumları işlevsellik yolu ile açıklama yaklaşımı”, “tutumları bilişsel tutarlılık yolu ile açıklama yaklaşımı” ve “tutumları yükleme kuramı ile açıklama” başlıkları anlatında aktarmaktadır.

2.3.2.1 Tutumları Şartlanma ve Pekiştirme Yolu ile Açıklama Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre, tutumlar genellikle diğer alışkanlıklar nasıl öğreniliyorsa öyle öğrenilir. İnsanlar, bilgileri ve olguları çevrelerinden aldıkları uyarıcılar sayesinde öğrenirler. Aynı zamanda bunlarla ilgili duygu ve değerleri de öğrenirler. Bu yaklaşıma göre öğrenmeyle ilgili olan temel süreçler tutumların oluşmasında da geçerlidir. Yani kişi, bir tutum oluştururken çağrışım, pekiştirme ve taklit süreçlerinden yararlanabilir. Nesne ya da olaylar nasıl tanıtılırsa, gösterilirse veya anlatılırsa ona göre çağrışımlar kurulur. Bu çağrışımlar sayesinde de tutumlar geliştirilir (Güney, 2012).

Öğrenmeyi oluşturan temel süreçler tutumların gelişimine de doğrudan uygulanabilir. Bir tutum geliştirirken birey çağrışım, pekiştirme ve taklit süreçleriyle bilgi ve duyguları öğrenir. Bu tutum olgusu bir insan veya nesne olabilir (Freedman, Sears ve Carlsmith, 2003).

Tutumların oluşmasında önemli kuramsal yaklaşımlardan birisi de pekiştirme-cezalandırma ve taklit yöntemleridir. Örneğin birey, bir psikoloji dersinin sınavında A notu alırsa bu durumdan memnun olur ve derse girme yönündeki davranışları pekişir. F alırsa da muhtemelen derse girme konusunda daha cimri davranacaktır. Bu durum pekiştirme ve ceza yöntemlerinin tutumların oluşmasındaki etkisini anlatmaktadır. Taklit yönteminde ise birey kendisi için önem ve güç yönünden değerli kişilerin tutumlarını görerek taklit etme yoluna gider ve bu durum zamanla tutumunun oluşmasında etkili olur (Taylor, Peplau ve Sears, 2007).

2.3.2.2 Tutumları Özendirme ve Çatışma Yolu ile Açıklama Yaklaşımı

Bu yaklaşım insanların en fazla ödülü ve en az cezayı istemeye eğilimli olduğu varsayımına dayanır. Bu varsayımına göre kişilerin ödüllendirici konulara olumlu, cezalandırıcı ya da cezalandırmaya götürücü konulara karşı ise olumsuz tutumlar geliştirdikleri söylenebilir. İnsanların özendirici güçleri, tutumlarını belirlemede önemli rol oynar. Tutum değişimi konusunda kişi yeni bir tutumu, benimseme noktasında fazla özendirici bulursa ve bu özendiriciler onu tatmin ederse eski tutumunu kolay değiştirebilir. Çatışma durumunda ise kişi kazancını artıran tutumu daha kolay benimser. Bu konu bir tür yaklaşma-uzaklaşma çatışmasıdır. Özendiricilerin görece güçleri kişinin tutumunu belirler. Tutum değişikliği, yalnızca kişi yeni tutumu benimseme konusunda, eskisini sürdürmek için olduğundan daha fazla özendirici bulursa gerçekleşebilir (Güney, 2012).

2.3.2.3 Tutumları İşlevsellik Yolu ile Açıklama Yaklaşımı

Toplumsal yaşamda insan, genellikle psikolojik açıdan kendileri açısından rahatlatıcı fonksiyonları bulunan tutumları seçip kolay benimser. Bireylerin tutum geliştirmelerini ve yeni bir tutumu benimsemelerini kolaylaştıran tutumların psikolojik işlevleri şu şekilde sıralanabilir:

- Tutumun amaca ulaşmada birey için bir araç işlevi: Sergilendiğinde ödülü fazla olan tutumlar, kişinin amacına ulaşmada araç vazifesi görür. Yani bu işlevi sağlayan tutumlar kişiyi amaçlarına ulaştıracak konulara yöneltir (Güney, 2012).
- Tutumun kişi için istenilen bir değeri ortaya koyması işlevi: Tutumlarımız, içsel değerlerimizi ve inançlarımızı çevremizdeki bireylere yansıtma konusunda işlev göstermektedir. “Ben buyum işte!” , “Benim inancım bu!” diyerek değerlerimizi insanlara göstermemizi sağlar (Sakallı, 2001). İnsanların kişisel değerleri tutarlı tutumlar göstermesini sağladığında değer ifade edici işlev gerçekleşmiş olur. Eski değerleri, kişinin kimliğine temel olacak öz görüntüsünü yansıtmadığı zaman, birey hemen tutumunu da değiştirir (Güney, 2012).
- Tutumun kişinin benliğini geliştirme, koruma ve rahatlatma işlevi: İnsan, belirli konulara karşı tutumlar geliştirerek öz saygısını zedeleyici duygulardan kurtulur. Tutumlar bireylerin hayatın olumsuz yanlarına yönelik direnç geliştirmelerine katkı sağlayabilir. Bunu kişinin benlik yapısını ve güvenini güçlendirerek yapar. Bunu yaparken de bireyler en çok savunma mekanizmalarını kullanır (Sakallı, 2001).
- Tutumun yalın bir şekilde kişinin dünyasını anlamasına ve karşılaşılabileceği nesnelere ilişkin olarak davranışa hazır duruma gelmesine yardım edici işlev: Tutumlar insanların başkalarının dünyalarını anlamalarını ve bunun sayesinde onlara karşı sergileyecekleri davranışlar için hazırlıklı olmalarını sağlayan fonksiyonları vardır (Güney, 2012).
- Tutumun kişinin bilgi sahibi olmasını sağlaması işlevi: Tutumlar insanların çevrelerindeki nesne ve kişiler hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlarlar. Ayrıca bilgiyi, kargaşa içinde olan çevreye anlam verecek biçimde düzenlemelerine yardımcı olurlar (Güney, 2012).

2.3.2.4 Tutumları Bilişsel Tutarlılık Yolu ile Açıklama Yaklaşımı

Lewin, Heider, Abelson, Festinger, Osgood ve arkadaşlarının geliştirdikleri, birbirine benzer bir dizi kuram vardır. Hepsinin temelinde insanların bilişleri arasında tutarlılık gösterme eğiliminde oldukları ve bunun, tutumların gelişme ve biçimlenmesinde temel etken olduğudur (Freedman, Sears ve Carlsmith, 2003). Bu

yaklaşımın savunucularına göre insanların bilişleri arasında bir tutarlılık eğilimi vardır. Bu eğilim tutumların oluşmasına temel teşkil eder.

Bilişsel tutarlılık kuramlarından olan denge kuramı ve bilişsel çelişki kuramı şu şekildedir:

- Denge kuramı (Heider): Tutarlılık kuramlarından ilki olan denge kuramı, bir kişinin bilişsel sistemindeki duygular arasındaki tutarlılık üzerine odaklanır. Denge kuramında tutum gösterilen bir kişi, tutum objesi olan bir nesne ve bu öğelere yönelik geliştirilen duygular vardır. Eğer tutum gösterilen kişi ile tutum nesnesine gösterilen tutum arasında tutumun yönü (olumlu-olumsuz) itibarıyla bir tutarsızlık varsa gerginlik oluşur, birey bu gerginliğin üstesinden gelmek için ya tutum gösterdiği kişiye yönelik tutumunu ya da tutum nesnesine yönelik tutumunu değiştirmek durumunda kalır (Taylor, Peplau ve Sears, 2007).

- Bilişsel çelişki kuramı (Festinger): Kişinin aynı anda birbiriyle tutarsız iki bilişinin farkına vardığı zaman ortaya çıkan tutarsızlığı ifade etmektedir. Bu çelişki genellikle davranış ile tutum arasında oluşur. Bilişsel çelişki sonucunda oluşan huzursuzluk ve gerginlik hissini azaltmak için düşüncelerimizi davranışa uydururuz yani davranışlarımıza zihinsel gerekçeler buluruz (Myers, 2017).

2.3.2.5 Tutumları Yükleme Kuramı ile Açıklama

İnsanlar bilişlerindeki farklı bilinç ve duyguları gözden geçirdikten sonra bir değerlendirme yaparak kendi tutumlarını oluşturur ya da değiştirirler. İnsanlar mevcut ipuçlarını gözden geçirir ve bunlara dayanarak yüklemeler yaparlar ve sonuçta tutumlarını değiştirirler. Kısaca, içsel ya da kişisel bir yükleme yapılarak tutum değişikliği gerçekleşir (Güney, 2012).

2.3.3 Tutumların Oluşmasında Rol Oynayan Faktörler

Tutumların oluşmasında en önemli faktörlerden birisi kültürel faktörlerdir. Kültür, sosyologlar, eğitimciler ve diğer araştırmacılar tarafından tutumların oluşması sürecinde en çok üzerinde araştırma yapılan konulardan biridir. Herhangi bir kişide oluşan bir tutumun alt yapısı incelendiğinde eğitimi, dini, yaşam tarzı, aile, arkadaş ve öğretmenlerinin tutumları arasındaki ilişki psikologlar ve sosyologlar tarafından (Carlson, 1934; Harris, Remmers ve Ellison, 1932; Stagner, 1936) araştırılmıştır.

Kişinin içinde bulunduğu ve tepki olarak inanç ve tutumlar geliştirdiği gerçek dünyaların pek çoğu belli bir kültür özelliklerini göstermektedir. Aile, eğitim (sadece okullar değil kitap, gazete, radyo, televizyon vb. organlardan alınan bilgiler) kültürün oluşmasında dolayısıyla da tutumların oluşmasında oldukça etkilidir (Krech ve Crutchfield, 1994).

Güney (2012), tutumların oluşma sürecinde bir takım faktörlerin rol oynadığını belirterek bu faktörleri zihinsel ve bilgisel faktörler, fizyolojik faktörler, aile faktörü, tutum nesnesiyle gerçekleşen yaşantılar, akranlar faktörü, bireysel özellikler faktörü, kitle iletişim araçları faktörü, sosyal sınıf sosyo-ekonomik faktör, grup üyeliği faktörü olarak sınıflandırmıştır. Bunlardan kısaca bahsetmek gerekirse:

- Bireylerin bir tutum objesine yönelik tutumlarına ve inançlarına bilişsel faktörler ve edindiğimiz bilgiler kaynaklık eder. Bireyler türlü yollarla tutum objesine yönelik bilgi edinir ve edindiği bilgileri kendi bilişsel yapılarında mevcut durumda olan bilgiler ile birleştirerek inanç sistemi geliştirir.

- Fizyolojik faktörler (yaşlanma, hastalık, cerrahi müdahaleler vb.) insanların tutum sistemini oluşturan önemli etkenlerdendir.

- Tutumların oluşmasındaki en önemli etkenlerden biri de ailedir. Bunun nedeni bir bebek dünyaya geldiği andan okul dönemine gelene kadarki süreçte en çok anne ve babasının etkisinde olmasıdır. Ana babalar çocuklarının hangi tutum objelerine ne şekilde tutum geliştireceğini belirlemedeki en önemli etkidir.

- Tutum nesnesiyle gerçekleşen yaşantılar tutumun oluşmasında oldukça önemli bir faktördür. Tutum nesnesiyle gerçekleşen yaşantımız iki şekilde olur. Birincisi bir tek karşılaşmayla, ikincisi tekrarlanan ve birikimli olan ilişkilerle.

- Çocuklar büyüdükçe tutumlarının oluşmasında anne-babalarının etkisi azalırken akranlarının etkisi artmaktadır. Arkadaş grupları tutumların oluşması ve değişmesi etkisiyle özellikle ergen gruplarında önemli bir faktördür.

- Kişinin bireysel özellikleri ile tutumları arasında sıkı bir bağ vardır. Tutum ve kişisel özellikler birbirlerini iki yönlü olarak etkilemektedirler. Tutumlarına yönelik bir kişilik özelliği geliştirebilen insan, kişilik özelliklerine göre de tutumlar geliştirebilmektedir.

- Diğer bir faktör kitle iletişim araçlarıdır. Televizyon, radyo, gazete, dergi vb. kitle iletişim araçları tutumların oluşmasında oldukça etkilidir. Özellikle reklamlar bireylerin tutum ve davranışları üzerinde büyük değişiklikler oluşturabilmektedir. Örneğin reklamı izlemeden önce hiç kullanılmayan bir gıda maddesi reklam izlendikten sonra tüketiliyor olabilmektedir.

- İnsanların içinde buldukları sosyal sınıf ve sosyo-ekonomik özellikler özellikle sosyalleşme aşamasında tutum oluşmasını derinden etkilemektedir. İnsanlar içinde buldukları sosyal sınıfın değer yargılarını benimseyerek ona göre tutum geliştirirler. Sosyo-ekonomik faktörlerin etkisine örnek olarak da parasal yetersizliğinden dolayı lüks harcamalar yapamayan bir bireyin lüks hayata yönelik olumsuz bir yargısı olabilmektedir. Ortak bir gruba ait bireyler benzer tutumlar geliştirebilirler. Sosyal gruplar ve bunlardan oluşan toplumun birçok değerleri grup üyelerinin ve toplumun ortak malı olmuştur. Bunlar kişinin tutumlarının organizasyonu ve gelişmesinde rol oynar. Bu nedenle bir grubun veya gruplardan oluşan toplumun değer yargılarını, inanç ve tutumlarını bilmek, o grubun ve üyelerinin zihniyet ve davranışlarını tanımaya yardım eder (Arslantürk ve Amman, 2013).

- İnsanlar içlerine girmek istedikleri sosyal grupların değer yargılarını ve tutumlarını benimserken grubun reddettiği davranışı ve tutumu benimsemezler. İçinde bulunulan sosyal grupların (aile, akraba, okul, iş vb.) oluşumunda tutum oldukça önemli bir yer kaplamaktadır.

2.3.4 Tutumun Öğeleri

Tutumların yapısını ele alırken sadece tutumun bir öğesi üzerine yoğunlaşmak doğru değildir. Çünkü tutumların yapısında duygusal, davranışsal ve bilişsel öğelerin tümü karşılıklı etkileşim halindedir (Coşkun, 2012).

2.3.4.1 Bilişsel Öğe

Kişinin tutum nesnesi hakkındaki inanış, fikir ve görüşlerinden oluşan yapıdır. Başka bir ifadeyle bilişsel öğe, bireyin herhangi bir objeye geliştirdiği fikir, bilgi ve inanışlarından meydana gelir. Bilgilerin gerçeklik düzeyi kalıcılığını etkiler yani bir bilgi ne kadar gerçekse o düzeyde kalıcı olur. Bilgiler herhangi bir değişime uğradığında tutum da değişime uğrayacaktır. Bir kişinin tutumunun bilişsel öğesi

tutum objesine yönelik bütün inanış ve bilgilerini kapsar bu inanış ve bilgilerin doğru olması gerekmez. Tutumların öğelerinin çok yönlü olması daha çok kendini bilişsel öğede gösterir (Arkonaç, 2012; Coşkun, 2012; Şimşek ve Eroğlu, 2013).

Tutumların bilişsel boyutları için doğru ya da yanlış şeklinde bir yorum yapmak mümkün değildir. Eğer bir insan sigaranın kansere neden olduğu yönünde bir tutuma sahip değilse, bu bilimsel açıdan yanlış bile olsa o kişi için doğrudur (Sakallı, 2001).

2.3.4.2 Duygusal Öğe

Duygusal öğe, bireyin herhangi bir tutum objesi konusundaki duygusal reaksiyonlarını içerir; bilişsel öğeye oranla daha basit yapısı bulunur ve bireyin değerler sistemiyle ilişki içerisindedir. Birey bir tutum objesini pozitif veya negatif şekilde değerlendirerek duygu oluşturur. Tutum nesnesiyle ilgili olarak pozitif ya da negatif duygularımızın kendi içindeki organizasyonu tutumun duygusal öğesini oluşturur. Duygu öğesi öznel algının da etkisiyle daha arıdır. Bu arılık doğal olarak beraberinde bir dirençliliğe, tutarlılığa işaret eder. Bilişsel öğeler kişilere, yaşantılara vb. durumlara bağlı olarak çok daha kolay değişirken duygu öğesindeki arılıktan kaynaklı direnç yüzünden duygu öğesindeki değişimler çok daha zordur (Arkonaç, 2012; Coşkun, 2012; Şimşek ve Eroğlu, 2013).

2.3.4.3 Davranışsal Öğe

Kişinin tutum nesnesine yönelik geçmiş davranışı ve davranışsal niyetlerinden oluşur, tutumun konusuna yönelik belirli bir davranış eğilimidir. Duygusal ve bilişsel öğelere uygun olarak hareket etme eğilimindedir (Arkonaç, 2012; Coşkun, 2012; Şimşek ve Eroğlu, 2013; Taylor, Peplau ve Sears, 2007). Tutumun davranışsal öğesi, söz veya diğer eylemlerle gözlenebilen tarafıdır. Tutumlarımızın davranışsal boyutu, sadece tutumun diğer iki öğesinden (bilişsel ve duygusal) değil, diğer tutumlarımızdan da etkilenir (Göksu, 2007).

2.3.5 Kalıp Tutum - Önyargı

Kalıplaşmış tutumlar, belirli gruplar hakkında sahip olduğumuz bilgilerin özetidir. Hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız bir grup hakkında tutum geliştirmek için başkalarından duyduğumuz bilgileri bir araya getirir ve kestirme yoldan fikir sahibi oluruz. Bu sayede bilmediğimiz bir grubun üyesi ile karşılaştığımızda beklentilerimizi ve davranışlarımızı önceden ayarlamış oluruz (Kağıtçıbaşı ve

Cemalcılar, 2017).

Grup düşmanlığının bilişsel bileşeni olarak adlandırılan kalıp tutumlar, belli bir grup insana yönelik paylaşılan ortak özelliklere ilişkin inançlardır. Gerçekte kalıp tutumlarda hafif bir doğruluk payı vardır. Örneğin, suç ve sosyal yardım alma oranları Afrikalı Amerikalılarda beyazlara oranla daha fazladır. Ancak gruplar hakkındaki bu katı kalıp tutumlar çoğunlukla büyük yanılgılar içerir, çünkü bu genellemeler çok sayıda insana uyarlanır. Sonuç olarak yıkıcı olabilirler çünkü onlara hiç de uygun olmayan grup üyelerine uygulanırlar (Taylor, Peplau ve Sears, 2007).

Birey, grup ya da nesneye yönelik yeterince bilgi edinmeden geliştirilen tutumlara önyargı denilmektedir. Bu tutum olumlu ya da olumsuz olabilir ve önceden geliştirilen bir peşin hükümdür. Bu önyargılar, zamanla kalıp tutumların oluşmasına ve birey, nesne ya da gruba yönelik düşmanca davranışların oluşmasına neden olabilir (Bakırcıoğlu, 2006).

Önyargı ve ayrımcılık insanoğlunun karşılaştığı en tehlikeli olgulardan ikisidir. Bir grup insan başka bir grup insandan işkence etmeye varacak kadar nefret ettiğinde çok ciddi bir sorunla karşı karşıyayız demektir. İnsanlar aya gidip, canlıların genetik yapısını değiştirip, internet yoluyla dünyanın her bölgesindeki insanlarla iletişim kurabilmektedir ancak sadece ırk, mezhep vb. farklılıklarından dolayı da birbirini katledebilmektedir. Tüm bu durumlara neden olan önyargı sosyal psikolojinin en önemli araştırma konularındandır. Bu noktada insanlığın önünde büyük bir paradoks bulunmaktadır, neredeyse tüm toplumlar önyargı ve ayrımcılığı kötü bir durum olarak addederken bu toplumların tümünde önyargı topluma nüfuz etmiş durumdadır (Hogg ve Vaughan, 2014).

Önyargılar yaşamımızın bir parçasıdır. Duygu, düşünce ve davranışlarımıza farkında olmasak bile yön verir. Çoğu zaman önyargılara sahip olduğumuzu kabul etmez ya da farkına varamayız, farkına varsak bile önyargıları ortadan kaldırmak konusunda güçlük yaşarız. Önyargının düşünsel ve duygusal boyutları bulunmaktadır. Bu bilişsel ve duygusal tutumların etkisi altında kişi ayrımcılık davranışında bulunur. Yani aynı durum ve şartlarda iki farklı kişiye aynı davranışı göstermesi gerekirken farklı davranışlar gösterir. Örneğin lokantada giyimi birbirinden farklı iki kişiye garsonun farklı tutum ve davranışlar sergilemesi gibi (Cüceloğlu, 2010).

Önyargıların iki türü bulunmaktadır, bunlar gizil önyargılar ve görünür önyargılardır. Gizil önyargı sessiz ve gizlenmiş önyargıları ifade eder. İnsanların ele vermek istemedikleri gizil önyargıları vardır. Dışarıdan bakıldığında önyargı gözlenemez, hoşgörülü bir davranış bile görülebilir. Görünür önyargı ise kişilerin kolaylıkla dışa vurduğu, davranışına yansıttığı ve gizlemeye gerek duymadığı önyargılarıdır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2017).

2.4 Dini Tutum

Bir insanın, dine yönelik olarak fikir, duygu ve davranışlarını belirleme şekli o kişinin dini tutumunu oluşturur. Bireyin din olgusuna yönelik bilgi ve inanışları (zihinsel öge), din olgusunun tamamından veya bir parçasından hoşnut olması ya da olmaması (duygusal öge) ve dini konulardaki davranışları, (davranış ögesi) o bireyin dini tutumunu meydana getirir (Peker, 2008).

Dini tutumu bireyin dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını istikrarlı olarak belirleme tarzı şeklinde tanımlayan Arslan (2009), dini yönden arzu ve ihtiyaçlarının gerçekleşmesine yardım eden nesne ve kişilere yönelik olumlu diğerlerine olumsuz tutum besleyeceğini ifade etmektedir.

Dini tutumların objesi veya konusu tabii ki dindir. Her birey, dine karşı kendine özgü bir tutumu sergilemektedir. Bazıları dinin önemseyerek şeyleri önemseyerek olumlu, bazıları ise dini bilgileri, ibadetleri kabullenmeyerek, bunun “eskilerden kalma” bir şey olduğunu ifade ederek olumsuz dini tutuma sahip olur. Önceki bölümde ifade edildiği gibi, tutumlar dolaylı olarak yani davranışları müşahede ederek kendini gösterir. Dini tutumlar bireyin ideolojisine, onun dini davranışlarına yön verir ve onları idare eder (Hümbetova, 2011).

Bireyin diğer konularda olduğu gibi dini konularda da bir tutum içerisinde olması beklenir. Bu tutum olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilir. Birey, olumlu ya da olumsuz bir dini tutuma; ailesi, arkadaş çevresi, okuduğu okul, dinle ilgili edindiği bilgiler, kitle iletişim araçları, dindarların tutum ve davranışları vb. faktörler ile kendi zihinsel gelişiminin değişik derecedeki etkileri ile ulaşır (Apaydın, 2001).

2.4.1 Dini Tutumların Öğeleri

Dini tutumların üç tür ögesi bulunmaktadır. Bunlar bilişsel öge, duygusal öge ve davranışsal ögedir.

Bunlardan ilki olan bilişsel öge bireyin bir dine yönelik olarak sahip olduğu bilgi, inanç ve düşüncelere yönelik tutumlarını ifade etmektedir. Birey yaşayarak ve eğitim alarak belli başlı dini bilgi ve düşünceler oluşturur. Bunların üzerine dini tutumlar inşa eder. Kişinin bir dine yönelik tutum oluşturabilmesi için –doğaldır ki- o din hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir (Hümbetova, 2011).

Dini tutumun duygusal ögesi dini tutumlara yönelik duygusal tepkilerdir. Bunlar sevme-sevmeme, ilgi duyma vb. şekillerde olabilir. Dini tutumun duygusal boyutu bilişsel boyutuna göre daha sabit, değişmez bir boyuttur. Bireyin dini konularda sahip olduğu tutumunun bilgi boyutunda değişimler olabilir ama duygu boyutundaki değişimler daha nadir gerçekleşir (Hümbetova, 2011). Dini duygu insanın dini yaşantı ve tecrübeler esnasında ve dini konular üzerinde hissettiği duygular olarak adlandırılabilir. Dini tutumun duygusal ögesi bilişsel ögesine göre daha güçlüdür. Daha zor değişim göstermektedir. Dini tutumunun duygusal ögesi güçlü olan birinin genel dini tutumunun değişmesi de daha güç olur (Topuz, 1999).

Duygu unsuru, dini tutumların oluşması ve gelişmesi süreçlerinin en önemli parçalarından biridir. Bunun nedeni duygusal ögenin, tutumun yapısı içerisinde oldukça önemli olmasıdır. İnsanların duygular olmadan adeta bir makine gibi çalışması düşünülemez bir durumdur. Tüm bunların sonucunda tutumların ve tabii dini tutumların oluşmasında, gelişmesinde ve değişime uğramasında duygu ögesinin oldukça önemli olduğu söylenebilir (Arslan, 2009).

Din konusu ile ilgili olarak kişinin iç dünyasında oluşan izlenim ve heyecanlar o kişinin dini tutumunun duygusal ögesini oluşturduğu söylenebilir. Dinle ilgili konulara ilgi duyma-duymama, sevme-sevmeme gibi durumlar da dini tutumun duygusal ögesinin parçalarıdır. Diğer bir deyişle dine karşı gösterilen duygusal tepkilerdir. Diğer öğelere göre daha durağan olması dini tutumun duygusal ögesinin bir boyutudur. İnsanın dini tutumunun duygusal ögesinin oluşmasında geçmiş yaşantıları oldukça önemlidir. Daha olumlu yaşantılar geçirmiş insanlar dini tutuma

yönelik olumlu tutum geliştirme yönünde eğilimli olurlar (Kaya, 1998; Akt. Boyar, 2012).

Dini tutumun davranışsal ögesi dini ibadetler, pratikler, faaliyetler, hareketler ve işlerdir. Bireyin oruç tutması, namaz kılması vb. ibadetleri yapması gibi tutum ve davranışlar o bireyin dini tutumunun davranış boyutunu oluşturur. Dini bilgi, dini düşünce, dini inanç, dini duygu ve dini davranış dini tutumun bir fonksiyonudur. Dini tutum ve öğeleri arasında bir ilişki, uyum ve tutarlılık olmalıdır. Örneğin dini inanç, dini bilgi ve düşüncesi yeterli, dini faaliyetlerden mutluluk ve haz duyan bir kişiden dini davranışları göstermesi beklenir. Düşünce ve duygularının aksi yönünde davranan kişi tutarsızlık içindedir. Zayıf tutumların öğelerinin gücünde zayıftır (Kaya, 1998; Akt. Boyar, 2012).

2.4.2 Dini Tutumların Oluşması ve Gelişimi

Tutumlar belirli nesnelere, durumlara ve kişilere tepki verme konusunda karakteristik hazır modları ifade eder. Tutumlarımız bireysel ya da toplumsal olabilir. Toplumsal değerlere ilişkin olan tutumlarımız toplumsaldır. Bu durum tutumlarımızın değerler ve inançlarla da ilişkili olduğunu göstermektedir (Sherif, 1937; Şerif, 1985).

Dini tutumlar insanlarda doğuştan var olmazlar, sosyalleşme süreciyle birlikte iletişimde bulunularak ve kültürel etkenlerle birlikte oluşur ve gelişirler. Diğer birçok tutumda olduğu gibi dini tutum da ilk çocukluk döneminde kendini göstermeye başlar. Birçok bilim insanı dini inanç duygusunun insanlarda doğuştan var olduğunu, dini tutumların da doğuştan var olan bu inanç duygusu üzerine inşa olduğunu belirtmektedir (Hümbetova, 2011).

İnsanlar doğduklarında peşin hükümlüdürler bunlara örnek olarak benmerkezci oluşları, kendilerinin olan şeylerin dünyanın en güzel şeyleri olduğunu düşünmeleri verilebilir. Zamanla bu peşin hükümler yaşantılar yoluyla haklı hükümlere yani tutumlara dönüşebilirler. Bu süreçte ve hayatın devamında birçok tutum oluşur ve gelişir (Peker, 2008).

2.4.2.1 İhtiyaç ve İstekler

İnsanlar tutumlarını oluştururken genellikle ihtiyaç ve isteklerine uygun olan, bunları doyurmaya yönelik olan psikolojik nesnelere olumlu tutum geliştirme eğilimindeyken bu ihtiyacı karşılamayanlara yönelik olumsuz tutum gösterirler.

Denebilir ki tutumlar ihtiyaç ve istekleri karşılamada birer bahane görevi görmektedirler. Dini davranışların da bazı ruhsal ihtiyaçları giderdiği ve insanı tatmin ettiği için bu davranışları gösterdiği de bir gerçektir. Kutsal bir varlığa inanan bir kişi için, bu inancın gerektirdiği bir takım davranışları yapmak bir ihtiyaçtır ve o kişi, inandığı halde çeşitli nedenlerden dolayı yapamadığı ibadetlerin, davranışların üzüntüsünü duyar. Allah'a inanması ve bazı ibadetleri yapması ise onu rahatlatır ve ona güven verir. Ondaki sığınma ve bağlanma ihtiyacını giderir. Bu sayede dine karşı olumlu tutum geliştirmiş olur. İnsan, içinde bulunduğu fiziki ve sosyal çevre, sahip olduğu mevki ve aldığı eğitimin de etkisiyle kendisinde oluşan ihtiyaçlar ve istekler doğrultusunda bir takım dini tutumlara sahip olur. Tüm bunlar insanda bir dini ihtiyacın bulunduğunu göstermektedir (Peker, 2008).

Tutumların birçoğunun oluşmasındaki ana faktör şüphesiz yapılmış ya da yapılmamış bir davranış sonucunda kişinin ödüllendirilmesi ya da cezalandırılmasıdır. Dolayısıyla bireylerde oluşmuş olan tutumlar psikolojik, ekonomik ya sosyolojik olarak belli başlı ihtiyaçlarını doyumaya yönelik olmaktadır. Öyle ki bu ödül ve cezalar kişinin bağlı olduğu grubun yapısıyla benzer davranışlar göstermesi sonucunda oluşan kabul ve göstermemesi sonucunda oluşan reddedilme durumu bile olabilmektedir (Sakallı, 2001).

İnsanlar, doğal olarak, ihtiyaç ve isteklerine doyum aracına olan objelere karşı olumlu, engel olan objelere karşı olumsuz duygular beslemektedirler. Din olgusu da bazı ihtiyaçlara cevap verip (ölümsüzlük duygusu, ait olma duygusu, yaşamı anlamlandırma vb.), bazı ihtiyaçlarımıza da belirli sınırlamalar getirdiği (yaşantısal sınırlamalar, içgüdülerin sınırsızca kullanımı vb.) için dini tutumların oluşmasında ihtiyaç ve istekler konusu etkin rol oynamaktadır (Certel, 2014).

2.4.2.2 Bilgiler

Dini tutumların oluşmasında bilgilerin öneminden bahseden Arslan (2009), bir dini tutum objesi ile ilgili edinilen bilgiler doğrultusunda tutumların geliştirildiğini ifade etmektedir.

Kişinin tutumunun eğitim yapısına, bilgi ve kültürüne göre oluştuğunu ve geliştiğini ifade eden Peker (2008), küçük yaştan itibaren dinler hakkında edinilen bilgilerin içinde bulunulan aile ve toplumun benimsediği dinin esaslarının daha geçerli ve

doğru olduğuna dair açıklama ve uygulamaların, kişinin dini tutumunun oluşmasında oldukça etkili olduğunu aktarmaktadır. Bu noktada sınırlı ve eksik edinilen bilgilerin hatalı ve olumsuz dini tutum takınılmasına neden olabileceğini belirten Peker, eksik ve hatalı bilgilerin kaynağının otoriteye dayanmakta olduğunu bu kişilerin ne kadar bilgili olduklarının bilinmesi gerektiğini vurgular. Bir çocuk için babası veya ilkokul öğretmeni dünyanın en bilgili insanı konumundadır ama gerçek bu değildir.

Dini tutumların oluşmasında bireylerin edindikleri (sahip oldukları) bilgiler önemli rol oynamaktadır. Bireylerin ya da grupların sahip oldukları tutumlar incelenirken aynı grup ve bireylerin bilgilerine bakılmaktadır. Örneğin zencilere karşı olumsuz tutuma sahip bir bireyin bilgileri incelendiğinde zencilerin bilgisiz, eğitimsiz ve aptal insanlar olarak bildiğini ileri sürebilir (Sakallı, 2001).

2.4.2.3 Gruplar

Kişinin tutumlarının çoğunun kaynağı sadakatle bağlı olduğu gruplardır. Kişi davranışlarında ve tutumlarında bağlı olduğu grupların etkisini yansıtır. Bir kişinin tutumları ile bağlı olduğu grubun genel tutumları incelendiğinde büyük benzerlikler görülür. Bu nedenle bireylerin bir gruba bağlılıklarını ve benimseme düzeylerini incelemek önemlidir. Bir grup olarak aile, dini tutumların oluşmasında oldukça önemli rol oynamaktadır. Ailedeki bireylerin dini tutum ve davranışlarının çocukları derinden etkileyerek dini tutumunun oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Çocuk da benzer tutumlara sahip olur. Çocuğunun yaşı ilerledikçe tutumlarında değişmeler olsa da çocukluk döneminde edindiği tutumların izlerine yaşam boyu rastlamak mümkün olacaktır. Aile grubunun yanında bazı özel grupların da dini tutum oluşmasında önemli etkileri bulunmaktadır. Bu özel gruplardan bazıları arkadaş, tarikat, dernek, cemaatlerdir (Peker, 2008).

Grubun birey üzerinde normatif etki gösterdiği ortamlardan biri de hiç şüphesiz dini cemaatler, tarikatlar ve mezheplerdir. Bu tür gruplar sadece bireylere hangi davranışların doğru-yanlış olduğunu öğütlemekle kalmayıp aynı zamanda hangi tutumların doğru hangi tutumların yanlış olduğu konusunda da dayanak olmaktadır. Bu gruplardaki bireyler grubun tutumuna uyum gösterdiği oranda kabul ve takdir görmektedir (Certel, 2014).

2.4.2.4 Din Görevlileri ve Dindarlarla İlişkiler

İnsanlar ilişki içinde oldukları bireylerden etkilenirler ve bu etkileşim bireylerin tutumlarının, dolayısıyla dini tutumlarının oluşmasına etki etmektedir. Din görevlisinin ya da kendinin çok dindar biri olduğunu ifade eden birinin yalan konuşması, insanları aldatması, ikiyüzlü olması vb. şeyler bu kişiye yönelik olumsuz tutumların doğmasına sebep olur. Bu olumsuz tutum, zamanla onun benimsediği inanç ve değerlere de yansır ve çevresindeki kişilerin dini tutumlarını da etki eder. Toplumda, “falan şahsın hareketi beni dinden soğuttu” veya “falanca din görevlisinin davranışları benim dine yönelmeme neden oldu” gibi sözler her zaman işitilmektedir. Bu nedenle dindarlarla ve din görevlileri ile ilişkiler dini tutumların oluşumu ve gelişimi hatta değişimi açısından oldukça önemlidir (Peker, 2008).

2.4.2.5 Kişilik Özellikleri

Bireyin kişilik özellikleri tutumlarının oluşmasında önemli bir etkendir. Bu kişilik özellikleri doğuştan genetik aktarımla gelmiş olabileceği gibi, öğrenme yoluyla edinilen özellikler de olabilir. Ayrıca sadece bireyin kendi kişilik özellikleri değil çevresinde bulunan insanların kişilik özellikleri de tutumların oluşmasında ve gelişmesinde etkilidir ve kişinin en önemli tutumları kendisi hakkında olan tutumlarıdır (Güney, 2012).

2.4.2.6 Dini Tutum Konusu İle İlgili Doğrudan Yaşanan Deneyim

Dini tutumların oluşmasında tutum objesi ile ilgili olarak yaşanan doğrudan yaşantılar etkili olabilmektedir. Örneğin herhangi bir konu hakkında dua etmenin kendisine yaşattığı olumlu duygular sonucunda birey, dua etmeye ve dine yönelik olumlu tutum geliştirebilir. Bu durum da dini tutumun zihinsel unsuru olan kanaat, bilgi ve inançların doğrudan yaşantılar yoluyla kazanılması anlamını taşır (Certel, 2014).

2.5 Yurt İçi ve Yurt Dışında Yapılmış Çalışmalar

Yurt içinde yapılan çalışmalara incelendiğinde Şemin (1979), “Çocukta Ahlaki Davranış ve Ahlaki Yargı” konulu araştırmasında, 4-16 yaşları arasındaki 291 anaokulu ve ilköğretim okulu öğrencisiyle çalışmış, ahlaki davranışı hasbilik, eşitlik ve bencillik bakımından incelemiş ve çocuğun ahlaki davranışını yaşının, kardeş sayısının ve sosyo- ekonomik koşullarının etkilediğini ortaya koymuştur. Paylaşma konusunda, bencil davranış ile ailedeki birey sayısının azlığı arasında olumlu bir

ilişki bulunmuştur. Hasbılık düzeylerinde cinsiyet açısından fark yokken sosyo-ekonomik olarak daha düşük düzeyde olanların ve yaşça daha büyük olanların hasbılık düzeylerini daha yüksek bulunmuştur.

Mutafçılar (2008), özgecilik kavramının tarihsel gelişimi ve öğretmen özgeciliği üzerine bir araştırma olarak hazırladığı yüksek lisans tezinde, 2007-2008 eğitim-öğretim döneminde 318 sınıf ve branş öğretmeni örnekleme ile çalışmıştır. Öğretmen cinsiyetleri, medeni durumları ve mezun oldukları okul ile özgecilik düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Öğretmenlerin branşları ve Özgecilik Ölçeği'nin güncel durumlarda yardımseverlik boyutunda anlamlı bir fark bulunmuştur. Öğretmenlerin öğretmenliği seçme nedenleri ile özgecilikleri arasında bağıшта bulunma ve güncel durumlarda yardımseverlik boyutlarında fark görülmezken; acil durumlarda yardımseverlik boyutunda öğretmenlik mesleğini tesadüfen seçenler ile idealimdi diyenler arasında, öğretmenlik mesleğini tesadüfen seçenlerle üniversite sınavı ile seçenler arasında ve tesadüfen seçeneğini işaretleyenler ile diğer seçeneğini işaretleyenler arasında anlamlı fark görülmüştür.

Kaçar Banbal'ın (2010), Hemşirelik Öğrencilerinin Özgecilik Düzeyleri adlı çalışması hemşirelik öğrencilerinin özgecilik düzeylerini ve etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla planlanmış, tanımlayıcı ve kesitsel nitelikte bir araştırmadır. Araştırma, 2008-2009 eğitim öğretim döneminde, İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu'nda öğrenim gören 1. sınıftan 113, 2. sınıftan 130, 3. sınıftan 104 ve 4. sınıftan 96 öğrenci olmak üzere toplam 443 öğrenci üzerinde yürütülmüştür. Öğrencilerin özgecilik düzeyi puanı $67,21 \pm 10,42$ olup orta düzeyin üzerinde özgeci oldukları saptanmıştır. Öğrencilerin özgecilik düzeyi puanı ile kardeş sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunduğu ve 3-4 kardeşe sahip öğrencilerin daha yüksek düzeyde özgeci olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin özgecilik düzeyi puanı ile yakın arkadaş sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunduğu ve 7 ve üzeri yakın arkadaşına sahip öğrencilerin daha yüksek düzeyde özgeci olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin mezun oldukları lise türü ile sosyal boyut arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu ve özel lise mezunlarının daha sosyal olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak, hemşirelik öğrencilerinin özgecilik düzeyleri orta düzeyin üzerindedir.

Lise öğrencilerinin prososyal davranışları ile mizah, öfke ve utangaçlık düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada olumlu sosyal davranış, ergenlikte mizah, çok boyutlu öfke ve utangaçlık ölçekleri kullanılmıştır. Ankara'nın Çankaya ilçesinde öğrenim görmekte olan 452 kişiye ölçekler uygulanmıştır. Araştırma sonucunda prososyal davranışların utangaçlık, mizah ve öfke düzeyleri ile pozitif yönde anlamlı bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Özdemir, 2010).

Ümmet (2012), üniversite öğrencilerinde özgecilik davranışını transaksiyonel analiz ego durumları ve yaşam doyumu bağlamında incelediği doktora tezinin bulgularına göre, özgeci davranışlara en yüksek düzeyde ilahiyat fakültesi öğrencilerinin sahip olduğu, kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla özgeci olduğu, 5 ve daha fazla kardeşe sahip olanların Özgecilik Davranışı Ölçeği'ndeki ifadelerle ilgili en fazla olumlu görüş beyan ettikleri, ortanca çocuk olanların daha fazla özgecilik davranışına sahip oldukları, ebeveynin eğitim durumu düştükçe çocuklarının özgecilik davranışı düzeyinin arttığı, küçük yerleşim birimlerinde büyümüş olanların Özgecilik Davranışı Ölçeği'ndeki ifadelerle daha fazla olumlu görüş ifade ettikleri, yaş ve ailenin algılanan çocuk yetiştirme tutumu değişkenlerinin özgecilik davranışında ayırt edici değişkenler olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Kasapoğlu (2013), üniversitede öğrenim görmekte olan bireylerin iyilik hali ile özgecilik düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında (yüksek lisans tezi) örneklem olarak 778 öğrenci ile çalışmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, üniversite öğrencilerinin toplam iyilik hali ve iyilik hali alt boyutları ile özgecilik düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu, özgecilik ile özgeciliğin alt boyutlarının iyilik halinin anlamlı bir yordayıcısı olduğunu saptamıştır. Kız ve erkek öğrenciler arasında özgecilik, toplam iyilik hali, iyilik hali "kendini yönetme", "serbest zaman", "arkadaşlık" ve "sevgi" boyutlarında anlamlı farklılık bulunmazken; iyilik hali "maneviyat" boyutunun, kız öğrencilerde erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Ak (2013), üniversitede öğrenim görmekte olan bireylerin özgecilik düzeyleri ile yaşam amaçları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında 2011-2012 eğitim-öğretim yılında Amasya Üniversitesi'nde öğrenim gören 266 kız 184 erkek öğrenciden oluşan çalışma grubu ile çalışmasını yürütmüştür. Yapılan analizler sonucunda üniversite öğrencilerinin içsel yaşam amaçları ile anne-baba yaşam durumu ve sınıf

düzeıy değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu, ayrıca dışsal yaşam amaçları ile sınıf düzeıy değişkeni arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin özgecılık düzeıyleri ile anne-baba yaşam durumu değişkeni ve sınıf düzeıy değişkeni arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu, öğrencilerin özgecılık düzeıyleri ile içsel yaşam amaçları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin dışsal yaşam amaçlarıyla özgecılık düzeıyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki, içsel yaşam amaçlarıyla özgecılık düzeıyleri arasında ise doğrusal anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Topuz (2013), yüksek lisans tezinde üniversite öğrencilerinin özgecılık düzeıyleri ile öznel ve psikolojik iyi oluş düzeıyleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın sonuçları, üniversite öğrencilerinde özgecılık, öznel iyi oluş ve psikolojik iyi oluşun ilişkili olduğunu göstermiştir. Katılımcıların öznel iyi oluş, psikolojik iyi oluş ve alt düzeıyleri arasında orta derecede pozitif korelasyon saptanmıştır. Bunun yanında, üniversite öğrencilerinde özgeciliğin öznel iyi oluşu ve psikolojik iyi oluşu yordama gücünün zayıf olduğu görölmüştür. Ayrıca, üniversite öğrencilerinin özgecılık ve psikolojik iyi oluş düzeıyelerinin cinsiyete göre farklılaştığı fakat öznel iyi oluşun farklılaşmadığı görölmüştür. Kadın katılımcıların, özgecılık ve psikolojik iyi oluş düzeıyleri erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur.

Üniversite öğrencilerinin dini tutumları ile özgecılık düzeıyleri arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmada Harputlu (2015), 367 kişilik bir örnekleme ulaşmıştır. Dini Tutum ve Özgecılık ölçeklerinin kullanıldığı araştırmada dini tutum düzeyine göre özgeciliğin aile alt boyutunda pozitif yönde zayıf, sosyal alt boyutu arasında negatif yönde zayıf ve yardımseverlik alt boyutu arasında pozitif yönde yüksek bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ersanlı ve Doğru Çabuker (2015) yaptıkları “Diğerkamlık Ölçeği’nin Psikometrik Özellikleri” araştırmasında Diğerkamlık Ölçeği’ni geliştirmek amacıyla Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde öğrenim gören bireylerle çalışmalarını yürütmüşlerdir. AFA için 369, DFA için 271 kişi ile çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Ölçeğin $p < 0.01$ önem düzeyinde madde toplam puan korelasyonlarının .689 ile .753 arasında değiştiği, uyum indekslerinin de iki boyutlu yapıyı doğruladığı bulunmuştur. Diğerkamlık Ölçeği’nde elde edilen iki faktör toplam varyansın %43’ünü açıklamaktadır.

Güvenilirlik analizi sonuçları özveri ve bencillik faktörleri için .87, .77'dir. Tüm ölçeğin Cronbach Alfa değeri ise .76 bulunmuştur.

Ortaokul öğretmenlerinin dindarlık düzeyleri ile empatik eğilim düzeylerinin ilişkisinin incelendiği çalışmada Ordu'nun Ünye ilçesinde görev yapan 254 (127 erkek, 127 kadın) öğretmen çalışmaya katılmıştır. Empatik Eğilim Ölçeği, Kimlik ve Din Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda dindarlığın, empati düzeyinin artmasında önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çakır, 2015).

Güven (2015), çalışmasında 8. sınıf öğrencilerinin zorbalık durumlarının çeşitli değişkenlerle olan ilişkisini incelemiştir. Çalışmanın örneklemini Mersin'de 8. sınıf öğrencisi olarak öğrenim görmekte olan 200 kişi oluşturmaktadır. Akran Zorbalığı Kurbanlarını Belirleme Anketi, Akran Zorbalığı Belirleme Anketi ve Empati Eğilim Ölçeği kullanılmıştır. Kız ve erkek öğrencilerde zorbalık yapma ile empati düzeyleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken, zorbalığa maruz kalmada erkek öğrenciler açısından anlamsız kız öğrenciler açısından anlamlı negatif yönde bir ilişki bulunmuştur.

Kişilik özellikleri ile dindarlık ve dinsel eğilim arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada Sakarya Üniversitesi ve Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğrenim gören 394 öğrenciyle yapılan çalışmada Beş Faktör Kişilik Envanteri, Dindarlık Ölçeği ve Dinsel Eğilim Ölçekleri kullanılmıştır. Dindarlık ve dinsel eğilim ile kişiliğin uyumluluk ve sorumluluk boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Şentepe ve Güven, 2015).

Ersanlı ve Doğru Çabuker'in (2016) diğer çalışmasında diğerkamlık becerisi psikoeğitim programının üniversite öğrencilerinin diğerkamlık düzeylerine etkisi incelenmiştir. Bu amaçla Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü'nde öğrenim gören 24 gönüllü öğrenci ile çalışılmıştır. Araştırma deseni olarak kontrol gruplu ön-test son-test izleme modeli kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgularda, Diğerkamlık Becerisi Psikoeğitim Programı'nın üniversite öğrencilerinin diğerkamlık düzeylerinin yükselmesinde etkili olduğu görülmüştür.

Gül (2016) yüksek lisans tez çalışmasında; otantiklik, dindarlık ve özgecilik değişkenlerinin ilişkisinin incelenmesini amaçlamıştır. 2015-2016 eğitim-öğretim

yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde Psikoloji Bölümü ve Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık (PDR), Bölümü'nde öğrenim gören 324 öğrenci ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonucunda, otantiklik ve dindarlığın özgecilik ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğu sonucu bulunmuştur.

Yıldırım ve Topcuoğlu (2016) özgeciliğin çeşitli değişkenlerle incelenmesi amacıyla yaptıkları araştırmalarında öğretmen adaylarının özgecilik tutumlarının, belirlenen demografik değişkenlere (cinsiyet, sınıf düzeyi, sosyoekonomik düzey, bölüm) göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemişlerdir. Araştırma grubu 2014-2015 eğitim öğretim yılında Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin farklı bölümlerinde öğrenim gören 517 (369 kadın, 128 erkek, 20 belirtmemiş) kişiden oluşmaktadır. Örneklem grubunun yaş ortalaması 21,142'dir. Araştırmada veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu ve Özgecilik Ölçeği (Doğan ve Sapmaz, 2015) kullanılmıştır. Katılımcılardan elde edilen verilere göre, özgecilik tutumlarının sadece bölüme göre farklılık gösterdiği cinsiyet, sınıf düzeyi ve sosyoekonomik düzeye göre ise anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür.

Yurt dışında yapılmış çalışmalar incelendiğinde, Furrow, King ve White (2004) olumlu gençlik gelişimini kimlik, anlam ve olumlu sosyal davranışlar açısından incelendikleri araştırmalarında 801 lise öğrencisiyle araştırmayı gerçekleştirmişlerdir. Öğrencilerin yaşları 13 ile 21 arasında değişirken araştırmaya katılan kişilerin %52'si kadın, %48'i erkektir. Katılımcıların %60.5'i İspanyol veya Latin beyazlar, %9'u Afro-Amerikan, %9'u Asyalı ve %9'u da melezdir. Bulgular dindarlığın kişisel anlam arayışı, kendini anlama ve olumlu sosyal davranışları olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Yaş ve cinsiyet açısından da kişisel anlam ve olumlu sosyal davranışlar arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Grossman ve Parrett (2011), araştırmalarında din ile olumlu sosyal davranışlar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Richmond ve Virginia'da bulunan beş farklı lokantada araştırmalarını tamamladılar. Araştırmanın dindarlık boyutu dini faaliyetlere katılma sıklığı ile ölçülmüştür. Toplam 986 anket formu toplanmıştır. Araştırmanın sonunda dindar olmanın bahşış verme düzeyinde bir etken olmadığını dolayısıyla da dindarlık ile olumlu sosyal davranış düzeyi ile bir ilişkisi olmadığını ifade etmektedirler.

Smith (2013) araştırmasında empati, özgeci değerler ve özgeci davranışları incelemiştir. Bu araştırmasını Amerikan toplumu üzerinde yapmıştır. Toplumsal cinsiyet ve empati arasında güçlü ilişki, toplumsal cinsiyet ile özgeci değerler arasında orta düzeyde ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca numerik olmayan değişkenlerin birçoğu, empati ve özgeciliğe dikkat çeken, istatistiksel olarak anlamlı ve tutarlı ilişkiler göstermektedir.

Stavrova ve Olga (2014), yetmişden fazla ülkeden toplanan veriler ve toplamda dört araştırmanın genel sonuçlarının toplamından oluşan çalışmalarında prososyal, ahlaki davranış ve tutumların sosyal baskıdan nasıl etkilendiğini araştırmışlardır. Tüm ülkelerin genel ortalaması göz önüne alındığında dindar olan bireylerin olmayanlara göre olumlu sosyal davranışları daha fazla yaptıkları gözlenmiştir. Dini davranışlarını kişisel tercih bağlamında gösteren bireylerin prososyal etkileri, toplum dayatmasıyla dindar davranışlar gösteren bireylerin bulunduğu ülkelere göre daha güçlüdür.

Davari, Iyer ve Strutton (2017), ahlaki davranışların dindarlık, özgecilik ve yeşil tüketimi ile olan ilişkisini incelemiştir. Araştırma, üniversitede öğrenim gören lisans öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan 1680 kişinin %44'ü erkektir. Araştırmada dindarlığı ölçmek için Allport ve Ross'un (1967) geliştirdikleri 14 maddelik ölçek, fiyat bilincini belirlemek için Lichtenstein, Ridgway ve Netemeyer'in (1993) geliştirdikleri ölçek ve yeşil satın alma niyetlerin belirlemek için Maxham ve Netemeyer'in (2003) uyarladıkları ölçeği kullanmışlardır. Araştırmanın sonunda dini uygulamalar ile yeşil tüketim arasında ilişki bulunmuştur. Araştırmacılar bunların her ikisinin de topluma yönelik olumlu davranışlar olduğundan doğal bir sonuç olduğunu belirtmektedirler. İç ve dış güdümlü dindarlık, bireylerin yeşil tüketimlerini pozitif yönde etkilemektedir. İç güdümlü dindarlar dış güdümlü dindarlara göre daha özgeci tavır içindedirler.

Bennet ve Einolf (2017), 126 ülkeden 179.961 katılımcının katıldığı çok düzeyli araştırmalarında dinin özgecilik ve yardım etme davranışını ne şekilde etkilediğini test etmeyi amaçlamışlardır. Araştırmanın sonunda çeşitli ülkelerdeki dindar insanlar, din adamları ve azınlık dinlerin mensupları olan bireyler –Hindular hariç- dini bağlılığı olmadığını belirten diğer katılımcılara göre başkalarına yardım ve

özgecilik konusunda daha istekli olarak bulunmuşlardır. Dindarlığın yardım etme ve özgecilik tutumlarını etkilediği sonucu bulunmuştur.

Heineck (2017) araştırmasında Almanya’da yaşayan bireylerin dini davranışları ile olumlu sosyal davranışlarının tutumsal ve davranışsal boyutlarıyla olan ilişkisini incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmanın katılımcıları 2007, 2008 ve 2010 yıllarında Almanya’da yapılan Alman Sosyo-Ekonomi Paneli’ne katılan bireylerden oluşmaktadır. Araştırmanın sonunda bireylerin dini tutumları ile hayırseverlik, yardım etme, bağışta bulunma gibi olumlu sosyal davranışları arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve analizleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

3.1 Araştırmanın Modeli

Üniversite öğrencilerinin hasbîlik düzeyleri ile dini tutumları arasındaki ilişkinin cinsiyet ve okudukları bölüm değişkenlerine bakılarak incelendiği bu araştırmada betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Betimsel araştırma modelinde halihazırda var olan bir durum araştırılır (Bir, 1999).

3.2 Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2017-2018 eğitim öğretim döneminde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilere herhangi bir teşvik verilmemiştir. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi bünyesinde var olan Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Fen Bilgisi Eğitimi, Türkçe Eğitimi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, Bilgisayar Öğretim Teknolojileri, Matematik Eğitimi, Temel Eğitim ve Özel Eğitim bölümlerinden amaçsal örnekleme yöntemiyle belirlenen Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü (136), Türkçe Eğitimi Bölümü (96) ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü'ndeki (90) bireyler örnekleme oluşturmaktadır. Amaçsal örnekleme, çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanır. Belli ölçütleri karşılayan veya belli özelliklere sahip olan bir veya daha fazla özel durumlarda çalışılmak istenildiğinde tercih edilir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ndeki 8 bölümden PDR, Türkçe Eğitimi ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü'nün seçilmesinin nedeni sosyal bilimler, dilbilgisi ve danışma, iletişim becerileri eğitimi gören üç farklı grubun karşılaştırılmasına olanak sağlamaktır. Bu bölümlerin 3. ve 4. sınıflarında öğrenim gören bireyler tercih edilmiştir. Bunun nedeni öğrenim gördükleri bölümlerin teorik ve uygulamalı derslerinde bulunmuş olmalarından kaynaklı olarak ilgili bölümün literatürüne daha hakim olmalarıdır.

Veriler analiz edilmeden önce kutu grafiği yardımıyla uç değerler tespit edilmiş ve bu kişilerin hatalı veri girişinden mi olduğu incelenmiştir. İncelemeler sonucunda 20 verinin, katılımcılardan kaynaklı nedenlerden dolayı aşırı uç değerler verdiği tespit edilerek veri setinden çıkarılmıştır.

Araştırmaya katılan kişilerin cinsiyet ve öğrenim gördükleri bölümlere ilişkin betimleyici istatistikleri Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1: Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyet ve Öğrenim Gördükleri Bölümlere Göre Betimleyici İstatistikleri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	230	71.4
	Erkek	92	28.6
	Toplam	322	100
Öğrenim Görülen Bölüm	PDR	136	42.2
	Türkçe Eğitimi	96	29.8
	Sosyal Bilgiler Eğitimi	90	28.0
	Toplam	322	100

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan bireylerin 230’u kadın (%71.4) 92’si (%28.6) erkektir. Öğrenim gördükleri bölüm açısından incelendiğinde ise Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü’nde öğrenim gören 136 (%42.2), Türkçe Eğitimi Bölümü’nde öğrenim gören 96 (%29.8) ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü’nde öğrenim gören 90 (%28) kişi bulunmaktadır.

3.3 Veri Toplama Araçları

3.3.1 Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılan bireylere araştırmanın amacı ve katılımcılardan ne istenildiğini anlatan giriş yazısının yanında bireylere eğitim gördükleri bölüm ve cinsiyetlerinin

sorulduğu kişisel bilgi formu verilmiştir.

3.3.2 Hasbilik Ölçeği

Hasbilik ölçeği 25 maddeden oluşan 5’li Likert tipinde bir ölçektir. AFA işlemleri sonunda 25 maddelik ölçeğin toplam varyansın %42.286’sını açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek, çıkarırsızlık ve samimiyet, sevgi ve koşulsuz kabul, dürüstlük olmak üzere 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Alt boyutların açıklanan toplam varyansa katkısı yönünden incelendiğinde 1. faktörün katkısı %24.039, 2. faktörün %10.727 ve 3. faktörün %7.521’dir. Ölçek maddelerinin faktör yükleri .409 ile .816 arasında değişmektedir. Ölçeğin uyum indeksleri incelendiğinde $X^2/sd=1.772$, RMSEA= 0.05, GFI= 0.89, AGFI= 0.87, CFI= 0.93, NNFI= 0.92 ve IFI= 0.93 değerleri bulunmuştur. Cevaplama sistemi her ifade için “Kesinlikle Katılıyorum (5)”, “Katılıyorum (4)”, “Kararsızım (3)”, “Katılmıyorum (2)” ve “Hiç Katılmıyorum (1)” olarak düzenlenmiş 5’li Likert ölçeği şeklindedir. Her bir maddenin puanları "5 ile 1" arasında değişmektedir. Ters maddelerde puanlama 5=1, 4=2, 2=4, 1=5 şeklindedir. Hasbilik Ölçeği’nden alınabilecek en düşük puan 25, en yüksek puan 125’tir. 1. alt boyut için alınabilecek en düşük ve en yüksek değer aralığı 13-65, 2. alt boyut için 8-40 ve 3. alt boyut için 4-20’dir. Toplam puan ve alt boyutların her biri için alınan puan yükseldikçe hasbilik toplam puanı ve ilgili alt boyutun ifade ettiği tutum düzeyi artmaktadır. Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları toplam puan için 0.759, çıkarırsızlık ve samimiyet alt boyutu için 0.749, sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu için 0.702 ve dürüstlük alt boyutu için 0.700 düzeyinde bulunmuştur (Öztürk ve Ersanlı, 2018).

3.3.3 Dini Tutum Ölçeği

Ok-Dini Tutum Ölçeği bilişsel, duygusal, davranışsal ve ilişkisel alt boyutlar olmak üzere toplam 4 alt boyut, 8 maddeden oluşur. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .81 ve .91 olarak bulunmuştur. Ayrıca kriter geçerliliğini saptamak amacıyla Francis Hıristiyanlığa Yönelik Dini Tutum Ölçeği (Francis, Kerr ve Lewis, 2005) ve İç Güdümlü Dindarlık Ölçeği (Allport ve Ross, 1967) ile korelasyonundan faydalanılarak ölçeğin iyi bir kriter geçerliliğine sahip olduğu (.81 ve .91) saptanmıştır. Cevaplama sistemi her ifade için “Tamamen Katılıyorum (5)”, “Çoğuna katılıyorum (4)”, “Yarı yarıya katılıyorum (3)”, “Az katılıyorum (2)” ve “Hiç katılmıyorum (1)” olarak düzenlenmiş 5’li Likert ölçeği şeklindedir. Her bir

maddenin puanları "5 ile 1" arasında değişmektedir. Ok-Dini Tutum Ölçeği'nden alınabilecek toplam puan en az 8, en çok 40'tır. Her bir alt boyut için alınabilecek en düşük ve en yüksek değer aralığı 2-10'dur. Ters maddelerde puanlama 5=1, 4=2, 2=4, 1=5 şeklindedir. Alınan puan yükseldikçe dini tutum düzeyi yükselmektedir (Ok, 2011).

3.4 Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmaya katılan bireylere uygulanan Hasbiklik Ölçeği, Dini Tutum Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu SPSS20.0 paket programıyla analiz edilmiştir. Normallik yönü tablolara ve bilgiler şu şekildedir:

Tablo 2: Dini Tutum ve Hasbiklik Ölçeklerinin Çarpıklık Basıklık Katsayısı

Değişkenler	İstatistik	Değer	Standart Hata
Dini Tutum Toplam Puan	Çarpıklık	-.615	.140
	Basıklık	-.033	.280
Davranışsal Alt Boyut	Çarpıklık	.368	.140
	Basıklık	.140	.280
Duygusal Alt Boyut	Çarpıklık	-.685	.140
	Basıklık	.677	.280
Bilişsel Alt Boyut	Çarpıklık	-3.0008	.140
	Basıklık	8.860	.280
İlişkisel Alt Boyut	Çarpıklık	.829	.140
	Basıklık	.018	.280
Hasbiklik Toplam Puan	Çarpıklık	.087	.140
	Basıklık	-.138	.280
Çıkarırsızlık ve Samimiyet Alt Boyutu	Çarpıklık	-.411	.140

	Basıklık	.061	.280
Sevgi ve Koşulsuz Kabul Alt Boyutu	Çarpıklık	-.294	.140
	Basıklık	.166	.280
Dürüstlük Alt Boyutu	Çarpıklık	.310	.140
	Basıklık	.050	.280

Bir değişkenin dağılımının normal dağılıma uyması için çarpıklık ve basıklık katsayılarının sıfıra eşit olması gerekir. Uygulamalarda bu mümkün olmadığı için esas olan normal dağılımdan aşırı sapmalar olmamasıdır. Bu yüzden çarpıklık ve basıklık katsayılarının +1 ile -1 arasında değerler alması, normal dağılımdan önemli sapmalar olmadığına göstergesi kabul edilir (Büyüköztürk, 2013, s.40) Tablo 2’de çarpıklık ve basıklık değerlerinin Dini Tutum Ölçeği’nin ilişkisel alt boyutu dışındaki tüm değişkenlerde +1 ile -1 arasında olduğu görülmektedir.

Normallik sonuçlarına göre, dini tutum ölçeğinin bilişsel alt boyutunu ölçmek amacıyla Spearman Sıra Farkları Korelasyonu, Kruskal Wallis ve Mann-Whitney U testlerinin sonuçları incelenmiştir. Diğer değişkenler için Pearson Momentler Çarpımı Katsayısı ve MANOVA testi sonuçları incelenmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın denencelerini sınamak üzere yapılan istatistiksel analizlere ve analizler sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

4.1 Denence 1: Üniversite Öğrencilerinin Hasbilik Düzeyleri İle Dini Tutumları Toplam Puan ve Alt Boyut Puanları Arasında Anlamlı Bir İlişki Vardır.

Bu denenceyi test etmek amacıyla yapılan Pearson Momentler Çarpımı ve Spearman Sıra Farkları Korelasyon katsayılarına ilişkin veriler Tablo 3 ve Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 3: Üniversite Öğrencilerinin Hasbilik ve Dini Tutum Düzeylerine İlişkin Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Testi Sonuçları

		Dini Tutum	Hasbilik
Dini Tutum	r	1	.219
	p		.006

Tablo 3 incelendiğinde bireylerin hasbilik düzeyleri ile dini tutum düzeyleri toplam puanları arasında pozitif yönde zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.219$, $p<.01$). Bu bulgular araştırmanın 1. denencesini desteklemektedir.

Tablo 4: Hasbilik ve Dini Tutum Ölçeklerinin Alt Boyutlarının Pearson Momentler Çarpımı ve Spearman Sıra Farkları Korelasyon Testi Sonuçları

		Davranışsal	Duygusal	Bilişsel	İlişkisel
Çıkarırsızlık ve Samimiyet	r	.028	.024	.141	.048
	p	.627	.679	.014	.403
Sevgi ve Koşulsuz Kabul	r	.186	.240	.093	.220
	p	.001	.000	.108	.000

Dürüstlük	r	.164	.042	.106	.089
	p	.004	.467	.066	.122

Tablo 4 incelendiğinde hasbiliğin çıkarırsızlık ve samimiyet boyutu ile dini tutumun bilişsel boyutu ($p=.014$; $p<.05$) arasında, hasbiliğin sevgi ve koşulsuz kabul boyutu ile dini tutumun davranışsal ($p=.001$, $p<.01$), duygusal ($p=.000$, $p<.01$), ve ilişkisel ($p=.000$; $p<.01$) alt boyutları arasında ve hasbiliğin dürüstlük alt boyutu ile dini tutumun davranışsal ($p=.004$; $p<.01$), alt boyutu arasında pozitif yönlü zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Bunun yanı sıra hasbiliğin çıkarırsızlık ve samimiyet alt boyutu ile dini tutumun davranışsal ($r=.028$), duygusal ($r=.024$), ilişkisel ($r=.048$); hasbiliğin sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu ile dini tutumun bilişsel ($r=.093$); hasbiliğin dürüstlük alt boyutu ile dini tutumun duygusal ($r=.042$), bilişsel ($r=.079$) ve ilişkisel ($r=.089$) alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>.05$).

4.2 Denence 2: Üniversite Öğrencilerinin Hasbilik Düzeyleri İle Dini Tutumları Toplam Puan ve Alt Boyut Puanları Arasındaki İlişki Öğrenim Gördükleri Bölüme Göre Anlamlı Bir Farklılık Göstermektedir.

Hasbilik ve Dini Tutum Ölçeklerinin alt boyutlarına ilişkin betimsel istatistikler Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: Hasbilik ve Dini Tutum Ölçeklerinin Alt Boyutlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişken	Bölümler	N	$\bar{X}$	SS
Dini Tutum Toplam Puan	PDR	124	34.87	3.65
	Türkçe	90	34.56	3.23
	Sosyal	88	34.98	3.28
	Toplam	302	34.81	3.42
Davranışsal Alt Boyut	PDR	124	8.11	1.37

	Türkçe	90	7.88	1.37
	Sosyal	88	8.31	1.16
	Toplam	302	8.10	1.32
Duygusal Alt Boyut	PDR	124	8.12	1.64
	Türkçe	90	7.90	1.46
	Sosyal	88	8.18	1.19
	Toplam	302	8.07	1.47
Bilişsel Alt Boyut	PDR	124	9.75	.71
	Türkçe	90	9.90	.42
	Sosyal	88	9.52	.97
	Toplam	302	9.73	.74
İlişkisel Alt Boyut	PDR	124	8.87	1.15
	Türkçe	90	8.87	1.13
	Sosyal	88	8.96	1.23
	Toplam	302	8.90	1.17
Hasbilik Toplam Puan	PDR	124	91.37	9.39
	Türkçe	90	92.87	9.83
	Sosyal	88	89.10	10.28
	Toplam	302	91.16	9.86
Çıkarlılık ve Samimiyet Alt Boyutu	PDR	124	52.42	6.17

	Türkçe	90	53.40	6.40
	Sosyal	88	50.73	6.83
	Toplam	302	52.22	6.50
Sevgi ve Koşulsuz Kabul Alt Boyutu	PDR	124	27.87	4.55
	Türkçe	90	27.97	4.66
	Sosyal	88	27.71	5.18
	Toplam	302	27.86	4.76
Dürüstlük Alt Boyutu	PDR	124	11.07	3.30
	Türkçe	90	11.50	3.22
	Sosyal	88	10.64	2.73
	Toplam	302	11.07	3.12

Bireylerin öğrenim gördükleri bölümlere göre Dini Tutum Ölçeği'nin duygusal, davranışsal, ilişkisel ve bilişsel alt boyutları ile Hasbilik Ölçeği'nin çıkarsızlık ve samimiyet, sevgi ve koşulsuz kabul ve dürüstlük alt boyutlarına ilişkin puanlarının betimsel istatistikleri Tablo 5'te verilmiştir. Dini Tutum Ölçeği ve Hasbilik Ölçeği'nin toplam puan ve alt boyutlarından aldıkları puanların ortalamalarının anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan MANOVA testinin sonuçları ve dini tutumun bilişsel alt boyutunda öğrenim görülen bölüm açısından oluşan farklılaşmayı görmek amacıyla yapılan Kruskal Wallis Testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Üniversite Öğrencilerinin Hasbilik Düzeyleri ile Dini Tutumları Arasındaki İlişkinin Öğrenim Görülen Bölüme Göre İncelenmesine Yönelik MANOVA ve Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	X^2	F	P
Wilks' Lambda	-	2.154	.008

Tablo 6 incelendiğinde üniversite öğrencilerinin hasbilik düzeyleri ile dini tutumları arasındaki ilişkinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır ($p<.01$). Dini tutumun bilişsel alt boyutunda ise öğrenim görülen bölüme göre anlamlı bir farklılaşma olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p<.01$). Bu farklılığın hangi gruplarda olduğuna yönelik dini tutumun bilişsel alt boyutu için Mann-Whitney U, diğer değişkenler için etki testi uygulanmıştır. Mann-Whitney U testinin sonuçları Tablo 9’da, etki testinin sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Anlamlı Farklılaşmanın Hangi Alt Boyutlarda Olduğuna Yönelik Etki Testi Sonuçları

Değişken	df	Ort. Karesi	P
Dini Tutum Toplam Puanı	2	4.296	.694
Davranışsal Alt Boyutu	2	4.105	.096
Duygusal Alt Boyutu	2	2.061	.388
İlişkisel Alt Boyutu	2	.266	.825
Hasbilik Toplam Puanı	2	322.065	.036
Çıkarırsızlık ve Samimiyet Alt Boyutu	2	161.877	.021
Sevgi ve Koşulsuz Kabul Alt Boyutu	2	1.560	.934
Dürüstlük Alt Boyutu	2	16.161	.192

Yukarıdaki tablo incelendiğinde farklılaşmanın hasbilik toplam puanı ($p<.05$) ile çıkarırsızlık ve samimiyet alt boyutundan ($p<.05$) kaynaklandığı görülmektedir. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu saptamak amacıyla kullanılabilen Tamhane’s T2 ve Tukey testlerinden Tukey testinin sonuçları incelenmiştir. Tamhane’s T2 testi varyansların homojen olmadığı durumlarda kullanılmaktadır. Tukey testi ise homojen olduğu durumlarda kullanılır (Seçer, 2015). Homojenlik testi sonuçları şu şekildedir:

Tablo 8: Dini Tutumun Bilişsel Alt Boyutu Hasbiliğin Çıkarsızlık ve Samimiyet Alt Boyutu ve Hasbilik Toplam Puanının Homojenliği

Değişkenler	F	P
Hasbilik Toplam Puan	.186	.831
Çıkarsızlık ve Samimiyet Alt Boyutu	.415	.661

Tablo 8 incelendiğinde hasbilik toplam puanı ile çıkarsızlık ve samimiyet alt boyutunda varyansların homojenliği varsayımı sağlandığı görülmektedir. Bu nedenler Tukey testinin sonuçları incelenmiştir. Dini tutumun bilişsel alt boyutu için Mann-Whitney U testinin sonuçları incelenmiştir.

Tablo 9: Anlamlı Farklılaşmanın Hangi Gruplar Arasında Olduğuna Yönelik Çoklu Karşılaştırma

Değişkenler	Uygulanan Test	Bölüm İlişkisi	P
Bilişsel AB	Mann-Whitney U	PDR-Türkçe	.167
		PDR-Sosyal Bil.	.026
		Türkçe-Sosyal Bil.	.001
Hasbilik Toplam Puan	Tukey	PDR-Sosyal Bil.	.219
		Türkçe-Sosyal Bil.	.028
		PDR-Türkçe	.520
Çıkarsızlık ve Samimiyet AB	Tukey	PDR-Sosyal Bil.	.146
		Türkçe-Sosyal Bil.	.017

Tablo 9 incelendiğinde Türkçe Eğitimi Bölümü ile Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü arasında dini tutumun bilişsel alt boyutu ($p < .01$) hasbilik toplam puanı ($p < .05$), hasbiliğin çıkarsızlık ve samimiyet alt boyutu ($p < .05$) açısından farklılaşma olduğu görülmektedir. Hasbilik toplam puanı ile hasbiliğin çıkarsızlık ve samimiyet alt boyutu ortalama puanı, dini tutumun bilişsel alt boyutu sıralamaların ortalaması puanları açısından Türkçe Eğitimi Bölümü'nde ($\bar{X}_{\text{bilişsel}}=97.29$ $\bar{X}_{\text{hasbilik}}=91.37$, $\bar{X}_{\text{çıkarsızlıkvesamimiyet}}=53.40$) öğrenim gören bireyler Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü'nde ($\bar{X}_{\text{bilişsel}}=81.53$ $\bar{X}_{\text{hasbilik}}=89.10$, $\bar{X}_{\text{çıkarsızlıkvesamimiyet}}=50.73$) öğrenim gören bireylere göre yüksektir. PDR Bölümü ile Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü arasında dini

tutumun bilişsel alt boyutu ($p<.05$) açısından farklılaşma bulunmaktadır. PDR Bölümü'nde sıralamaların ortalaması 111.65, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü'nde 99.24'tür.

Dini tutumun toplam puanı, davranışsal, duygusal ve ilişkisel alt boyutları ile hasbiliğin sevgi ve koşulsuz kabul ve dürüstlük alt boyutlarında ise anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir ($p>.05$).

4.3 Denence 3: Üniversite Öğrencilerinin Hasbilik Düzeyleri İle Dini Tutumları Toplam Puan ve Alt Boyut Puanları Arasındaki İlişki Cinsiyete Göre Anlamlı Bir Farklılık Göstermemektedir.

Tablo 10: Üniversite Öğrencilerinin Hasbilik Düzeyleri ile Dini Tutumları Arasındaki İlişkinin Cinsiyete Göre İncelenmesine Yönelik MANOVA Sonuçları

		F	P
Cinsiyet Değişkeni	Wilks' Lambda	.988	.284

Tablo 10 incelendiğinde bireylerin hasbilik düzeyleri ile dini tutumları arasındaki ilişki cinsiyete göre anlamlı bir değişiklik göstermemektedir ($F=.988$, $p>.05$). Dini tutumun bilişsel alt boyutu Mann-Whitney U testi ile incelenmiştir.

Tablo 11: Dini Tutumun Bilişsel Alt Boyutunun Cinsiyet Bazında İncelenmesine Yönelik Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Değişken	Cinsiyet	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	P
Bilişsel Alt Boyut	Kadın	155.97	33688.50	8323.500	.019
	Erkek	140.28	12064.50		

Tablo 11 incelendiğinde dini tutumun bilişsel alt boyut puanlarının bireylerin cinsiyetleri ile ilişkili olduğu saptanmıştır ($p<.05$). Grupların sıra ortalamaları dikkate alındığında kadınların erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksek puanlara sahip olduğu saptanmıştır. Bu bulgu 3. denenceyi kısmen desteklemektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

V. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1. Tartışma

Bu bölümde araştırmada test edilen denencelerden elde edilen sonuçlar yorumlanıp tartışılmıştır. Tartışılmak üzere kurulan 3 denenceden birinci denence tamamen ikinci ve üçüncü denence ise kısmen doğrulanmıştır.

5.1.1 Denence 1'in Tartışma ve Yorumu

İlk denence bireylerin hasbik düzeyleri ile dini tutumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu yönündedir. Bu denenceyi test etmek amacıyla yapılan Pearson Momentler Çarpımı ve Spearman Sıra Farkları korelasyon testlerinde anlamlı bir ilişki olduğu istatistiksel olarak doğrulanmış ve dini tutum düzeyi ile hasbik düzeyi toplam puanları arasında .219 değerinde pozitif yönde zayıf düzeyde anlamlı ($p=.006$, $p<.01$) bir ilişki bulunmuştur. Hasbiklik çıkarsızlık ve samimiyet boyutu ile dini tutumun bilişsel boyutu ($p=.014$; $p<.05$) arasında, hasbiklik sevgi ve koşulsuz kabul boyutu ile dini tutumun davranışsal ($p=.001$, $p<.01$), duygusal ($p=.000$, $p<.01$), ilişkisel ($p=.000$; $p<.01$) alt boyutları arasında ve hasbiklik dürüstlük alt boyutu ile dini tutumun davranışsal ($p=.004$; $p<.01$) alt boyutu arasında pozitif yönlü zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Bunun yanı sıra hasbiklik çıkarsızlık ve samimiyet alt boyutu ile dini tutumun davranışsal ($r=.028$), duygusal ($r=.024$), ilişkisel ($r=.048$); hasbiklik sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu ile dini tutumun bilişsel ($r=.093$); hasbiklik dürüstlük alt boyutu ile dini tutumun duygusal ($r=.042$), bilişsel ($r=.079$) ve ilişkisel ($r=.089$) alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>.05$).

Araştırmanın bu sonucunu doğrudan destekleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Benzer sonuçlar incelendiğinde; Çetin (2010), araştırmasında lise öğrencilerinde empati ve dindarlık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Örneklem, Isparta'daki çeşitli liselerde öğrenim görmekte olan 446 bireyden oluşmaktadır. Ölçme aracı olarak Empatik Eğilim Ölçeği ve İslami Dindarlık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın sonunda dindarlık düzeyi ile empati düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Hasankahyaoğlu (2008), üniversite öğrencilerinde dindarlık ile empati düzeyi arasındaki ilişkiyi belirlemek için yaptığı araştırmanın sonucunda dindarlık düzeyi ile empati düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dindarlık düzeyi ile empati düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Cinsiyet değişkeni açısından kız öğrencilerin empati düzeyi ve dindarlık düzeyleri erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur. Cinsiyet değişkeninin empati düzeyi ve dindarlık düzeyi ile ilişkisi anlamlı bulunmuştur. Mezun olunan lise türü ile dindarlık düzeyi ve empati düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Öğrenim görülen bölüme göre de dindarlık düzeyi ve empati düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Batara, Franco, Quiachonve Sembrero (2016), araştırmalarında din ile olumlu sosyal davranışlar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma 16-21 yaş arasındaki 173 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonunda dindarlık düzeyleri ve spiritüel davranışları yüksek olan bireylerin prososyal davranış göstermeye daha yatkın olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca olumlu sosyal davranış gösterilen bireyin kim olduğu bu davranışın gösterilmesini etkilememiştir.

Bennet ve Einolf (2017), 126 ülkeden 179.961 katılımcının katıldığı çok düzeyli araştırmalarında dinin özgecilik ve yardım etme davranışını ne şekilde etkilediğini test etmeyi amaçlamışlardır. Araştırmanın sonunda çeşitli ülkelerdeki dindar insanlar, din adamları ve azınlık dinlerin mensupları olan bireyler –Hindular hariç- dini bağlılığı olmadığını belirten diğer katılımcılara göre başkalarına yardım ve özgecilik konusunda daha istekli olarak bulunmuşlardır. Dindarlığın yardım etme ve özgecilik tutumlarını etkilediği sonucu bulunmuştur.

Koruyucu aileler üzerinde yapılan bir araştırmada dindarlığın özgecilik düzeyi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Dindarlık ve özgecilik arasındaki ilişkinin incelenmesi için Ulusal Güncel ve Eski Koruyucu Aileler Anketi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda dini tutumları yüksek olan koruyucu ailelerin dini tutumları düşük olanlara göre daha yüksek düzeyde özgeci tutumlar sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılar için koruyucu aile olmaya karar verme konusunda dini motivasyonlar, özgecilik motivasyonuna göre daha etkili olmaktadır (Moroney, 2014).

Bernt (1989), araştırmasında özgecilerik düzeyi ile dini tutum arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmasının sonunda dini tutumları daha yüksek olan öğrencilerin özgecilerik düzeylerinin de daha yüksek olduğu sonucuna varmıştır.

Bazı araştırmaların sonuçlarında denence 1'in tersi yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Özcan (2016), araştırmasında bireylerin dini tutumları ile empati düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmayı 17-55 yaş arasındaki 300 kişi ile gerçekleştirmiştir. Veri toplama aracı olarak Deruni Dini Motivasyon Ölçeği ve Kişilerarası Tepkisellik Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Kocaeli Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinde öğrenim görmekte olan, MEB'de öğrenim görmekte olan ve çeşitli meslek gruplarında çalışmakta olan bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın sonunda bireylerin empati düzeyleri ile dini tutumları arasında manidar bir ilişki bulunamamıştır.

Yıldırım ve Topcuoğlu (2016), araştırmalarında öğretmen adaylarının özgecilerik tutumlarının, belirlenen demografik değişkenlere (cinsiyet, sınıf düzeyi, sosyoekonomik düzey, bölüm) göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemişlerdir. Araştırma grubu 2014-2015 eğitim öğretim yılında Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin farklı bölümlerinde öğrenim gören 517 (369 kadın, 128 erkek, 20 belirtmemiş) kişiden oluşmaktadır. Özgecilerik düzeyi, cinsiyet, sınıf düzeyi ve sosyoekonomik düzeye göre anlamlı bir farklılık göstermediği görölmüştür.

Mutafçılar (2008), öğretmen özgecilerik düzeyi üzerine bir araştırma olarak hazırladığı yüksek lisans tezinde, 2007-2008 eğitim-öğretim döneminde İstanbul ili Kartal ve Maltepe ilçelerinde görev yapmakta olan 318 sınıf ve branş öğretmeni örneklemi ile çalışmıştır. Öğretmen cinsiyetleri, medeni durumları ve mezun oldukları okul ile özgecilerik düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu bulgulara ek olarak öğretmenlerin öğretmenliği seçme nedenleri ile özgecilerik düzeyleri arasında bağışta bulunma ve güncel durumlarda yardımseverlik boyutlarında fark görölmemiştir.

Karşılık beklemezsizin diğer insanlara karşı hissedilen yardım duygusu gibi olumlu tutumlar dini tutumları yüksek olan bireylerde daha fazla görölmektedir. Bu olumlu tutumlar diğerkamlık, empati, prososyal davranış gibi davranışlar olabilmektedir. Bu noktada ilahi dinlerin öğretilerinin karşılık beklemeden bir kişiye olumlu tutumlar

sergilemenin oldukça fazla şekilde vurgulandığı düşünüldüğünde bu ilişkinin yüksek çıkması öngörülebilirdir. Hasbi bir tutum sergilemek yaşamın hızlı ve pragmatist düzende ilerlediği günümüz dünyasında bireylerin sergilemekte zorlandığı bir tavır olabilmektedir. Bu tutumu sergileyebilmek için gereken içsel motivasyonun oluşturulmasında en önemli kaynaklardan birisi de inançlardır. Bu durum dini tutum ile hasiblik düzeyi arasındaki anlamlı ilişkiyi açıklamaktadır.

5.1.2 Denence 2'nin Tartışma ve Yorumu

İkinci denence üniversite öğrencilerinin hasiblik düzeyleri ile dini tutumları toplam puan ve alt boyut puanları arasındaki ilişki öğrenim gördükleri bölüme göre anlamlı bir farklılık gösterir şeklindedir. Yapılan MANOVA , Kruskal Wallis ve Mann-Whitney U testleri sonunda dini tutumun bilişsel alt boyutu ($p<.01$), hasiblik toplam puanı ($p<.05$) ve hasbiliğin çıkarırsızlık ve samimiyet alt boyut ($p<.05$) puanlarının bireylerin öğrenim gördükleri bölümle ilişkili olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu sonuç araştırmanın 2. denencesini kısmen desteklemektedir. Türkçe Eğitimi Bölümü ile Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü arasında dini tutumun bilişsel alt boyutu ($p<.01$) hasiblik toplam puanı ($p<.05$), hasbiliğin çıkarırsızlık ve samimiyet alt boyutu ($p<.05$) açısından farklılaşma bulunmaktadır. Hasiblik toplam puanı ile hasbiliğin çıkarırsızlık ve samimiyet alt boyutu ortalama puanı, dini tutumun bilişsel alt boyutu sıralamaların ortalaması puanları açısından Türkçe Eğitimi Bölümü'nde ($\bar{X}_{\text{bilişsel}}=97.29$ $\bar{X}_{\text{hasiblik}}=91.37$, $\bar{X}_{\text{çıkarsızlıkvesamimiyet}}=53.40$) öğrenim gören bireyler Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü'nde ($\bar{X}_{\text{bilişsel}}=81.53$ $\bar{X}_{\text{hasiblik}}=89.10$, $\bar{X}_{\text{çıkarsızlıkvesamimiyet}}=50.73$) öğrenim gören bireylere göre yüksektir. PDR Bölümü ile Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü arasında dini tutumun bilişsel alt boyutu ($p<.05$) açısından farklılaşma bulunmaktadır. PDR Bölümü'nde sıralamaların ortalaması 111.65, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü'nde 99.24'tür. Dini tutumun toplam puanı, davranışsal, duygusal ve ilişkisel alt boyutları ile hasbiliğin sevgi ve koşulsuz kabul ve dürüstlük alt boyutlarında ise anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir.

Bu bulgulara benzer sonuçlara ulaşılan diğer araştırmalar incelendiğinde; Barut (2004), ortaöğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin empatik eğilim düzeyleri ile çatışma eğilimi düzeylerinin ilişkisini incelemiştir. Bulgular mezun olunan okul değişkeninin empati düzeyini etkilediğini göstermektedir. Eğitim fakültesinden

mezun olan bireylerin fen edebiyat fakültesinden mezun olanlara göre empati düzeyleri daha yüksektir.

Ekinci ve Aybek (2010), öğretmen adaylarının eleştirel düşünme ve empati becerilerinin farklı değişkenler açısından incelemesi çalışmasını gerçekleştirmişlerdir. Araştırma 2007-2008 eğitim öğretim yılında Çukurova Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan 671 bireyle yürütülmüştür. Empatik eğilim ile öğrenim görülen program arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. En düşük empati düzeyi “Felsefe Grubu Öğretmenliği”, en yüksek empati düzeyi ise “Okul Öncesi Öğretmenliği” bölümünde öğrenim görmekte olan bireylerde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Apaydın (2001), araştırmasında kişilik özelliklerinin dini tutumlar üzerindeki etkisini incelemiştir. Eğitim, ziraat, fen-edebiyat ve ilahiyat fakültelerinde öğrenim görmekte olan 318 birey ile araştırmasını yürütmüştür. Araştırmaya katılan bireylerin dini tutumları arasındaki ortalama farklılıklarının bireylerin öğrenim gördükleri fakülte bazında anlamlı sonuçlar verdiğini, ilahiyat fakültesinde öğrenim gören bireylerin eğitim, fen edebiyat ve ziraat fakültesinde öğrenim görenlere göre daha yüksek düzeyde dini tutum ortalamasına sahip olduğunu bulmuştur.

Harputlu (2015), dini tutum ile özgecilik düzeyi arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında öğrencilerin öğrenim gördükleri fakülteye göre dini tutumları arasında manidar bir farklılaşma olduğunu saptamıştır. Buna göre dini tutum düzeyleri en yüksek olan bireylerin ilahiyat sonra da sağlık meslek yüksek okulunda olduğunu ifade etmektedir. Özgecilik düzeyleri açısından incelendiğinde ise özgeciliğin yardımseverlik alt boyutunda iktisadi ve idari bilimler fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin diğer bölümlerde öğrenim gören öğrencilere göre manidar düzeyde yüksek puan ortalamalarına sahip olduğu görülmüştür.

Çakır (2015), öğretmenlerin branşları ile dini tutumları arasında manidar bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre beden eğitimi ile din kültürü ve ahlak bilgisi ve yabancı dil; din kültürü ve ahlak bilgisi ile fen ve teknoloji, görsel sanatlar, matematik, T.C. inkılâp tarihi ve Atatürkçülük, teknoloji tasarımı, Türkçe ve yabancı dil; matematik ile yabancı dil; T.C. İnkılâp Tarihi ve

Atatürkçülük ile yabancı dil; Türkçe ile yabancı dil branşları arasındaki farklılaşmaların manidar olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bazı araştırmaların sonuçlarında denence 2'nin tersi yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Gül (2016), otantikliğin ve dindarlığın özgecilik üzerindeki etkisini incelediği araştırmasında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü ve Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü'nde öğrenim görmekte olan 324 kişi ile çalışmasını yürütmüştür. Psikoloji Bölümü'nde öğrenim gören bireylerin özgecilik düzeyleri ile Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü'nde öğrenim gören bireylerin özgecilik düzeyleri arasında manidar bir fark gözlenmemiştir.

Gürsel (2016), araştırmasında branş öğretmenlerinin empatik eğilim düzeylerini çeşitli değişkenler açısından incelemiştir. Bu branşlar beden eğitimi, din kültürü ve ahlak bilgisi, fen ve teknoloji, güzel sanatlar, İngilizce, matematik, müzik, rehberlik, sosyal bilgiler, teknoloji tasarım ve Türkçe öğretmenliği branşlarıdır. Araştırmaya 2015-2016 eğitim öğretim döneminde İstanbul'un Avcılar ilçesinde MEB'de görev yapmakta olan 100 branş öğretmeni katılmıştır. Araştırmanın sonunda öğretmenlerin branşlarına göre empati düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır (Gürsel, 2016).

Elikesik (2013), araştırmasında sosyal bilgiler öğretmenlerinin empati düzeylerini incelemiştir. 2010-2011 eğitim öğretim yılında Erzurum ili Aziziye, Palandöken ve Yakutiye ilçelerinde görev yapan 94 Sosyal Bilgiler öğretmeni ile araştırmasını yürütmüştür. Araştırmanın sonunda son bitirilen alan değişkenine göre sosyal bilgiler öğretmenlerinin empatik eğilimlerinin anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Son bitirilen alanın Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, Coğrafya ya da Tarih Bölümü olması arasında manidar bir ilişki bulunmamıştır.

Çakır (2015) araştırmasında ortaokul öğretmenlerinin dindarlık düzeyleri ile empatik eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma 2012-2013 eğitim öğretim döneminin Ordu'nun Ünye ilçesinde görev yapmakta olan 254 öğretmen ile yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak Empatik Eğilim Ölçeği ve Dindarlık Envanteri kullanılmıştır. Araştırmada branş değişkeninin empati düzeyi açısından anlamlı bir farklılık oluşturmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Özellikle insana yönelik olan mesleklerin ve bu mesleklere götüren eğitimleri alan bireylerin olumlu sosyal davranışlar gösteriyor olması bu çalışmada ve yukarıda bahsedilen çalışmalarda görülmektedir. İlahiyat, psikolojik danışmanlık, psikoloji, sağlık hizmetlerine yönelik meslekler (örn. hemşirelik, doktorluk vb.), sosyal hizmet gibi meslek grupları insana yardım unsurlarını içerisinde barındırmaktadır. Dolayısıyla bu yönde eğitimler alan ve bu meslekleri icra eden bireylerin olumlu sosyal davranışlarının ve tutumlarının daha yüksek olması beklenen bir sonuçtur. Ayrıca bu bölümlerde öğrenim gören bireylerin zamanla insana ve iletişim kurallarına daha duyarlı bireyler haline gelmesi beklenen bir durumdur.

Kişilik özellikleri ve meslek değerleri gibi insanların kişiliğine ve dünyayı algılamasına yönelik kavramların meslek seçiminde ve kariyer gelişiminde etkili olduğu düşünülürse (Yeşilyaprak, 2011), bölümlere göre hasbi tutumların ne şekilde değiştiği anlaşılabilir. Yani daha ilişkisel, cana yakın kişilik özelliklerine sahip bireylerin psikolojik danışmanlık, sosyal hizmet, sağlık hizmetleri gibi olumlu sosyal davranışların sıkça uygulandığı mesleklere yönelmeleri yüksek ihtimaldir.

5.1.3 Denence 3'ün Tartışma ve Yorumu

Üçüncü denenceye göre üniversite öğrencilerinin hasbik düzeyleri ile dini tutumları toplam puan ve alt boyut puanları arasındaki ilişki cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermez. Yapılan MANOVA ve Mann-Whitney U testleri sonunda dini tutumun toplam puan, duygusal, davranışsal ve ilişkisel alt boyut puanları ile hasbik toplam puan ve alt boyut puanları arasında cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dini tutumun bilişsel alt boyutu cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p < .05$). Grupların sıra ortalamaları dikkate alındığında kadınların erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksek puanlara sahip olduğu saptanmıştır. Bu bulgu 3. denenceyi kısmen desteklemektedir.

Bu bulgulara benzer bulgular incelendiğinde; Elmas (2017), lise öğrencilerinin dindarlık eğilimlerinin farklı kişilik özellikleri açısından ne şekilde etkilendiğini incelemiştir. Araştırmanın örneklemini 2014-2015 eğitim öğretim yılında Ankara ili Polatlı ilçesinde bulunan Polatlı Anadolu ve Teknik Meslek Lisesi'nde öğrenim gören 339 öğrenci ile 2015-2016 eğitim öğretim yılında Polatlı Duatepe Anadolu Lisesi'nde öğrenim gören 278 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın bulgularında

dindarlık eğilimlerinin bilgi, tecrübe, ibadet ve etkileme alt boyutları ve toplam puanında cinsiyete göre anlamlı bir fark bulunmamaktadır. İnanç alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Erkeklerin inanç alt boyut puanları kızlarınkine göre daha yüksektir.

Sanlav (2016), araştırmasında özgecilik ile dini tutum arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmaya Orta Karadeniz'in çeşitli illerinde yaşayan 700 kişi katılmıştır. Veri toplama aracı olarak Özgecilik Ölçeği, Dini Tutum Ölçeği ve Affedicilik Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada özgecilik düzeyinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bulut ve Düşmez (2014), araştırmalarında öğretmenlerin empatik eğilim becerilerini demografik ve mesleki değerler açısından incelemişlerdir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin empatik eğilimlerini belirlemek amacıyla Empatik Eğilim Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma Iğdır'daki çeşitli okullarda görev yapmakta olan 140 öğretmen ile yürütülmüştür. Araştırmalarının sonunda cinsiyet değişkeni açısından bireylerin empatik eğilim düzeylerinde manidar bir farklılaşma olmadığı sonucuna varmışlardır.

Denence 3'ün tersi yönünde sonuçlara ulaşılan araştırmalar da bulunmaktadır. Ayten (2009), prososyal davranışlarda dindarlığın etkisini incelediği araştırmasında kadınlar ile erkekler arasında yardım etme davranışı açısından anlamlı farklar bulunduğunu, kadınların erkeklere göre yardım etme davranışını gösterirken tanıdığı bireylere daha fazla yardım etme eğilimi içinde olduğunu; ayrıca kadınların erkeklere nazaran daha yüksek empatik eğilim gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Dindarlık düzeyi açısından da farklılık olduğu sonucuna ulaşılmış ve kadınların erkeklere göre dini tutumlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Dindarlık düzeyi ile empatik eğilim arasında özellikle dindarlığın inanç-etki boyutuyla empatik eğilim arasında ve yardım etme davranışı ile dindarlığın inanç-etki boyutu arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Diğer bir araştırmada kişilik özellikleri ile dindarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini 2012-2013 eğitim öğretim döneminde Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (181 kişi) ve Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde (213 kişi) öğrenim görmekte olan toplam 394

birey oluşturmaktadır. Bireylerin “uyumluluk” kişilik özelliği ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu farklılık kadınlar lehinedir (Şentepe ve Güven, 2015).

Voltan Acar, Yıldırım ve Ergene (1996), bireylerin dindarlık düzeylerini çeşitli değişkenler açısından inceledikleri çalışmalarında 1-30 Nisan 1995 tarihleri arasında Ankara'nın Bahçelievler, Kızılay, Çankaya, Sıhhiye, Ulus ve Cebeci bölgelerinin çeşitli noktalarından geçen, seçkisiz olarak alınan 16 yaş ve üzeri 885 kişi ile çalışmalarını yürütmüştür. Araştırmada erkeklerin dindarlık düzeylerinin kadınlara göre daha uç noktada olduğu belirlenmiştir. Kendini çok dindar olarak görenlerin %69'unu erkekler oluştururken kendinin dinle ilgisi olmadığını söyleyenlerin de %69'unu erkekler oluşturmaktadır.

Demir (2017), araştırmasında dindarlık ile yardımseverlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmasını Malatya il merkezinde ve kırsallarında yaşayan 421 katılımcı ile yürütmüştür. Veri toplama aracı olarak Yardım Etme Eğilimi Ölçeği ile Dindarlık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada bireylerin cinsiyetleri ile yardım etme eğilimleri arasında pozitif yönde manidar bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kadınların ve erkeklerin psikolojik yapıları dolayısıyla benlik yapıları birbirlerinden farklıdır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2017). Bu durum tutumların oluşmasında da etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra cinsiyet rolleri de tutumların oluşmasında etkili olmaktadır. Özellikle ataerkil toplumlarda bu etken daha da güçlü olabilmektedir. Bu araştırmada ve yukarıda örnekleri verilen bazı araştırmalarda tersi sonuçların çıkması, cinsiyet rollerinin etkisinin her zaman geçerli olmadığını kanıtlıdır.

Hasbilik ve dindarlık birbirini etkileyen iki tutum olarak araştırma sonucunda karşımıza çıkmaktadır. Bu etkileşimi cinsiyet faktörünün etkilememesi dini tutum bağlamında düşünülecek olursa bireylerin hasbi tutum sergilemesi İslam dininde ve diğer inanışlarda cinsiyet ayrımı yapılmaksızın teşvik edilen bir davranış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Genel kanı kadınların yardım davranışı konusunda erkeklere nazaran daha üst seviyede olduğu yönünde olsa da (Ayten, 2009; Şentepe ve Güven, 2015; Voltan Acar, Yıldırım ve Ergene, 1996) bu durum kadınların da erkekler kadar sosyal yaşamın bir parçası olduğu günümüz dünyasında yavaş yavaş etkisini yitirmektedir. Hasbiliğin ve inanmanın insan haslet ve özelliklerinden olduğu

düşünüldüğünde, bu iki tutum arasındaki ilişkinin cinsiyete göre değişmemesi beklenen bir sonuçtur.

Dini tutumun bilişsel alt boyutunda kadınlar erkeklere göre anlamlı düzeyde daha yüksek puanlara sahiptirler. Bu sonuç bazı araştırmalar tarafından desteklenmektedir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2009; Kurt, 2009; Toman, 2015; Yapıcı, 2002). Araştırmalar incelendiğinde bu durumun nedeni olarak bazı durumlar gösterilmektedir. Bunlar: Kadınların, Türk toplumundaki cinsiyet rollerine bağlı olarak daha dindar ve tutucu bir tavır göstermek zorunda kaldığı, toplumsallaşma sürecinde kadınların erkeklere göre daha dindar insanlar olarak yetiştirilmesi, kadınların erkeklere oranla daha çekingen, dışa bağımlı, ikna edilmeye açık ve endişeli bir kişilik yapısına sahip olmasından kaynaklı dini telkinlere açık olması gibi nedenlerdir. Bu araştırmanın sonucunda hasbilik açısından ve dini tutumun diğer alt boyutları açısından herhangi bir farklılık çıkmamış, yalnızca dini tutumun bilişsel alt boyutunda anlamlı bir farklılık çıkmıştır. Bu duruma cinsiyet rolleri, toplumun kadınlardan erkeklere göre daha muhafazakar olması yönündeki beklentisi ve kadınların erkeklere göre çocuk yaştan itibaren daha muhafazakar bir tutumla yetiştirilmesinin neden olduğu düşünülmektedir.

5.2 Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada ulaşılan sonuçlar şu şekildedir:

Bireylerin hasbilik düzeyleri ile dini tutumlarının toplam puanları arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.219$, $p<.01$). Hasbiliğin çıkarsızlık ve samimiyet boyutu ile dini tutumun bilişsel boyutu ($p=.014$; $p<.05$) arasında, hasbiliğin sevgi ve koşulsuz kabul boyutu ile dini tutumun davranışsal ($p=.001$, $p<.01$), duygusal ($p=.000$, $p<.01$), ve ilişkisel ($p=.000$; $p<.01$) alt boyutları arasında ve hasbiliğin dürüstlük alt boyutu ile dini tutumun davranışsal ($p=.004$; $p<.01$), alt boyutu arasında pozitif yönlü zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bunun yanı sıra hasbiliğin çıkarsızlık ve samimiyet alt boyutu ile dini tutumun davranışsal ($r=.028$), duygusal ($r=.024$), ilişkisel ($r=.048$); hasbiliğin sevgi ve koşulsuz kabul alt boyutu ile dini tutumun bilişsel ($r=.093$); hasbiliğin dürüstlük alt boyutu ile dini tutumun duygusal ($r=.042$), bilişsel ($r=.079$) ve ilişkisel ($r=.089$) alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>.05$).

Üniversite öğrencilerinin hasbik düzeyleri ile dini tutumları toplam puan ve alt boyut puanları arasındaki ilişki öğrenim gördükleri bölüme göre anlamlı bir farklılık gösterir. Bu sonuca göre araştırmanın 2. denencesi kısmen desteklenmektedir. Türkçe Eğitimi Bölümü ile Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü arasında dini tutumun bilişsel alt boyutu ($p < .01$) hasbiklik toplam puanı ($p < .05$), hasbiliğin çıkarsızlık ve samimiyet alt boyutu ($p < .05$) açısından farklılaşma bulunmaktadır. Hasbiklik toplam puanı ile hasbiliğin çıkarsızlık ve samimiyet alt boyutu ortalama puanı, dini tutumun bilişsel alt boyutu sıralamaların ortalaması puanları açısından Türkçe Eğitimi Bölümü'nde ($\bar{X}_{\text{bilişsel}}=97.29$ $\bar{X}_{\text{hasbiklik}}=91.37$, $\bar{X}_{\text{çıkarsızlıkvesamimiyet}}=53.40$) öğrenim gören bireyler Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü'nde ($\bar{X}_{\text{bilişsel}}=81.53$ $\bar{X}_{\text{hasbiklik}}=89.10$, $\bar{X}_{\text{çıkarsızlıkvesamimiyet}}=50.73$) öğrenim gören bireylere göre yüksektir. PDR Bölümü ile Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü arasında dini tutumun bilişsel alt boyutu ($p < .05$) açısından farklılaşma bulunmaktadır. PDR Bölümü'nde sıralamaların ortalaması 111.65, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü'nde 99.24'tür. Dini tutumun toplam puanı, davranışsal, duygusal ve ilişkisel alt boyutları ile hasbiliğin sevgi ve koşulsuz kabul ve dürüstlük alt boyutlarında ise anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir ($p > .05$).

Dini tutumun toplam puan, duygusal, davranışsal ve ilişkisel alt boyut puanları ile hasbiklik toplam puan ve alt boyut puanları arasında cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir ilişki yoktur ($p > .05$). Dini tutumun bilişsel alt boyutu cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p < .05$). Grupların sıra ortalamaları dikkate alındığında kadınların erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksek puanlara sahip olduğu saptanmıştır. Bu bulgu 3. denenceyi kısmen desteklemektedir.

Bu araştırma sonucunda oluşturulan öneriler şu şekildedir:

1. Hasbiklik ile dini tutum arasındaki ilişki cinsiyet ve öğrenim görülen bölüm bağlamında incelenmiştir. Yaş, sosyo-ekonomik durum vb. diğer demografik özellikler açısından incelenmesi diğer araştırmacılara bir öneri olarak sunulabilir.
2. İlkokul, ortaokul ve lise düzeyinde okul rehberlik çerçeve planları hazırlanırken hasbiklik ve hasbi davranışlar ile ilgili etkinlikler geliştirilip uygulanabilir.

3. Üniversite düzeyinde gerek değerler eğitimi dersi kapsamında seminerler düzenlenebilir gerekse psikolojik danışma ve rehberlik bölümü faaliyetleri kapsamında hasbi davranışları geliştirmeye yönelik psiko-eğitimler verilebilir.
4. Bu çalışmada Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü ve Türkçe Eğitimi Bölümü'nde öğrenim gören öğrencilerin dini tutumun bilişsel alt boyutu ile hasbiliğin çıkarsızlık ve samimiyet alt boyutları arasında farklılaşma görülmüştür. Bu farklılaşmanın diğer üniversitelerde yapılacak çalışmalarla benzer şekilde ortaya çıkıp çıkmayacağı test edilebilir.
5. Hasbik Ölçeği, Türkiye'de geliştirilmiş bir ölçektir. Bu ölçek diğer kültürlerle de uyarlanarak Türk kültürü ve diğer kültürler arasındaki farklılıklar ölçülebilir.
6. Hasbi davranış gösterebilmenin konu edinildiği sosyal deneylerin yapılmasının bireylerin hasbik düzeylerinin saptanması açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2014). *Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında dindarlık biçimleri, dini başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Açık, İ. (2008). *Hasbikile ilgili rivayetler (Sahih-i Buhari özelinde)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ak, K. (2013). *Üniversite öğrencilerinin özgecilik düzeylerinin yordayıcısı olarak yaşam amaçları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Akbaba, S. (1994). *Grupla psikolojik danışmanın sosyal psikolojik bir kavram olan özgecilik üzerindeki etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Akgül, M. (2004). Yaşlılık ve dindarlık: dindarlık, hayattan zevk alma ve mutluluk ilişkisi –Konya huzurevi örneği-. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 19-56. Erişim adresi: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/da/article/view/5000151453/5000137410>
- Akkoyun, F. (1982). Empatik anlayış üzerine. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*.15(2).Erişim adresi: <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/12980/>
- Akşit, B., Şentürk, R., Küçükural, Ö ve Cengiz, K. (2012). *Türkiye’de dindarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Allport, G. W., and Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), doi: <http://dx.doi.org/10.1037/h0021212>
- Apaydın, H. (2001). *Kişilik özelliklerinin dini tutum ve davranışlara etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Arkonaç, S. (2005). *Sosyal psikoloji*.(3. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Arkonaç, S. A. (2012). *Sosyal psikolojide insanları anlamak*. (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Aronson, E.,Timothy, D. W. andAkert, R. M. (2012). *Sosyal psikoloji*. (Çev. Okan Gündüz). İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.
- Arslan, A. (2002). *Felsefeye giriş*. (6. Baskı). Ankara: Vadi Yayınları.
- Arslan, H. (2009). Dini tutumların oluşum, gelişim ve değişimleri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(11), 77-96. Erişim adresi:

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cuilah/article/viewFile/5000155255/5000140287>

- Arslan, M. (2006). Değişim sürecinde yeni dindarlık formları: “yeni çağ inanışları” örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 4(11). 9-25. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/302545>
- Arslantürk, Z. ve Tayfun Amman, M. (2013). *Sosyoloji*. (9. Baskı). İstanbul: Çamlıca Yayınları
- Aşıkoğlu, N. Y. (1998). Toplum hayatımızda dinin yeri ve din eğitiminin önemi. *CÜİF Dergisi*, 2 (1), 45-49. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/222050>
- Ayten, A. (2009). *Prososyal davranışlarda dindarlık ve empatinin rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bakırcıoğlu, R. (2006). *Ansiklopedik psikoloji sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Barut, Y. (2004). Ortaöğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin empatik eğilim düzeyleri ile çatışma eğilimi düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6 – 9 Temmuz 2004 İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- Batara, J. B. L., Franco, P. S., Quiachon, M. A. M. and Sembrero, D.R.M. (2016). Effects of religious priming concepts on prosocialbehaviour towards ingroup and outgroup. *Europe’s Journal of Psychology*, 12(4), 635-644. doi:10.5964/ejop.v12i4.1170
- Bennet, M. R., and Einolf, C. J. (2017). Religion, altruism and helping strangers: A multilevel analysis of 126 countries. *Journal for The Scientific Study of Religion*, 56(2), 323-341. doi: <https://doi.org/10.1111/jssr.12328>
- Bernt, F. M. (1989). Being religious and being altruistic: A study of college service volunteers. *Personality and Individual Differences*, 10(6), 663-669. doi: [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(89\)90225-0](https://doi.org/10.1016/0191-8869(89)90225-0)
- Bilgin, N. (1988). *Sosyal psikolojiye giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bir, A.A. (Ed.) (1999). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bolay, S. H. (2004). *Felsefeye giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Boyar, G. (2012). *Aileye ve parçalanmış aileye sahip ergenlerin dini tutum ve davranışları üzerine bir araştırma (Kahramanmaraş örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Budak, S. (2003). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Bumin, T. (2002). *Felsefe*. İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları.
- Bulut, H. ve Düşmez, İ. (2014). Öğretmenlerin empatik eğilim becerilerinin demografik ve mesleki değişkenler bakımından karşılaştırılması. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 105-115. Erişim adresi: [http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/1839319752_07_Bulut_\(105-115\).pdf](http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/1839319752_07_Bulut_(105-115).pdf)
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. (16. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (13. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Carlson, H.B. (1934). Attitude of undergraduate students. *The Journal of Social Psychology*, 5(2), 202-213.
- Certel, H. (2014). *Din psikolojisi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Cevizci, A. (2002). *Paradigma felsefe sözlüğü*. (5. Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Coşkun, H. (Ed.) (2012). *Sosyal psikoloji*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Cüceloğlu, D. (2010). *İnsan ve davranışı*. (20. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çakır, B. (2015). *Ortaokul öğretmenlerinin dindarlık düzeyleri ile empatik eğilim düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi (Ünye örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2009). Türkiye’de dindarlık: Uluslararası bir karşılaştırma.
- Çekin, A. (2013). Dindarlık boyutları ve din öğretimi: İlk ve orta öğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretim programları (2010) çerçevesinde bir analiz. *The Journal of Academic Social Sciences Studies*, 6(4), 245-261. Erişim adresi: http://jasstudies.com/Makaleler/806286994_13%C3%87ekinAbdulka dir-245-261.pdf
- Çelik, A. (2012). *Din eğitimi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Çetin, Ü. F. (2010). *Ortaöğretim düzeyi gençlerde dindarlık-empati ilişkisi (Isparta örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Davari, A., Iyer, P. and Strutton, D. (2017). Investigating moral links between religiosity, altruism and green consumption. *Journal of Nonprofit and Public Sector Marketing*. 29(4), 385-414. doi: <https://doi.org/10.1080/10495142.2017.1326338>

- Descartes, R. (2002). *Felsefenin ilkeleri*. (9. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Dökmen, Ü. (1988). Empatinin yeni bir modele dayanılarak ölçülmesi ve psikodrama ile geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 21(1). doi: 10.1501/Egifak_0000000999
- Dökmen, Ü. (2008). *Sanatta ve günlük yaşamda iletişim çatışmaları ve empati*. (4. Baskı). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2012). *The elementary forms of the religious life*. Courier Dover Publications.
- Egan, G. (2011). *Psikolojik danışma becerileri*. (Çev. Ö. Yüksel). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ekinci, Ö. ve Aybek, B. (2010). Öğretmen adaylarının empatik ve eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *Elementary Education Online*, 9(2), 816-827. Erişim adresi: <http://ilkogretim-online.org.tr>
- Elikesik, M. (2013). *Sosyal bilgiler öğretiminde empati ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin empatik becerilerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Elmas, H. E. (2017). *Ortaöğretim öğrencilerinin dindarlık eğilimlerinin bazı kişilik özellikleri ile ilişkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ersanlı, K. (2012). *Düşündüklerim paylaştıklarım*. Samsun: DH Yayınları.
- Ersanlı, K. & Doğru Çabuker, N. S. (2015). Diğerkamlık Ölçeği'nin psikometrik özellikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(52), 43-53. doi: <http://dx.doi.org/10.17755/esosder.70589>
- Ersanlı, K. ve Doğru Çabuker, N. (2016). Diğerkamlık becerisi psikoeğitim programının üniversite öğrencilerinin diğerkamlık düzeylerine etkisi. VI. Uluslararası Canik Sempozyumu. Psikolojik Danışma ve Rehberlik. Hedefe Doğru
- Fenster, J. (2003). Race, religion, altruism, and the transracial adoption debate: A survey of Catholic, Protestant and Jewish social workers. *Social Thought* 22(1), 45-61. doi: <https://doi.org/10.1080/15426432.2003.9960325>
- Francis, L. J., Kerr, S. and Lewis, C. A. (2005).Assesing attitude towards Christianity among adolescents in South Africa: The Francis Scale.*South African Journal of Psychology*, 35, 147-155. doi: <https://doi.org/10.1080/03033910.2010.10446330>
- Freedman, J. L., Sears, D. O. and Carlsmith, J. M. (2003). *Sosyal psikoloji*. (Çev. A. Dönmez). (4. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- French, S., and Joseph, S. (1999). Religiosity and its association with happiness, purpose in life, and self-actualisation. *Mental Health, Religion & Culture*, 2(2), 117-120. doi: <https://doi.org/10.1080/13674679908406340>
- Freud, S. (2015). *Din*. (Çev. N. Yıldız) İstanbul: Kafekültür Yayıncılık
- Fromm, E. (1997). *Sahip olmak ya da olmak*. (Çev. A. Arıtan). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Fromm, E. (2001). *Sevme sanatı*. (Çev. Ö. Saatçi-Karadana). İzmir: İlya Yayınevi.
- Furrow, J. L., King, P. E. and White, K. (2004). Religion and positive youth development: Identity meaning and prosocial concerns. *Applied Developmental Science*, 8(1), 17-26. doi: https://doi.org/10.1207/S1532480XADS0801_3
- Göksu, T. (2007). *Sosyal psikoloji*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gül, A. (2016). *Otantiklik ve dindarlığın özgecilik üzerindeki rolünün incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Gürsel, H. E. (2016). *Branş öğretmenlerinin empatik eğilim düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Avcılar örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Grosman, P. J. and Parrett, M. B. (2011). Religion and prosocial behaviour: A Field test. *Applied Economics Letters*, 18, 523-526. doi: <https://doi.org/10.1080/13504851003761798>
- Güven, F. (2015). *Ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin zorbalık yapımları ile zorbalığa maruz kalmalarının cinsiyet, anne-baba eğitimi, sosyo-ekonomik düzey ve empati eğilimi açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Toros Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Hackney, H. and Cormier, S. (2008). *Psikolojik danışma ilke ve teknikleri: Psikolojik yardım süreci el kitabı*. (Çev. T. Ergene, S. Aydemir Sevim). Ankara: Mentis Yayıncılık.
- Hançerlioğlu, O. (1986). *Toplumbilim sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harputlu, İ. (2015). *Dini tutum ve özgecilik ilişkisi (SDU örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Harris, A.J., Remmers, H.H. and Ellison, C.E. (1934). The relation between liberal and conservative attitudes in college students and other factors. *The Journal of Social Psychology*, 3(3), 320-336.

- Hasankahyaoğlu, H. R. (2008). *Dindarlık empati ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Heineck, G. (2017). Love thy neighbor-religion and prosociality. *International Journal of Social Economics*, 44(7), 869-883.doi: <https://doi.org/10.1108/IJSE-09-2015-0258>
- Hogg, M. A. andVaughan, G. M. (2014). *Sosyal psikoloji*. (İ. Yıldız & A. Gelmez, Çev.). (2.Baskı). (s.496). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Hökelekli, H. (2005). *Din psikolojisi*.Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hume, D. (1979). *Din üstüne*. (Çev. M. Tunçay). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hümbetova, İ. (2011). *Dini tutum ve davranışların oluşumunda mükafat ve cezanın etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ilgaz, A. (2015). *Depresyon ve dindarlık ilişkisi (Kastamonu örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- İslambay, D. (2014). *Preliminary analysis of non-material beliefs in Turkish sample: The predictability of locus of control, system justification, religious/spiritual coping and religiosity*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Jung, C. G. (1998). *Din ve psikoloji*. (Çev. R. Karabey). İstanbul: Okyanus Yayınevi.
- Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji*. (Çev. E. Gürol). (2. Baskı). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Kaçar Banbal, G. (2010). *Hemşirelik öğrencilerinin özgecilik düzeyleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2017). *Düünden bugüne insan ve insanlar*. (19. Baskı) İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kail, R.V. (2010). *Children and their development*.(5.Baskı). New Jersey: Pearson.
- Karamuk, A. (2015). *10-13 yaş grubu çocukların empati düzeyinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kasapoğlu, F. (2013). *Üniversite öğrencilerinde iyilik hali ile özgecilik arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

- Kaya, M., (1998). *Din eğitiminde iletişim ve dini tutum*. Samsun: Etüt Yayın Dağıtım.
- Kayıklık, H. (2000). *Dini yaşayış biçimleri: Psikolojik temelleri açısından bir değerlendirme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye.
- Koenig, H., Larson, D., Hays, J., McCullough, M. E., George, L. K., Branch, P. S., ...Kuchibhatla, M. (1998). Religion and the survival of 1010 male veterans hospitalized with medical illness. *J. Religion Health*, 37, 15-29. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1022904915837>
- Köse, A. ve Ayten, A. (2018). *Din psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Krech, D. and Crutchfield, R.S. (1994). *Sosyal psikoloji*. (Çev. Erol Güngör). İstanbul: Ötüken.
- Kurt, A. (2009). Dindarlığı etkileyen faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18(2).
- Kuzgun, Y. (2013). *Rehberlik ve psikolojik danışma*. (12. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Laurencelle, R.M., Abell, S.C. and Schwartz, D.J. (2002). The relation between intrinsic religious faith and psychological well-being. *The International Journal for The Psychology of Religion*, 12(2), 109-123. doi: https://doi.org/10.1207/S15327582IJPR1202_03
- Lewis, C. A., Lanigan, C., Joseph, S. and De Fockert, J. (1997). Religiosity and happiness: No evidence for an association among undergraduates. *Personality and Individual Differences*, 22(1), 119-121. doi: [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(97\)88910-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(97)88910-6)
- Lichtenstein, D. R., Ridgway, N. M., and Netemeyer, R. G. (1993). Price perceptions and consumer shopping behavior: A field study. *Journal of Marketing Research*, 30(2), 234-245. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/3172830>
- Macaulay, J. R. and Berkowitz, L. (1970). *Altruism and helping behavior*. New York: Academic Press.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Masaroğulları, G. ve Koçakgöl, M. (2011). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Maxham, J. G., III, and Netemeyer, R. G. (2003). Firms reap what they sow: The effects of shared values and perceived organizational justice on customers'

evaluations of complaint handling. *Journal of Marketing*, 67(1), 46–62. doi: <https://doi.org/10.1509/jmkg.67.1.46.18591>

- Mengüşoğlu, T. (1997). *Felsefeye giriş*. (6. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Midlarsky, E., Mullin, A. S., and Barkin, S. H. (2012). *The Oxford handbook of psychology and spirituality*. New York: Oxford University Press.
- Moroney, M. H. (2014). The Empirical Ties between religious motivation and altruism in foster parents: Implications for faith-based initiatives in foster care and adaption. *Religions*, 5, 720-737. doi:10.3390/rel5030720
- Mutafçılar, I. (2008). *Özgecılık kavramının tarihsel gelişimi ve öğretmen özgeciliği üzerine bir araştırma*.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Myers, D. G. (2017). *Sosyal psikoloji*. (Çev. Ed. Serap Akfırat). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Nishi, D., Susukida, R., Kuroda, N. and Wilcox, H.C. (2017).The association of personal importance of religion and religious service attendance with suicidal ideation by age group in the national survey on drug use and health. *Psychiatry Research*, 255, 321-327. doi: <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.06.007>
- Ok, Ü. (2011). Dini tutum ölçeği: ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması. *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 528-549. Erişim adresi: <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/download/1936/791>
- Özdemir, Z. (2010). *Lise öğrencilerinin prososyal davranışlarının mizah, öfke ve utangaçlık düzeylerine göre incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özcan, Z. (2016). Empati ve dindarlık arasındaki ilişki. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(5), 2758-2781. doi: 10.15869/itobiad.258550
- Öztürk, M. ve Ersanlı, E. (2018).Development of philanthropy scale. *Science and Education*, (1), 22-33.doi: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-1-3>
- Pazarlı, O. (1993). *Din psikolojisi*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Peker, H. (2008). *Din psikolojisi*. (3. Baskı). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Peker, H. (2011). *Din psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Penner, L. A., Dovidio, J. F., Piliavin, J. A., and Schroeder, D. A. (2005). Prosocial behavior: Multilevel perspectives. *Annual Review of Psychology*. 56, 365-392. doi: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070141>

- Randall, J. H. and Buchler J. (1982). *Felsefeye giriş*. (Çev. A. Arslan). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Sain, M. (2014). *Diyanet ihtisas kursiyerlerinin felsefe ve din bilimleri derslerine yönelik tutumları ile dini tutumları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Sakallı, N. (2001). *Sosyal etkiler Kim kimi nasıl etkiler?* Ankara: İmge Kitabevi.
- Sanay, E. (2014). *Sosyoloji*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Sanlav, M. (2016). *Özgeciliğin yordayıcısı olarak affedicilik ve dini tutumlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve LISREL ile pratik veri analizi: Analiz ve raporlaştırma*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sherif, M. (1937). An experimental approach to the study of attitudes. *Sociometry*, 1(1/2), 90-98.
- Silah, M. (2005). *Sosyal psikoloji davranış bilimi*. (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Smith, N. (2007). Religion, altruism and social capital. *SSSR Konferans Sunumu*. Tampa.
- Smith, T. W. (2003). *Altruism in contemporary America: A report from the national altruism study*. National Opinion Research Center, University of Chicago. Report Prepared for The Fetzer Institute.
- Stagner, R. (1936). Fascist attitudes: An exploratory study. *The Journal of Social Psychology*, 7(3), 309-319.
- Stavrova, O. and Siegers, P. (2014). Religious prosociality and morality across cultures: How social enforcement of religion shapes the effects of personal religiosity on prosocial and moral attitudes and behaviours. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40(3), 315-333. doi: <https://doi.org/10.1177/0146167213510951>
- Şemin, R. (1979). *Çocukta ahlaki davranış ve ahlaki yargı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Şentepe, A. ve Güven, M. (2015). Kişilik özellikleri ve dindarlık ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 31(16). Erişim adresi: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=598315>

- Şentürk, H. (1994). İbadetin manası ve fonksiyonları üzerine psikolojik bir bakış denemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 139-158.
- Şerif, M. (1985). *Sosyal kuralların psikolojisi*. (Çev. İsmail Sandıkçıoğlu). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Şimşek, A ve Eroğlu, Ö. (Ed.). (2013). *Davranış bilimleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Tan, H. (2014). *Psikolojik yardım ilişkileri psikolojik danışma ve psikoterapi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Taylor, S. E., Peplau, L. A. and Sears, D. O. (2007). *Sosyal psikoloji*. (Çev. Ali Dönmez). Ankara: İmge Kitabevi.
- Toman, H. (2015). *Liselerde çalışan öğretmenlerin dini tutumları üzerine sosyolojik bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Topses, G. (2012). Davranışçı ve Varoluşçu-Hümanistik Psikolojik Danışma kuramlarının ayırt edici ve örtüşen nitelikleri. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education*, 1(3). Erişim adresi: <http://www.ijge.info/ojs/index.php/IJTASE/article/view/133/170>
- Topuz, İ. (1999). *Üniversite öğrencilerinde dini tutum ve davranışlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- TÜİK. (2017). Ceza İnfaz Kurumu istatistikleri. 5 Temmuz 2018 tarihinde www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=24676 adresinden erişildi.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Güncel Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ümmet, D. (2012). *Üniversite öğrencilerinde özgecilik davranışının transaksiyonel analiz ego durumları ve yaşam doyumu bağlamında incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Voltan Acar, N., Yıldırım, İ. ve Ergene, T. (1996). Bireylerin dindarlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 12, 45-56. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/88145>
- Yam, F. (2014). *Psikolojik danışma özyeterliliği kişilik özellikleri, durumluk-sürekli kaygı düzeyleri ve geçmiş eğitim yaşantıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.

Yapıcı, A. (2002). Dini yaşayışın farklı görüntüleri ve dogmatik dindarlık. *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2). Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/cuilah/issue/4163/54556>

Yazgan İnanç B. ve Yerlikaya E. E. (2012). *Kişilik kuramları*. (2. Baskı) Ankara: Pegem Akademi.

Yediyıldız, B. (Ed.) (2013). *Diriliş yolunda Türk düşüncesi Necati Öner'e armağan*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Yeşilyaprak, B. (2011). *Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı: Kuramdan uygulamaya*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Yıldırım, M., ve Topcuoğlu, P. (2016). Özgeciliğin çeşitli demografik değişkenlerle incelenmesi: Sakarya Örneği. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (32), 40-53. Erişim adresi: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sakaefd/article/view/5000157462/5000179526>

EKLER

EK-1: OK-DİNİ TUTUM ÖLÇEĞİ

No.	Maddeler	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1	İnanđım dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırım.					
2						
3	Ezan, dua veya ayet gibi dini okumaları dinlediğimde duygulanırım.					
4	Dini etkinliklere katıldığımda gerçekten zevk alırım.					
5						
6	Dini inancın insanlara yararından çok zararının olduğunu düşünüyorum.					
7						
8	Zor zamanlarda Allah'ın bana yardım ettiğini düşünüyorum.					

EK-2: HASBİLİK ÖLÇEĞİ

No.	Maddeler	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1	Yaptığım bir iyiliği hatırlatırım ki değerim unutulmasın.					
2	Yakın bir ilişki kurmaktan rahatsız olurum.					
3						
4						
5						
6						
7	Çirkinlikler içinde güzellik ararım.					
8	Yeri geldiğinde yalan söylerim.					
9	Arkadaşlıklarım dönemlidir.					
10						
11	İşler istediğim gibi gitmezse gözüm kimseyi görmez.					
12	Karşımdaki insanı olduğu gibi kabul edip sevebilirim.					
13						
14	Hayatta bazı anlar olur ki yalan söylemeyi gerektirir.					
15	Fırsatları çıkarım için kullanırım.					
16						
17	Karşımdakinin neler hissettiği benim için önemli değildir.					
18	Sevgini bir kenara bırakmayı seçersen onu kaybedersin.					
19						
20						
21						
22	Çıkarıma hizmet etmeyen kimseyi tanımam.					
23						
24	Yaptığım iyiliğin karşılığını mutlaka beklerim					
25	Söz konusu bir kazanç elde etmemse kimseyi tanımam					

EK-3: ETİK KURUL İZİNİ

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURUL KARARLARI

KARAR TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI
29.11.2017	11	2017/ 226-271

KARAR NO: 2017 – 231
Üniversitemiz Eğitim Bilimleri Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi Mesut ÖZTÜRK'ün “Üniversite öğrencilerinin Hasbılık Düzeyleri ile Dindarlık Biçimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” konulu yüksek lisans tezine ilişkin anket çalışması okunarak görüşüldü.

Üniversitemiz Eğitim Bilimleri Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi Mesut ÖZTÜRK'ün “Üniversite öğrencilerinin Hasbılık Düzeyleri ile Dindarlık Biçimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” konulu yüksek lisans tezine ilişkin anket çalışmasının kabulüne oybirliği ile karar verilmiştir.

ASLI GİBİDİR.

EK-4 UYGULAMA İZİNİ

Evrak Tarih ve Sayısı: 24/05/2018-E.27085

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Fakültesi Dekanlığı

Sayı :46052777-044/
Konu :Anket İzni

EĞİTİM BİLİMLERİ BÖLÜM BAŞKANLIĞINA

İlgi : Eğitim Bilimleri Bölüm Başkanlığı; 24/05/2018 Tarihli, 26990 sayılı yazı.

İlgi yazı gereği, bölümünüz Arş.Gör. Mesut ÖZTÜRK'un, 2017-2018 eğitim öğretim döneminde, ilgi yazı ekinde belirtilen anket çalışmasını, Fakültemiz öğrencilerine uygulama talebi uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

e-İmzalıdır
Prof. Dr. Ali AÇIKEL
Dekan V.

Taahhütlük Yerleşkesi 60130 Tokat/Türkiye

Tel: 0 (356) 252 16 16 Faks: 0 (356) 252 13 46

E-Posta: egitim@gop.edu.tr Elektronik ağı: <http://egitim.gop.edu.tr>

Ayrıntılı bilgi için irtibat: A.Doğan Veri Hazırlama ve Kontrol İşletmeni

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

EK-5 ÖZGEÇMİŞ

Araştırmacı 10 Mart 1994 yılında Samsun'un Bafra ilçesinde doğmuştur. Liseyi Bafra Kızılırmak Anadolu Öğretmen Lisesi'nde lisans eğitimini ise Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü'nde tamamlamıştır (2012-2016). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü'nde 2016 yılında yüksek lisans öğrenimine başlamıştır. 2017 yılının şubat ayında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak atanmıştır. Halen Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır.

